
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00394699 3

ELSŐ KÖTET: TÖRTÉNETI RÉSZ

AZ ORSZÁGOS IPAREGYESÜLET
BÁRÓ KORNFELD ZSIGMOND-KÖNYVTÁRA
VI. KÖTET

IPARFEJLŐDÉS
ÉS A
CZÉHEK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON

OKÍRATTÁRRAL
(1307—1848.)

CZÉHEK LAJSTROMA

A CZÉHIRODALOM ÉS IPARTÖRTÉNET KÖNYVÉSZETE

IRTA

Dr SZÁDECZKY LAJOS
A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA

I.

AZ ORSZÁGOS IPAREGYESŰLET KIADÁSA

BUDAPEST
RANSCHBURG GUSZTÁV KÖNYVKERESKEDÉSE
1913

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Első kötet: Történeti rész.

ELŐSZÓ.

«A czéhek történelméről Magyarországon» 1889-ben 152 lapra terjedő tanulmányt írtam, székfoglaló értekezésűl a M. Tud. Akadémia lev. tagjává választatásom alkalmából.[1]

Irodalmunkban ez az első összefoglaló, általános, nagyobb munka lévén, mely a czéhek történetével foglalkozik, élénk érdeklődést keltett, úgy hogy a kiadvány példányai csakhamar elfogytak s antiquarius útján is nehezen és ritkán volt egy-egy példány szerezhető. Irodalmi hatása is volt a könyvnek, mert azóta gyakrabban jelentek meg tanúlmányok, értekezések egy-egy város, vármegye, vagy iparág czéheiről.

Hova-tovább mindinkább élénkebben nyilvánúlt meg a kivánság a czéhek történeténetének újabb kiadása iránt. A M. Tud. Akadémia elvből nem ad új kiadást. Ajánlatokat kaptam azonban másfelől, úgy tudományos társaságok, mint magánkiadók részéről; de egyéb elfoglaltatásaim miatt az új kiadásra mindeddig nem vállalkozhattam. Nem már csak azért sem, mert élénk tudatában voltam annak, hogy változatlan új kiadás nem felelne meg

[1] Megjelent a M. Tud. Akadémia kiadásában: «Értekezések a történelmi tudományok köréből» XIV. kötet VII. számában, Budapest, 1889.

sem az én mostani igényemnek, sem azoknak a kívánalmaknak, melyek a tudomány előhaladásával az új kiadás iránt méltán nyilvánulhatnának. Átdolgozására pedig időt nem szakíthattam.

Az Országos Iparegyesület folyó év tavaszán (1912 május 16-án) ünnepelvén alapításának 70-ik évfordulóját: ipartörténelmi szakosztályának érdemes elnöke, az ipartörténelemnek eddig is bőkező Mæcenása — báró *Kornfeld Móricz* úr — alapítványt jelentett be «A czéhek története» cz. művem új kiadására.

A megtisztelő felhívás elől nem térhetvén ki, rászántam magamat a munka átdolgozására. Az éppen egy század-negyeddel ezelőtt készült első kiadás három fejezete hatra bővült. Az új fejezetekben vázoltam városaink keletkezését, Erdély iparát a fejedelemség korában és a magyar ipar fejlődését az új-korban. Ehez képest a czímbe is fölvettem az *iparfejlődés* jelzését. A czéhekről szóló három külön fejezetet is átalakítottam, újabb tanulmányaim alapján s a tudomány mai színvonala igényei szerint.

Mindezek következtében az első kiadás 64 oldalnyi feldolgozott szövege 234 oldallá nőtte ki magát.

Szükségesnek láttuk *Okírattárt* is adni a czéhek történetéből, melynek keretébe leginkább czéhleveleket, íratokat, jegyzőkönyveket, fejedelmi kiváltságleveleket s egyéb oly okiratokat (tanúló felszabadító leveleket, períratokat stb.) vettünk fel, melyek a czéhek életére és történetére nézve inkább jellemzőek. Az íratok nagyobb részét az Erdélyi Múzeum levéltárából válogattam ki, hol a kolozsvári czéhek íratai legnagyobbrészt együtt vannak.

Ezek közűl is a két legerősebb czéh: a szabók és ötvösök irataiból válogattam ki a legjellemzőbbeket.

Felvettük az új kiadásba a régiből a budapesti levéltárakból összeállított czéhek lajstromát is.

Végűl összeállíttattam az ipartörténelmi irodalom könyvészetét, főtekintettel a czéhekre s az azokról szóló közleményekre. Ez utóbbi *Novák János* erdélyi múzeumi könyvtári gyakornok úr, volt tanítványom munkája.

Az új kiadásban tehát sokoldalú tájékoztatást nyerhet az olvasó a magyar ipar történelmi fejlődéséről, főként a czéhek történetéről.

A kiadás érdeme *br. Kornfeld Móricz* úré, kinek azért hálás köszönetet mondani e helyen is kedves kötelességemnek tartom. Úgyszintén az Országos Iparegyesűletnek, mely a munka kiadása érdekében lelkesen buzgólkodott.

Kolozsvárt 1912 karácsony ünnepén.

Dr. Szádeczky Lajos

ELSŐ RÉSZ

IPARFEJLŐDÉS

ÉS A

CZÉHEK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

I.

Városaink keletkezése.

Az iparnak és az iparűző czéheknek góczpontjai a városok lévén, mielőtt a czéhekről szólanánk, szükségesnek látszik rövid pillantást vetnünk a magyar városok keletkezésére, azoknak népelemeire, foglalkozásukra és kiváltságaikra.

A magyar nemzet mielőtt mostani hazánkban megtelepedett, a népvándorlás hullámzása közben gyakran változtatta hazáját és nomád életet élt. Történeti és életviszonyai ilyeténképen már magában megakadályozták, hogy városok alapítására és városi élet kifejlesztésére gondolhatott volna. Szükségét sem érezte, a nép szellemével és életmódjával sem fért össze. Mint téres mezőket szerető, szabad pusztai nép, szűk falak és korlátok között nem érezte magát jól. A középázsiai és keleteurópai pusztákon építőanyagot, nevezetesen követ is gyéren talált volna vándorlása útirányában. Keleteurópai vándorlásaik közben alig is ismertek egyéb városokat, mint a Feketetenger partvidékén lévő régi görög gyarmatokat, a hol árúikat értékesítették s idegen készítményű szükségleteiket beszerezték. Házieszközökkel maguk látták el magukat. Igazi nagy várost egyet ismertek: Konstantinápolyt, Keleteurópa fővárosát, melylyel jókorán kereskedelmi összeköttetésbe jutottak, melynek császárjával hazánkba költözésük előtt szövetséges viszonyban is állottak.

Miután a mai Magyarországot a IX. század utolsó évtizedében elfoglalták, itt sem találtak igazi városokat.

A népvándorlás forgataga, az egymást követő és felváltó különböző népfajok harcza öt század óta dúlta, pusztította azt a csekély civilisatiót, melyet itt a rómaiak három évszázados uralma alkotott. A római korból a magyarokra már csak romok (fürdők, színkörök, vízvezetékek romjai) maradtak. Az itt talált legnagyobbrészt szláv népek nem voltak államszervezők és városalapítók. A földmívelés alapelemeit ismerték ugyan, de itt-ott létező földváraik (melyeknek emléke a grad, hrad, hradna, garadna nevekben máig is fennmaradt) a városi életnek legkezdetlegesebb alkotórészeit sem tartalmazták. A magyarok honfoglalása épen azért volt aránylag könnyű dolog, mert a mellett hogy a német és szláv versengés politikailag megkönnyítette, várszerű erődítések nem igen állottak útjában az előszáguldó magyar lovasságnak. Várak és városok komoly ostromáról a honfoglalás történetében nem lehet szó.[1]

A magyar nemzet tehát e földön igazi városokat nem talált és elődjeitől nem örökölt.

A magyar uralom első évszázada (a X-ik század) az ú. n. «vezérek kora» is a nélkűl mult el, hogy az új ország képe e tekintetben nagyot változott volna. Új földvárak épülhettek, de kővárak nem. A magyar nép zöme ha letelepedett is, egyrésze még hullámzó életmódot folytatott. A külföldi kalandozások tanúsítják, hogy a nép harczias eleme még egy félszázadon át nem otthon békés munkából, de a külföldön csatározások hadi zsákmányából igyekezett megélni. Italia, Németország, Svájcz, Franczia-, Spanyol- és Görögország ismerték és rettegték a magyar portyázó hadak vakmerőségét. Az új haza első két emberöltőjénél a kalandvágy az uralkodó szenvedély. A vállalkozó szellemű könnyű lovashadak épúgy bekalandozták

[1] A mi várakat Anonymus említ, azok későbbi alkotások lehettek. Nála is különben inkább «földvárak» szerepelnek.

és kizsákmányolták az európai szárazföldet, mint kortársaik, az északi normannok a tengereket.

Az utolsó vezér, Géza fejedelem szűnteti meg e rendszertelen csatározásokat és erősen hozzálát a végleges letelepítéshez. Szent István az első király fejezi be azt a törzs- és nemzetségi közös birtokoknak állami (várföldi), községi és részben családi birtokokká való átalakításával. Neki tulajdonítják az országnak vármegyékre való felosztását, mely a várintézmény létesítését, némi kezdetleges várak építését és körülöttük vármegyei székhelyek alakítását vonta maga után.

A városok magvát, jegeczesedési góczpontját elsősorban a várakban kell keresnünk. Erre utal a *város* név maga is s több város nevében a *vár* vagy *váralja* végzet. E mag elültetője pedig a vármegyéket szervező első királyunk volt.

Szent István egyébként is előmozdította a telepedési középpontok létesítését. A keresztyén vallásra térítvén népét, elrendelte, hogy minden tíz falu egy-egy templomot építsen, melyekben vasárnaponként istentiszteletre kellett összegyűlnie a népnek. Ezek az összegyűlekezések aztán alkalmúl szolgáltak és fölhasználtattak a termesztmények és ipari készítmények eladására és beszerzésére, azaz vásárok tartására. A heti ünnepnap jelölésére szolgáló *vasárnap* név maga is a *vásárnap* szóból eredt. A magyar *vásár* szó pedig nem más, mint a török-tatár nyelvek «*bazár*» szava. A templomok körűl épűlt «bazárok» itt-ott még napjainkig is fennmaradtak, szemmelláthatólag mutatván a történelmi fejlődésben a kapcsolatot.

A várakon kívűl tehát a *vásárhelyek*ben kell keresnünk a városok magvait, melyeknek éltető eleme elsősorban a vásártartási jog volt.

Telepedési góczpontokúl tehát a királyság és keresztyénség első századában a várakat és templomokat tekinthetjük. A várak aljában és védelme alatt s a nevezetesebb

egyházak, templomok környékén keletkeztek a népesebb községek és ezekből nőttek ki a fejlődés folyamán a városok.

A városalapítók sorában elsőkűl a királyok, utánok az egyházi és világi főurak szerepelnek, végűl a természetes fejlődés erejénél fogva, külső befolyás nélkűl is keletkeznek városok, forgalmi középpontokon, úthálózatok csomópontjain, kiaknázható természeti kincsek közelében. A fejlődés azonban lassú és fokozatos volt és egymásra következő nemzedékeknek néha több százados munkája eredményeként mutatkozott.

Szent István korában mindössze két magyar városról maradtak fenn megbízható tudósítások. Az egyik volt *Székesfehérvár*, a világi, és *Esztergom*, az egyházi főszékhely.

Székesfehérvár, melyet legelső magyar városunkúl tekinthetünk, a nemzeti krónikák szerint a honszerző Árpádnak legfőbb szállása volt. Nevezetes hely volt a rómaiak korában is, ott tartották Pannonia tartományi gyűléseit. A szlávok valószínűleg *Belgrád* néven nevezték, mint a hogy ők a fővárosokat hívni szokták. Ettől kaphatta a magyar *Fehérvár* nevet.[1] A *Székes* jelző a királyi székhelyet jelentette.

A megtelepedő magyarságnak másik főhelye volt *Esztergom*, a Duna mellett, mely ezt a nevet a közel betorkoló *Garam* folyó szláv nevétől kapta. Ez a valószínűleg eredetileg szintén szláv telephely jelentőséget a keresztyénség behozatala után nyert, mint az új egyház főszékhelye.

Ezek a székhelyek azonban valószínűleg csak főszál-

[1] Salamon Ferencz: Budapest története II. k. 92. l. Analogiáúl nemcsak a szerb főváros Belgrád neve (a magyar Lándor-, később Nándorfehérvár) hozható fel, de az erdélyi főváros Gyulafehérvár régi szláv *Belgrád* neve, a hogy az oláhok most is nevezik.

lások voltak s nem igazi városok, még Szent István idejében sem.

Van ugyan némi kétes eredetű hagyomány arról, mintha Fehérvárnak Szent István adott volna városi szabadalmat, illetőleg vámmentességet az ország összes vámos helyeire, de ez a följegyzés későbbi századokból származik s hitelre alig tarthat számot.

A vámmentesség, illetőleg a vásártartási jog tényleg legelső alapja a városi fejlődésnek, de «városokról és polgári rendről beszélni nálunk Szent István alatt korai volna, mikor még némely nyugati népeknél is mindaz, a mi a középkori város lényegét tette, csak épen kezdődőben volt».[1]

A városi intézmény a velünk szomszédos Németországban sem volt még akkor jelentékenyen kifejlődve. A magyarok beütései sarkalják a németeket, hogy védelmükre erődöket építsenek és a városokat falakkal kerítsék. A német templomok a X. században nagyrészt még fából voltak építve, Hamburg erődítései a XII. századig fából készűltek. Prágát csak a XIII. században kerítik fallal.[2]

Ezeket azért kell itt felemlíteni, mert német történetírók némelyike a német városi szervezetet eredeti nemzeti intézményüknek hirdeti s akadt magyarúl iró szász hazánkfia is, a ki a magyar városi intézményt egészen német eredetűnek vitatta.[3]

A dolog pedig úgy áll, hogy a városi intézmény Európában a rómaiak hagyományaiból maradt fenn s a középkorban leginkább virágzott Olasz-, Francziaországban és Belgiumban. Németország e tekintetben nagyon hátramaradt s a mintát a németek is másoktól, leginkább az olasz városoktól vették át, hol a római hagyományok a legélénkebbek voltak.

[1] U. o. II. 97. l.
[2] U. o. II. 101. l.
[3] Meltzl Oszkár a Századok 1892. évf.

Történeti feljegyzéseink nálunk is a legelső városi népelemül az olaszt (latint) emlegetik. Székesfehérvár és Esztergom városában külön utczájok volt az olaszoknak (vicus Latinorun). Olaszi nevű városaink máig is vannak. A németek kizárólagos szereplését tehát a magyarországi városok alapításánál nem ismerhetjük el. A német befolyást nem kívánjuk elvitatni, de kizárólagosnak nem tarthatjuk. Az ő tanítómestereik voltak a mi első tanítómestereink is.

Tudvalevő, hogy Szent István királyunk a külföldről idegeneket telepített be, részint olaszokat, nagyobbrészt németeket. A földmívelés és ipar fejlesztésén kivűl nagyrészt honvédelmi czélból történhetett ez, mert a magyar könnyű fegyverzetű lovaskatona volt, a mely nem szeretett várakba zárkózni. A várrendszer, mint idegen intézmény, idegen katonaságot és várnépet is kívánt. A városnak idegen (nagyrészt német) magva innen eredt. A várakban az őrség nagyrészt német volt; a «vár mögén»,[1] a vár megetti területen lakott a magyar nép zöme, miből a vármegye nemesi intézménye fejlődött ki.

A keresztyénség behozatala, az apátságok, püspökségek alapítása szintúgy nagymérvű telepítéssel járt. Hittérítők jöttek Olasz-, Német-, Csehországból; első püspökeink, apátjaink is idegenek voltak, a kik a monostorok köré bizonyára idegen népelemeket is telepítettek. A római egyház a római műveltség maradványainak fenntartásában és terjesztésében is buzgólkodott. A keresztyénség behozatala így megtette az első lépéseket a városok alapítása felé.

A királyi udvaron kivűl a papság volt az első, mely a nyugati míveltséget, közte az ipart, udvarnokai által meghonosította. Oklevél tartotta fenn emlékét annak, hogy Szent István felesége Gizella bajor királyleánnyal bejött telepesek alapították Szatmárnémeti városát.

[1] Az abaúji (hegyközi) magyar paraszt ma is «*vármögé*»-nek mondja a vármegyét.

A keresztyénség honosította meg a mesterségnek azt a nemét, *a kőmívességet*, mely nélkűl várost alapítani nem lehet. Az egyháznak elsősorban volt szüksége erre: templomok, klastromok, kőházak építésénél.[1] Ez megelőzte a kővárak építését is. Még a tatárjárás is e nélkűl találta az országot.

Szent István fiának, Imre herezegnek is szívére kötötte, írásban fennmaradt intelmeiben, hogy a beköltöző jövevényeket «vendégeket» (hospites) becsülje meg. Mert a különböző országokból jövő vendégek — úgymond — különféle szokásokat, tudást és fegyvert hoznak magukkal, a melyek ékesítik és emelik a királyi udvart és hatalmat.

A «*hospes*» (vendég) szó, mely itt előfordúl, később a városi polgárnak a neve, de ekkor még alig jelent egyebet, mint a királyi udvar vendégét. Hosszú idő telt el, míg ezek városi polgárokká fejlődtek.

A XI. és XII. században legfeljebb csak egyes városi kiváltságokról és mentességről lehet szó, de formaszerinti városi szabadalmakról ekkor még nem beszélhetünk. A városi fejlődés a XII. században kezdődik valóban s nagy kiterjedését csak a XIII. században éri el.

«A XII. század végén még nem volt városi rend. Csekély számú városaink részint egyházi fennhatóság alatt állottak, részint a várrendszer alkotó elemeihez tartoztak s így mindegyik félnél hiányzott a városi élet első föltétele: a teljes szabadság, az önkormányzat. Szoros értelemben vett királyi városaink száma pedig elenyészően csekély vala: Székesfehérvár, Esztergom, Pest s kivűlök talán egy sem. A XIII. században mindez megváltozott. E század végén ugyanazon Magyarországban, mely száz évvel azelőtt városokban még oly szegény volt, Kárpátoktól Adriáig s Pozsonytól Brassóig, hosszú sorával találkozunk a váro-

[1] Salamon Ferencz: Budapest története II. k. 102—103. l.

soknak. E városoknak helyzetük is egész más az államban: a várispáni hatóság alatt állott városokból valóságos *királyi városok* válnak, a melyek már ekkor, mondhatni, országos rendet képeznek.»[1]

Mi idézte elő ezt a nagy változást? Világtörténeti nagy események közrehatása és a magyarországi belső állapotok és intézmények átalakúlása.

A világtörténelmi események között első helyen említendők a *keresztes hadjáratok*, melyek a XII. század első felében Magyarországot is belekapcsolták Nyugat-Európa nagy eszmeáramlatába.

A hazánkon átvonúló európai keresztes hadak, megismervén ez ország természeti kincsekben gazdagságát, újabb és minden eddiginél nagyobb lendűletet adtak az idegen bevándorlásnak, illetőleg telepítésnek.

II. Géza királyunk, a ki 1141—61 között uralkodott, tömegesen telepít le egyes gyérlakosságú országrészeken (Felsőmagyarországon, a Szepességen, Erdély déli részein) külföldi jövevényeket. A mit Szent István megkezdett és kisebb méretekben űzött, azt II. Géza nagyban és tömegesen folytatta. Az ú. n. «szászok» betelepítését neki tulajdonítják.

Láttuk, hogy Szent István telepítései inkább hadászati czélból történtek, s a bevándorlók között akkor kevés lehetett az iparos és kereskedő. A nép szükségleteit akkor még kielégítették a hazai iparosok. A kereskedők pedig leginkább keleti, rokonfajú népek, izmaelita (t. i. mohammedán) bolgárok voltak és jóeleve zsidók is. Nyugati iparosra akkor lett szükség az országban, midőn a magyar nép életszükséglete, fegyverzet, öltözet, lakás és bútorzat gyökeres átalakúláson ment keresztűl.

A keresztes hadjáratokkal együtt járt a zsidóüldözés. Ezeknek helyét a kereskedelemben keresztyén elemeknek

[1] Szalay József: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1880 évf. 533. l.

kellett elfoglalniok. A magyar nép szelleme nem lévén arra alkalmas, a szükséglet idegenből volt pótlandó. II. Géza előtt nagymérvű telepépítései alkalmával bizonyára ezek a szempontok is mérvadók lehettek. A nyugati elemek betelepítésénél azonban még ekkor is honvédelmi tekintetek lehettek a lényegesebbek.

Az ősi magyar hadszervezet hanyatlásnak indulván, a csatatéren szükség volt nehéz fegyverzetű gyalogságra, mihez a magyar nem akart szokni. A határszélek különben sem voltak eléggé népesek. Idegeneket kellett tehát behozni határőrökűl. A tömeges telepítések tényleg a határszéleken történtek: a Szepességen és Erdélyben. Főként a keleti betörések ellen volt szükség a határvédelemre. A kúnok és besenyők becsapásai szent László idejében, tudjuk, mennyire igénybe vették az ország haderejét. Később is meg-megújúlnak, úgy, hogy állandó élősövényt kellett fonni visszatartásukra

A szászok betelepítésének tehát elsősorban honvédelmi jellege lehetett s csak másodsorban földmívelő és iparfejlesztő célzata. Az kétségtelen, hogy ez a népelem nem tisztán katona, hanem földmívelő és bányamívelő volt. A kettő akkor meglehetősen együttjárt. A kard és ekevas ikertestvérek voltak.

A hozzánk betelepítettek közűl leginkább emlegetett «szász» név alatt akkor nem lehet egységes fajú népet érteni. Vegyesen jöttek más népelemekkel. A szászság különben sem volt a németségnek színe-java, sőt épen a legműveletlenebb része, a kiket Nagy Károly császár a magyarok bejövetele előtt száz évvel erőszakkal civilizált és a X. században Madarász Henrik császár a magyarok ellen várbeli katonai szolgálatra kényszerített,[1] Az iparos és kereskedői szellem két század mulva is kevéssé lehetett közöttük kifejlődve.

[1] Salamon Ferencz: Budapest története II. 108. l.

Az új telepeseknek értékesebb népeleme volt a *flamand*, mely a műveltségben felülmulta az összes németeket. Ezek Flandria (a mai Belgium) területéről jöttek s vegyesen telepedtek le a szászokkal. Ipar, kereskedés és földművelés tekintetében egyik legelőrehaladottabb nepe volt Európának. A keresztes hadjáratokban is élénk részt vettek. Igen elszaporodtak, sokfelé kivándoroltak; ők alkották az első zsoldos sergeket. Nálunk a XVI—XVII. században erősen szereplő *vallonok* is közűlök valók. A Wallendorf (magyarúl Olaszi) nevű községek alapítói ők voltak.

Nagyon valószínű, hogy a legelső magyar városok, Esztergom, Fehérvár legelső lakói között emlegetett *latinok* is nem mind olaszok voltak, hanem egyrészük a mai Belgiumból való volt. A Rajna vidékéről tehát nemcsak germán, de latin nyelvű polgárok is telepedtek meg hazánkban.

«Ezek a flamandok, vallonok hozták hozzánk a városi életnek nemcsak eszméjét, hanem alkatelemeit is».[1]

A flandrok nálunk vegyesen a szászokkal telepedtek le. Az erdélyi királyföldi telepeseket a legelső oklevelek a XII. század végén flandroknak (flandrenses) nevezik.[2] A XIII. század elején már németeknek (Theutonici),[3] 1238-tól pedig szászoknak.[4] Közben a «vendégek» (hospites) elnevezés is előfordul. Bizonyára különböző időközökben, több rajban és több helyről jöhettek s II. Endre király 1224-iki szabadságlevele teszi őket egy néppé.

Ebben az oklevélben, mely jogaikat és kötelezettségeiket megszabja, szó van arról is, hogy kereskedőik szabadon és vámmentesen járhatnak-kelhetnek az ország-

[1] Salamon F. id. m. II. 113. l.

[2] Zimmermann-Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 2. 3. 4. II. 1192—1199.

[3] U. o. I. 7—60. l. 1204—1234.

[4] U. o. I. 66. l. 1238-tól.

ban és vásáraikat vám nélkűl tarthatják.[1] A városalapításnak tehát első és egyik legfőbb jogával: a szabad, vámmentes vásártartással rendelkeztek.

A XII. század nagymérvű telepítései tehát olyan idegen népelemmel gazdagították az ország lakosságát, mely iparűzésre és város alapítására a hajlandóságot már régi hazájából magával hozta. Ehhez az idegen népelemhez járult az a hazai népréteg, mely a várrendszernek a XII—XIII. században történt bomlásával mintegy hullámzó népelemmé vált s az új intézmény keretébe szívesen beilleszkedett. Ezek voltak a *várjobbágyok* és *várnépek*. A meglazult várintézmény kötelékéből nem volt nehéz az átmenetel az ugyanakkor-tájt fejlődésnek indúlt városi élet kötelékébe.

A várrendszer keretén kivűl is volt hazai népelem, mely a városi polgárság magvához újonczokat adott.

A városi elem zömét tudvalevőleg az iparos- és kereskedőosztály teszi. Az ipar és kereskedelem pedig csirájában meg volt a honfoglaló magyarság között is.

Az ipar eleinte természetesen *háziipar* volt, mely a nomád életmód között a nép szükségletét ki tudta elégíteni. A mezőgazdaságra áttérés azonban lassanként az ipar fejlettebb fokát, a *kézműipart* igényelte, miután mindinkább olyan szükségletek támadtak, melyeket minden háznál előállítani nem lehetett. Ez az állapot már a *munkafelosztást* kívánta s a fejlettebb viszonyokat kielégítő iparczikkek előállítása szakértő iparosokat igényelt.

Ilyen kézművesek és megszabott munkára alkalmazott iparosok voltak a magyar királyi udvarban, a kolostorok, főpapok és főurak szolgálatában már a XI. században.

Igy a pécsváradi apátság szolgáló népe között, a kiket 1015-ben Szent István király már az alapításkor adomá-

[1] U. o. I. 34. l. és Teutsch G. D. Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. k. 13. stb. l.

nyozott az apátságnak, voltak iparűző kézművesek is, a kik a szerzetnek szolgáltak. És pedig 6 kádár, 12 esztergályos, 3 fazekas, 6 viaszöntő, 5 aranyműves, 8 kocsigyártó, 4 molnár és 10 meg nem határozott mesterember.[1]

A tihanyi apátság 1055-ben I. András királytól a terjedelmes birtokhoz kap (60 földmíves vagyis szántó szolga, 20 szőlőműves, 20 lovasszolga, 5 lovász, 3—3 gulyás és juhász, 2—2 kanász, méhész és szakács mellett) 2—2 vargát, kovácsot, ácsot, kádárt és molnárt. Kap továbbá egy-egy ház aranymívest, esztergályost, mosót, szűcsöt. A meghatározott minéműségű szolgáló nép között tehát elég sok volt iparűző.[2]

A tihanyi apátság 1211-iki népösszeírásában a szolgáló népek lélekszáma 590-re szaporodott. Köztük iparosok a következők: 10 sütő (pék), 7 szakács, 5 timár, 7 szűcs, 2 tálkészítő (fazekas), 12 kőmíves, 3 kovács, 1 aranyműves.[3]

Igy volt ez a többi apátságnál, kolostornál, püspöki udvarokban, főuraknál, várispánoknál, illetőleg a várnépek között.

Mindez természetes népelemül kinálkozott a városi polgárság megalkotására.

A városalapításnak nálunk egy nagy világtörténeti esemény adott közvetetlen lökést, az ú. n. mongol vagy tatárjárás, mely Ázsia felől Magyarországra zúdulva, 1341—1342-ben fenekestől felforgatta az országot. E pusztító orkánnal szemben a védekezés csak ott volt lehetséges, a hol valamely erőd, vagy kőfal állott útjában e gyorsan száguldó lovasnépnek. A vész elvonultával az újabb beütéstől való félelem arra bírta a királyt és nem-

[1] Fejér György: Codex diplomaticus I. 279. l.

[2] A tihanyi apátság alapító levele Marczali Történeti kútfőiben. V. ö. Erdélyi László: A tihanyi apátság története 12. l.

[3] U. o. Erdélyinél 448. l.

zetet, hogy mennél több kővárat építessen és várost alapitson.

Az történt Magyarországon, a mi három évszázaddal azelőtt Németországban, a hol a magyarok beütései ellen kőfalak építése által védekeztek. Most a tatárjárásból Magyarország merítette azt a tanulságot, hogy hódító lovasnép ellen leginkább a kőfalerődítés nyujthat biztosságot. IV. Béla, az ország újraalapitója volt egyszersmind a városi intézmény első buzgó apostola. Ő kezdte sűrün adományozni a városi kiváltságokat; a városi élet neki köszönheti az első nagyobb lendületet.

Az Árpád-ház kihalása után a XIV. században a franczia-olasz Anjou-ház jutván a magyar trónra, az ebből származó uralkodók, olasz és franczia példák és tapasztalatok alapján, még több gondot fordítottak a városok fejlesztésére. A királyi városok közvetetlenebbűl lévén a királynak alárendelve, mint a függetlenségre törekvő és több önállóságot élvező nemesi rend, a királyok mind több és több kedvezményben részesítették a városi polgárokat. Pénzügyi politikájuk is a városi intézmény fejlesztését kívánta. Az ipar, kereskedelem és bányászat fejlesztése az Anjouk alatt nyer nemzetgazdasági jelentőséget.

Zsigmond uralkodása idején, a XV. század elején, a török beütések ugyanolyan hatást gyakoroltak, mint két századdal azelőtt a tatárjárás. Ez ellen a hódító lovasnép ellen megint csak a kőfal nyujtotta a legbiztosabb védelmet. A mi azelőtt rendszertelenűl bár, de már megkezdődött: most országos törvény rendeli el a városok erődítéssel, kőfallal való körűlvételét. Hogy Zsigmond e tekintetben annál inkább czélt érjen és hogy a városokra hírük, tudtuk és részvételük nélkűl ilyen nagy terhet és költséges kötelességet ne róvjon: a városokat is meghívta országgyűlésre, követküldési joggal ruházván fel őket. Ezért és így lesznek a városi polgárok is a politikai nem-

zet országos jogokat gyakorló tagjaivá: ekkor nyernek a városok és polgáraik rendi jogokat, az országos törvényhozásban részvételt. (1405.)

A városok hol és mikor keletkezésére rendszerint történeti, természeti és földrajzi, meg nemzetgazdasági tényezők voltak az irányadók. A hol a régi római kultúrának maradványai voltak, vagy újabb történelmi okok hatottak közre, ott a telepedés könnyebben ment. A rómaiak főútvonalai ott vezettek Pannoniában és Dáciában, a hol most is a fő közlekedési vonalak vannak a Dunántúl és Erdélyben. A fő közlekedési vonalak góczpontjai akkor is, később is maguktól, a viszonyok erejénél fogva kínálkoztak városhelyekűl. A jelentékeny hajózható folyók mente, a rév- és átkelő helyek, a hegyvidék és sík termőföldek találkozási helye s a hol a természet valamely kiaknázható kincscsel kecsegtetett, mind megannyi alkalmatos helyűl szolgált a letelepedésre, gyarapodásra és idővel, kedvező körülmények mellett várossá fejlődésre.

A meddig a történelem világánál vissza tudunk tekinteni hazánk földjének a múltjára, azt látjuk, hogy a népek főbb telephelyei azok voltak, melyek mainap is.

Már a rómaiak főbb városai azokon a pontokon épűltek, a hol most is nevezetesebb helységeink vannak. Pannonia fővárosa, Aquincum, ott volt, hol a mi mai fővárosunk áll. Ez a Kárpátok köríve által övezett és a Duna-Tisza vízrendszere által földrajzi egységgé megszabott országnak természetes középpontja, a főfolyam derekán, hegyvidék és síkföld találkozása helyén, meleg források mellett. Római nevét is (Aquincum = vizek városa) a hőforrásoktól nyerte; német neve (Ofen) is onnan ered; a szláv szó *Pest* sem egyéb jelentésű, mint a meleget adó *kályha.*

A magyar honfoglalás után a történeti tényezők ugyan Székesfehérvárt és Esztergomot tették egyelőre fővárossá, de a természetes okok csakhamar győzedelmeskedtek s az Anjouk idején már Buda az ország fővárosa, mint legtermészetesebb középpont és az ország főútvonalainak csomópontja minden irány felé.

A Duna vonalán, mely az országnak fő éltető ere és legkönnyebb közlekedési útiránya, korán keletkeztek más városok is. Legfelül *Pozsony*, hol a Duna a Kis-Kárpátok hegyvonalát elhagyva, a Kisalföldre ér és két ágra szakad. Régi római és szláv telepen épült, korán erődített hely, mely az ország nyugati kapuját védi. Már a honfoglalás korában (907.) s még inkább a királyság első századában (1041—52.) nagy harczok színhelye. Szent István a Gizella királynéval bejött bajorok közül valószínűleg oda is telepített polgárokat.[1] Vára a tatárok rohamainak is ellentállott. IV. Béla a várat s várost megerősítette. A XIII. sz. cseh háborúk korában (1254—1278.) nagy szerepet játszott. III. Endre 1291-ben teljes városi szabadsággal látta el, régibb vámmentességi jogát megerősíté, bíró és 12 esküdt választási joggal önkormányzatot biztosított neki, más értékes szabadalmakkal. Nagy Lajostól (1356.) árúmegállítási jogot nyert. Zsigmond király is szaporította kiváltságait. Ipara és kereskedése a XIII. század végétől nagy lendületnek indult. A XIV. század folyamán már virágzó czéhei voltak. A XV. századból fennmaradt nevezetes jogkönyve (németül), melyhez a XVI. század folyamán pótlások és kiegészítések járultak.[2]

A dunántúli városok közül *Sopron* a szent királyoktól kapott szabadságára hivatkozik,[3] IV. Bélától is volt

[1] Bél M. és Bonfinius alapján dr. Király János: Pozsony város joga a középkorban Bpest 1894. 27. l.

[2] U. o.

[3] 1282-ben IV. László országos vámmentességet adó levelében (Hazai Okmánytár VIII. k. 218. l.).

kiváltsága, önkormányzatát 1277-ben nyerte. *Győr* is nevezetes város már a tatárjárás előtt, bár kiváltságlevelet csak 1271-ben nyer, midőn a község lakóit V. István király a várba telepíti s városi rangra emeli. Árúmegállító joga is, Bécs ellenében, még árpádkori.[1]

A Tisza-mentén pl. *Tokaj*nak a hegy és síkföld találkozása és a tiszai egyik fő átkelő volta kölcsönzött jelentőséget. Ennek tulajdonítható, hogy róla nevezik a háta mögött fekvő vidéknek, a magyar Hegyaljának legkitűnőbb borát. Alább *Szolnok* (mint szláv eredetű neve is mutatja) az Erdélyből a régentén vízi úton (a Szamoson és Tiszán) szállított sónak főlerakóhelye volt az Alföld és a főváros számára *Szeged* a Marosnak a Tiszába ömlésénél egyik természetes góczpontja a délvidéknek, miként kelet felé *Arad* s alább *Temesvár*.

Felsőmagyarországnak legjelentékenyebb városa, *Kassa* is a természet és történelmi tényezők együtthatásának köszönhette korai felvirágzását és jelentőségét. A Gömör-szepesi érczhegyek lábánál, a kiszélesedő Hernádvölgy torkolatánál feküdvén, természetes közvetítője lett a feltöld és alföld termékeinek. A XIII. század elején már városi kiváltsága van. Szász telepes polgárai Kun Lászlótól (1290.) engedelmet kértek, hogy városukat kőfallal keríthessék be. 1319-ben vámmentes kereskedelmi jogot nyert a Tiszáig, Sajóig.[2] Árúmegállító joga is volt már a XIV. században (1347-től), a mely oda terelte a Lengyelország felé és felől haladó kereskedést messze vidékről, így a zempléni Hegyalja bortermését is.[3] Volt is virágzó

[1] Homan Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Bpest 1908. 10., 15., 30., 67. l.

[2] Dr. Tóth Lőrincz: Adalékok az ipar és kereskedelem történetéhez. Kassán. A kassai főgimnázium 1885/6. tanévi Értesítőjében.

[3] Dr. Farkas Róbert: Kassa árúmegállító joga. Kassa 1893. — Divéky Adorján: Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal. Bpest 1905.

ipara, kereskedelme már a XIV. században, midőn a czéhek egymás után kezdenek alakulni. A XIV. század közepén (1557.) 27 czéhe van, 1823-ban 52 czéhe szerepel.[1] A kassaiak mintájára és sokszor azok fiókjaként alakulnak meg az északkeleti felföld városaiban levő czéhek, a miről alább bővebben lesz még szó.

A Szepesség fővárosa *Lőcse* a tatárok kivonúlása után (1245 táján) alapíttatott. 1312-ben már erődített város volt. 1321-ben árúmegállító-jogot nyert.[2] Ipara, kereskedelme legvirágzóbb volt a Magas Tátra aljában.

Felsőmagyarországon nevezetes városfejlesztő tényező volt a bányamívelés is, mely az Anjouk korában (a XIV. sz.) nyert nagyobb lendületet Ennek köszönhetik nevezetesebb bányavárosaink, mint *Besztérczebánya* (mely városi kiváltságot 1255-ben nyer), *Körmöczbánya*, *Selmeczbánya* stb. alakúlásuk és fölvirágzásuk inditó okát. Ezeknek eredetileg német polgársága között az iparűzésnek különböző nemei is korán kifejlődtek és virágzó czéhek keletkeztek náluk már a középkorban.

Erdély felé részint *Szatmárnémeti*, részint *Várad* alkotta az összekötő kapcsot. Az előbbi még mint Szent István korabeli alapítvány, a XI. század legelején nyert német telepeseket (későbbi oklevélnek tanúsága szerint), az első magyar királyné, a bajor Gizella kíséretéből. Városi kiváltsága, mely alapítására hívatkozik, 1230-ból való. *Várad* az erdélyi hegyek lábánál, az Alföld szélén, a Körös vize mellett, már földrajzi fekvésénél fogva nagy, termékeny vidék középpontja lévén, jelentékeny szerepre volt hívatva. Politikai és hadtörténeti, úgy egyházi jelentősége karöltve járt gazdasági és ipartörténeti

[1] Tóth Lőrincz: Adalékok az ipar és kereskedelem történetéhez.

[2] Dr. Demko Kálmán: Lőcse története 310. l. U. ő. Lőcsének erődítése és védelmi rendszere. Lőcse, 1884. 5. l.

fontosságával. Az erdélyi fejedelemség korszakában fővárosa volt az Erdélyhez tartozó «Magyarországi Részek»-nek.

Erdélyben a sóbányászat már az első Árpádok alatt virágzott. Ezért kap II. Endrétől Dézs-vár, Dézs-akna és Torda-(akna) 1291-ben városi kiváltságot, Toroczkót Ausztriából (Eisenwürzeltől) települt lakosságával a vasbányászat teszi várossá (1294.), *Kolozsvár* is jelentékeny város már a XIII. században. Városi kiváltságát V. Istvántól, mint ifjabb királytól nyerte, 1270 táján.

Ipar és kereskedelem szempontjából nagy jelentőségre tesznek szert Erdélyben a szász városok, főként *Nagyszeben* és *Brassó*. Az első a Királyföld fővárosa, mely II. Endre 1224-iki, a szászoknak adott kiváltságlevele alapján a szász nép élén áll. Kiváltságuk nemcsak az önkormányzatot biztosítja, hanem azt a fontos előnyt is, hogy kereskedőik az országban mindenütt vámmentesen járhatnak, kereskedhetnek s vásárokat adómentesen tarthatnak.[1] Czéheiket Nagy Lajos 1376-ban szabályozza.[2]

*Gyulafehérvár*nak központi fekvése a Maros termékeny völgye felett, az Érczhegység lábánál, az ott alapított püspökség és káptalan kölcsönöz kiváló jelentőséget akkor is, midőn még nem volt fő- és székváros.

A Székelyföld városai közül *Udvarhely* és *Marosvásárhely* versenyeztek az elsőségért, bár jelentőségük inkább vidéki jellegű volt. A századok folyamán, főként a fejedelmi korban az iparűzésnek is nevezetes góczpontjai lettek.

Ezekkel szemben az alföldi városok napjainkig megtartották inkább mezőgazdasági jelentőségüket. Városi jellegök is jóformán csak a török hódoltság idejében (vagy

[1] Zimmermann-Werner: Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen I. k. 34. l.

[2] U. o. II. 449. l.

azután) keletkezett, midőn az elpusztult környékbeli falvak lakossága egy-egy középponti helyre tömörült, a hol inkább talált védelmet az ellenséges hatalom zsarolásai ellen.

Miként a városok keletkezése különböző tényezők közrehatásától függ, úgy fejlődésükben is fokozatos a kialakúlás, a városi jogok megszerzése és kifejlesztése. A legelső jog a várossá fejlődés terén a polgároknak a várispán, vagy földesúr hatósága alól felszabadúlása és saját választott bíráik által való igazgatása. A második jog, a mit megszereznek, a *vásártartás* joga. A bíráskodás eleinte korlátozott volt, fontosabb ügyekben még a várispán itélkezett, később az *önkormányzat* teljessé vált. A vásárjog eleinte királyi jog volt[1]; *községi vásárhoz* királyi kiváltság útján s vám- és adómentesség megszerzése által jutottak. A gazdasági fejlődés a kereskedelem szabadságára törekedvén, vámmentességet igyekeztek szerezni a város határán kivüli kereskedelemre is. Betetőzte a fejlődést az egyházi autonomia, *a városok kegyúri joga*, melynek alapján maguk választották plébanusaikat, a kik egyenesen a megyés püspökök alá tartoztak.[2]

Első városaink többnyire a várispánságok székhelyein, tehát királyi területen keletkezvén, királyi városokká lettek. Ezek a XIII. századtól kezdve királyi kiváltságlevelet kaptak, a mely a szokásjog alapján lassanként kifejlődött szabadalmaikat megerősítette, esetleg kiterjesztette. Kiváltságlevelet rendesen csak akkor kaptak, mikor már a városi élet alapját alkotó jogokat, az önkormány-

[1] Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jogtörténet az Árpádok alatt. Pest 1872. 332.

[2] Lásd ezeket bővebben Homan Bálint: A magyar városok az Árpádok korában cz. művében.

zatot, a vámmentes vásártartás és szabad kereskedés jogát megszerezték. Az első ilyen kiváltságlevelek a XIII. század első feléből maradtak fenn. A városi polgári elem igazi megalapítójáúl azonban IV. Bélát tekinthetjük,[1] a kitől a tatárjárást követő időből számos városi kiváltságlevél maradt fenn. Ezek néha más város kiváltságára hívatkoznak, leggyakrabban Fehérváréra.

A királyi városokon kivűl voltak nálunk már az Árpádkorban és még inkább keletkeztek később *földesúri*, főkép *püspöki városok*. Ezek a földesurak birtokain keletkeztek és ezektől nyerték szabadalmaikat, kiváltságleveleiket, melyek a királyi városokéhoz hasonló jogokat biztosítnak: a szabad költözést, bíróválasztást, vásárjogot és az önkormányzatot. Ilyen földesúri szabad városként alakult *Komárom*, melyet IV. Béla alapít ugyan telepítéssel, de Walter kamaraispánnak adományozván, Budavár szabadalmaival ruházta fel.[2] Az ilyen földesúri városokban a czéhszabályokat is rendesen a földesúr adja ki, illetőleg erősíti meg.

A városi polgárság népeleme, a mint a fennebbiekből önként következik, igen vegyes volt, eredetére és nemzetiségére egyaránt. A várak kötelékébe tartozó várnépek vagy királyi udvarnokok s a kolostorok, földesurak szolgáló népe, szabad parasztjai többnyire bennszülöttek, tehát magyarok, esetleg szlávok, ú. m. horvátok, tótok voltak. Az idegenből bevándorlók, a vendégek (hospites) legnagyobbrészt németek, kisebb számmal olaszok, vallonok, flamandok, belgák, szórványosan francziák s más nemzetbeliek voltak. A városi polgárság között túlnyomó lévén a *német* elem, a középkorban a magyar városok német jellege erősen szembeötlő. Még olyan város is, mint

[1] Hajnik szerint: IV. Béla «a polgári elem tulajdonképeni statora» (Magyar alkotmány és jogtörténet I. Pest 1872. 223. l.).
[2] Homan B. id. m. 38. l.

Kolozsvár, csak Mátyás király alatt vívja ki azt a jogot, hogy bírája évenként felváltva, német és *magyar* legyen. A kolozsvári kádárlegények szabályaiban még 1532-ből is azt olvassuk, hogy a mely német legény a gyűlésen, midőn a társláda az asztalon van, magyarúl beszél és nem németűl, fizessen hat dénár birságot.[1] Voltak természetesen tiszta magyar és túlnyomó részt magyar városok is, de Felsőmagyarországon és Erdélyben a városokban a német elem dominált és meglehetősen el is zárkózott magyarok beköltözése, főként a nemesség ház- és birtokvásárlása elől. A szászok eme makacs elzárkozása sok összeütközésre vezetett a fejedelmi korban Erdélyben. Az anyaországban az 1608-iki országgyűlés 13-ik törvényczikke rendeli el, hogy a sz. kir. városokban a magyarok is vehessenek házakat és választassanak főbírákká, tanácsosokká.

A városok keletkezését, a honvédelmi szempontok mellett, leginkább gazdasági okok, a kereskedelem és iparűzése idézvén elő: a lakosság főfoglalkozása a földmivelés mellett továbbra is az ipar és kereskedés maradt. Épen ebben különbözött legfőbbként a falutól, a mely kizárólag mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozott.[2] A városi jogok és intézmények is leginkább az ipar és kereskedelem védelmére és fejlesztésére irányúltak.

A iparűzés előmozdítására és az iparosok közös érdekei védelmére alakúltak a városok kebelében az iparos

[1] «So ein Mitbruder, welcher Teutscher nation ist, wenn Zugang gehalten, und die Lade auff'm Tisch stehet, Ungarisch reden wird, und nicht Teutsch, soll geben den 6.» (Eredetije az Erdélyi Múzeum levéltárában.)

[2] «Városnak nevezzük azon közösséget, mely ipar, kereskedelem és míveltségi tényezői következtében önállóbb községi életnek indult s mely nevezett jellemző tulajdonságaival a többi községek közűl különválik». (Dr. Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 11. l.)

czéhek. Ezeknek tagjai együttvéve alkották a városi polgárság zömét. A város élén álló tanács és biró is rendszerint az ő kebelükből került ki, illetőleg választatott. A czéhtagság együttjárt a polgári joggal, a czéhmesterség előiskolája volt a városi igazgatásban, a tanácsban való részvételnek s a birói tisztségnek. A városok s általában a polgárság történetének tehát igen kiváló részét alkotja a czéhek története; mely egyszersmind a magyar míveltségtörténetnek egyik legérdekesebb és legjelentékenyebb fejezete.

A czéhek története tehát, midőn az ország anyagi művelődésének egyik legfőbb intézményét ismerteti meg, méltán tarthat igényt a közérdeklődésre.

II.

A czéhek eredete és történelmi fejlődése a középkorban.

«Az újabb történettudomány felismerte már az ipartörténet jelentőségét. Felemelte már a történelem színvonalának ama magaslatára, melyen mint egyik leglényegesebb társadalmi tényező helyet foglalt. Felismerte, hogy az ipar consolidálása, az iparegyesületek és testületek, a czéhek, a gildek, compagniák s egyéb ily kereskedelmi s iparos társúlatok alakúlása legalább is oly korszakias tényt képez a népek történetében, mint akár a népvándorlások s a keresztes hadjáratok, akár a politikai forradalmak vagy a hitújítási mozgalmak. Hogy épen úgy egyike volt ama tényezőknek, melyek új birtok és nemzetgazdászati, valamint polgári és társadalmi forradalmakat idéztek elő. A történeti kutatást foglalkoztathatja még az ipartársúlatok és testületek eredete és keletkezése, azok szabadságai és joggyakorlata; de az kétségtelen, hogy ezek a világnak új képet adtak, az emberiség egész osztályait átalakították, a nemzetek életében új korszakot alkottak.»[1]

Az ipar fontosságát ilyen ékes szavakkal művelődéstörténetünk egyik előkelő képviselője jellemezte 35 évvel ezelőtt. Azóta mind többen és többen foglalkoztak ipar-

[1] Ipolyi Arnold: A magyar iparélet történeti fejlődése. Elnöki megnyitó beszéd a M. Történelmi Társúlat Pozsonyban 1877-ben tartott gyűlésén. (Századok 1877 okt. f. 12. l.)

történelmi tanulmányokkal; de még mindig sok tisztázni való kérdés van hátra az ipartörténelem terén általában és a czéhek történetének részletes ismereteire nézve különösen. A régi ipartestületek, az ú. n. czéhek történetének kutatása s mint intézménynek tanulmányozása sok érdekes tanúlsággal kecsegtet és sok feldolgozatlan irott emlék kinálkozik számára országszerte. Itt az általános törvények, nem a részletek megállapitása jelen munkának a czélja. Amaz a specialis monografiák feladata leend.

Mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetni és megállapitani, hogy mikor kezdődik nálunk a valódi kézműipar, s azután hogy mikor kezdődnek az ipartestületek, melyek az iparnak már bizonyos fejlettségét és rendszeres űzését feltételezték?

Ahhoz kétség sem férhet, hogy már őseink bevándorlásakor és a vezérek korában voltak a magyarok között mesteremberek, mint pl. fegyverkovácsok (ú. n. csiszárok) szíj-, nyereg- és kerékgyártók, tímárok, szűcsök, gombkötők, stb. A magyarok fegyverzete és öltönydísze oly sajátos jellegű volt, hogy csak hazai mesterek készíthették.

Ezekhez a királyság első századaiban újabb és újabb mesterségek járultak, melyekkel a nyugati civilisatio és a keresztény vallás felvétele következtében ismerkedtek meg a magyarok. A királyi udvar, a megyék várai, a székesegyházak és monostorok körül az udvarnokok és jobbágyok között az iparosok különféle faját is feltaláljuk; földeket osztogatnak nekik, melyeken együttesen telepednek meg. (A miről fennebb, a városok keletkezését tárgyalva, bővebben szólottunk.)

Ebben az időben (900 és 1100 között) Németországban is egyedül a hatalmas hűbérurak és a kolostorok udvarában találunk kézműveseket, másutt nincs rólok emlékezés. Ez iparos-telepekből alakulnak lassanként a

városok, mindmegannyi menedékhelye az iparnak és mesterségnek.

Királyaink, főuraink, főpapjaink, az Árpádok korában keletről, délről és nyugatról művészeket, iparosokat hoztak be, s mesterséget űző gyarmatokat létesítettek hazánk területén. Ezek által pótolták a kézműipar terén érezhető hiányt és egészíték ki a folytonos harczok által megfogyott nemzetet.

Már a szent királyok (István és László) gondoskodása következtében bizanczi és olasz művészek és mesterek jöttek hazánkba, később II. Géza, III. és IV. Béla az elpusztult vidékek lakosai helyébe tömegesen hozták be a szomszéd német szászok és frankok, bajorok, thüringiak és flandrok iparosainak egész csoportját. Nyomukban ipar- és bányatelepek, gazdag kereskedő városok keletkeztek a magyar alkotmány és kiváltságos szabadalmaik védelme alatt.

Arra a kérdésre tehát, hogy mikor keletkeztek az iparos testűletek: önként kinálkozik a feltevés, hogy ez idegen származású iparosok között kell keresnünk első nyomait a czéhek intézményének. Mert Németországban már a XII. század második felében kezdődnek a czéhek, s a XIII. század folyamán már széltiben alakulnak iparos testületek. (Eynung, Innung, Fraternitas, Gild és más nevek alatt.)[1]

Ezeket eleinte nem annyira az egynemű iparűzés fűzte össze, mint inkább a közös honvédelmi szolgálat, a kapuk és bástyák őrzése, az együtt való táborozás. Az ilyen czéhek tagjaik sorába olyakat is felvettek, a kik az ő iparukat nem űzték, s még a XIV. század folyamán

[1] *Hegel* Karl: Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter, I., II. k. Leipzig. 1891. — *Maurer* Georg Ludwig: Geschichte der Städteverfassung im Deutschland. I—IV. k. Erlangen 1899.

egyik czéhből a másikba könnyen át lehetett lépni. Ebből nőttek ki azután az egynemű ipart űző rendszeres testületek, szorosan meghatározott munkakörrel, a mely kizárólagos munkafelosztás azonban csak a XV. és XVI. század vívmánya volt.

A strassburgi czéhek 1332-ben, az ú. n. czéhrevolutio következtében a régi patricius családok kezéből magokhoz ragadták a város kormányzatát, s ettől fogva a czéhek alkották a régi lovag testületek helyett a város hadászati erejét, katonai hatalmát.[1] Ilyenforma átalakúláson ment keresztül Németország legtöbb régi városa s a czéhek többnyire mindenütt már régebben létező társúlatok örökébe léptek.

Hazánkban a kézműiparnak a XII. és XIII. század folyamán (mint fennebb kifejtettük) két körűlmény adott nagyobb lendűletet. Egyik a keresztes hadjáratok következtében kifejlett közvetetlen és gyakoribb érintkezés a nyugati népekkel; a másik, ennél még közvetetlenebb hatású: II. Geza királyunk által a szászoknak és németalföldi flamandoknak betelepítése (1141—1161) Erdélybe, a Szepességre s a felsőmagyarországi városokba. Ezek már — úgy látszik — nemcsak az általuk régebbi hazájokban szorgalommal űzött műipart honosították meg hazánkban, hanem magokkal hozták egyszersmind a Németországban dívó egyesűleti szellemet, s ha nem is a legelső telepesek, de a XIII. század folyamán érkező újabb jövevények az akkor már Németországban terjedni kezdő czéhrendszer ismeretét, — melyet aztán nálunk, új hazájokban is alkalmazni kezdettek.

A szepesi 24 város szász papjai már 1248-ban alkottak egy vallásos egyesűletet, ú. n. fraternitást, a mely megvolt az erdélyi szászoknál is. A nép között is voltak

[1] *Schmoller* Gusztáv: Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe. Strassburg. 1875. 14—17. stb. ll.

ilyen vallásos színezetű egyesületek Így Pozsonyban 1349-ben fennállt a szent holttestről nevezett «fraternitas corporis Christi» Lőcsén; 1402-ből ismeretes a «Bruderschaft des heiligen Leichnams Christi».[1] Nagyszebenben 1372-ben alakult a «Gesellschaft des heiligen Leichnams», mely a Máriáról nevezett templomban egy oltárt állított, melynél saját segédpapjuk misézett a társúlat tagjai lelki üdvösségéért s a vagyontalanúl elhalt szegényeket tisztességesen eltemette. Ilyen volt Kolozsvárt az 1400-as évek elején a szent Mihály templomban lévő szent Katalin szűz és vértanú tiszteletére alakult «számüzöttek társúlata» (Exulum fraternitas), melyet később a Katalin-oltár szolgálatában egy czéhtársúlat váltott fel.[2]

Részint ezekből a vallásos és jótékony társúlatokból, részint ezekkel párhúzamosan alakúltak az iparos egyesűletek, az ú. n. czéhek hazánkban is.

Az előttem ismeretes *legelső czéhlevél 1307-ből* való. Azt hiszem azonban, hogy gyakorlatban (ha czéhlevelünk nem maradt is fenn az Árpádok korából) bizonyára már előbb is voltak nálunk czéhek, s a legelsők keletkezését bátran tehetjük a XIII. század közepe tájára. Úttörőknek e téren valószínűleg az erdélyi és szepesi szászokat kell tekintenünk. Ámbár az is kétségtelen, hogy a régi várrendszer bomlásával a várnépek és szolgák fölöslegessé válván, a kézművesek közűlök a városokba települtek s az ilyen szabad telepesek kebelében is megindúlhatott a szabad czéhek fejlődése.[3]

A XIII. század elejéről már vannak adatok a magyar ipar fejlettségeről. II. Endre királyunk leányának, a később szentté avatott Erzsébetnek jegyajándékai között oly drá-

[1] Weber Samu: A szepességi szász bevándorlók megszűnt egyleteiről. (Tört. Tár 1885. évf. 27. l.)

[2] Jakab Elek: Kolozsvár története I. 406. és 408. l.

[3] Király János id. m. 179. l.

gaságokat adhatott (ezüst bölcsőt, ezüst fürdőkádat, lánczokat s más arany ékszereket, bársony-, selyem- és finom posztóruhákat), melyekhez hasonló szépségűeket és becsűeket, miként az idegen évkönyvíró mondja, Thüringiában még nem láttak.[1] Ezeknek egy része külföldi eredetű lehetett, de bizonyára volt köztük hazai iparmű is, főként az ötvösművek között.

A tatárdúlás azonban csirájában elfojtá a fejlődő ipart, s újra kellett azt meghonosítani. IV. Béla, az új honalkotó rendkivüli pártfogásába vette a városokat, melyeknek előjogokkal biztosított polgársága csakhamar új iparéletet teremtett a romok felett. V. István alatt a Szepesség 24 városa kézműi és kereskedelmi egyesületbe lépett, a melynek a király megerősített szabadságait újakkal tetézi.[2] E század végén nemcsak a Szepességen, és Szászföldön művelt vászonszövés és fegyvergyártás, az olaszok által űzött üvegkészítés; de a különleges magyar ipar: a bőrkészítés, irhagyártás, a tímárok és szűcsök munkája is oly jelentőségteljes volt, hogy nemcsak itthon, de külföldön is keresetté vált.[3]

A XIV. században az Anjouk még nagyobb lendületet adtak az iparnak. Károly Róbert a nemességgel szemben a városokra támaszkodva, pártfogásába vette a műipart. Nagy Lajos alatt pedig a városok valódi szabad önkormányzati szervezetet nyernek, hasonlót a német és olasz városokéhoz. Ezen két királynak hetven évet felülhaladó uralkodása a műipar és kereskedés tekintetében új korszakot alkotott. Az alattok oly nagy lendületet nyert kereskedés élénksége következtében a mesterségek is felvirágzottak.

[1] Theodoricus Thuringensis, Katonánál Hist. Critica. V. 133. l.

[2] Fessler: Geschichte der Ungern. II. k. 862. l.

[3] Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a középkorban. (Kisebb munkái, II. k. 53. l.)

A czéhek intézménye, melynek jótékony hatását abban az időben tagadni nem lehet, ekkor kezdett általánossá válni országszerte. Nagy Lajos 1376-ban rendezi és szabályozza az erdélyi szászok czéheit, a melyekben akkor már 24 külön mesterséget űztek.

Az ő rendeletére, hogy a czéhintézetek megjavíttassanak az erdélyi szászok hét székének elöljárói, Goblinus erdélyi püspök és a landskoroni várnagy, mint királyi biztosok elnöklete alatt összegyűlve, az összes iparosok egyező akaratából és beleegyezésével beható tanácskozás után (sok régi és elavult rossz szokást eltörölve) részletes czéhszabályokat alkottak.

Ezek szerint minden czéh évenként újév napján két czéhmestert válaszszon, a kit esküvel kötelezzenek a czéhben rendet tartani és igazságot szolgáltatni. Ezek vegyenek részt a székgyűléseken, hogy ott az iparosok érdekeit képviseljék. A kézművesek szabadon űzhetik mesterségüket, árúlhatják műveiket a piaczon és házaiknál, tarthatnak bármennyi legényt és inast. Egynél több mesterséget senki sem űzhet, 20 márka birság alatt. A czéhbe lépésnél a mesterek felvételi díjakat tartoznak fizetni, melyek minden czéh részére részletesen megállapíttatnak, pénzben (1—10 forint), viaszban (2—4 font), borban (2—4 veder) és lakomában. A rossz munkát a czéhmester lefoglalta, a czéh vagy a templom javára. A mely czéh más szabályokat alkotna, 24 márka ezüstöt fizet birságúl.[1]

Az így megállapított szabályok mintáúl szolgáltak a későbben alakúlt czéhek számára, s azokat mások is átvették. De miként itt is hívatkozik az oklevél a régi elavúlt és rossz szokások eltörlésére: úgy a Magyarországon dolgozó iparosoknak is voltak már azelőtt is czéhszabá-

[1] Kiadva: Zimmermann—Werner: Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen. II. k. 449. l. L. fordításban az Okirattárban.

lyaik, melyek szabályozták a munkát, meghatározták a művek árait, s védték az iparosok helyi érdekeit.

Kassa város levéltárában fennmaradt az ottani *szűcsök 1307-iki árú- és bérszabályzata*, a melyből kitűnik, hogy a szűcsök akkor már ott társúlatot (Bruderschaft, Czeche) alkottak, melynek meghatározott szabályai (Gerechtigkeit der Bruderschaft) voltak. A város ebben a szabadalomlevelében egyebek közt az árakat szabályozza. Igy pl. megszabja, hogy czobolybőrből való bundát (Pelcze) egy fél márka ezüstért készítsenek. Idegen szűcsnek a város falai között nem volt szabad dolgozni, sem műveit árúlni. Ha idegen mester jött a városba és a czéhbe akart lépni, először a városi tanács határozta el, hogy ad-e neki polgárjogot. «Idegen vendég» (Ausländischer Gast) szűcsmesterséghez való prémeket, vagy bőröket százon alól nem vehetett vagy adhatott el. A ki ez ellen vét, áruit lefoglalják s felosztják három felé: a bíró, a város és a czéh között. A czéhszabályoknak ellenszegűlő szűcsöt pedig 10 ezüst márka büntetésre itélik.[1]

Midőn a szűcsök 1448-ik évbeli négy czéhmestere ezt az 1307-iki szabadalomlevelet Kassa város bírája és tanácsa által átíratja és megerősítteti, egyéb szokásjogon alapúló szabályokat is előterjeszt és megerősíttet, melyeket idők folyamán a czéhben a szükséghez képest alkottak. Ezek közt olvassuk, hogy a ki idegen szűcsmunkát hoz a városba, azt tömegben (mit dem Haufen) adja el; kivéve, ha valamely városi polgárnak vagy feleségének szüksége lenne egy darabra: annyit azoknak eladhat. A ki ezt a szabályt áthágja, annak árúja 2/3-át a város, 1/3-át a czéh számára lefoglalják. Idegen ember (Gast) vadbört százon alól nem vehet, polgár sem nyest- vagy rókabőrt hat kötegen alól eladás végett; magának

[1] L. az Okírattárban. A Tört. Tár 1889. évf. 180. l. közölte Kemény Lajos.

vehet annyit, a mennyi neki ruhához kell. Mókus-, nyúl-, és borjúbőrt sem vehet félszázon alól. Ki a czéhbe akar lépni, az hozzon születési, erkölcsi és tanúló évei kitöltését igazoló bizonyítványt.

A *szűcsök*, úgy látszik, másutt is jó korán szervezkedtek czéhekbe és biztosították érdekeiket. Kolozsvárt pl. 1369-ben már czéhbe tartoznak s négy czéhmesterük van, a kik a városi tanácstól azt az előjogot eszközlik ki, hogy valamiként más városbelieknek előjoguk van az idegenek fölött: úgy náluk sem vehet senki juh- vagy báránybőrt, vagy más házi, mezei vagy erdei állatbőrt százon alól, csak ők, a kik azokat feldolgozzák. Továbbá senki se űzhesse a szűcsipart, a ki nem tartozik az ő társaságukba, t. i. czéhükbe. A városi tanács azonban kiköti, hogy ők sem hozhatnak társaságukban (in communitate et fraternitate ipsorum) a közjóval ellenkező szabályokat.[1]

Mindez azt mutatja, hogy a XIV. század folyamán a czéhek mindenfelé szervezkednek s előjogokra törekednek.

Hogy a magyarországi iparosok nem szorúltak a szászok czéhszabályaira, hanem önállóan fejlődnek czéheik, egyéb fenmaradt oklevelek is tanúsítják.

Első sorban is a szabad királyi városok már jó eleve gondoskodtak arról, hogy a kebelökben levő iparosokat rendes szabályzatokkal lássák el. Nagy Lajos czéhrendezése, úgy látszik, ezekre is kiterjedt, mert pl. épen 1376-ból ismeretes a *pozsonyi mészárosok* szabályzata (Ordnung der Pressburger Fleischhacker von 1376.), melyben a város tanácsa meghatározza, hogy 28 mészáros és ugyanannyi mészárszék legyen Pozsonyban. Két feleskedett mester és egy városi tanácsos rendeltetett a húsnak gyakori megvizsgálására; a rossz húst árúló mestert 72 dénárra büntették s a húst a kórházbeli szegények

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története. Oklevéltár I. k. 64. l.

közt osztották ki; kilencz órakor mindenki tartozott mészárszékét kinyitni és mindenkit tisztességesen kiszolgálni, a város javára behajtott 72 dénár büntetése alatt.[1]

Ugyancsak 1376-ból ismerjük a *pozsonyi suszterek* szabályzatát. Ők is minden évben két czéhmestert választottak, a kik felvigyáztak arra, hogy a mesterek jól dolgozzanak. Ha valaki az előírt szabályok ellenére dolgozott: árúja a piaczon nyilvánosan elégettetett, s ő maga három napi polgári fogsággal büntettetett. Az ő joguk volt régi idők óta (von alterher) a czéhbe új mestereket befogadni, a ki arra magát bizonyítványai és képességei által méltónak mutatta.

A *pozsonyi pékek* szabályzata is 1376-ból származik. A pékműhelyek (protpenckhe) száma 16-ban állapíttatott meg. Két maguk közűl választott mester és egy városi esküdt polgár ügyelt fel rájok, hogy jól és rendes mértékkel süssenek. Ha a sütemény kisebb volt a megszabottnál, a vizsgáló mesterek lefoglalták, és a kórházba adták a szegények számára.[2]

A szepesi szászok 1370-ben keltezett, de legrégibb jogokra hívatkozó statutumaiban is van némi emlékezés a mesteremberekről. Pl. a mészárosokról, hogy ökröt vagy tehenet ketten is vághatnak társaságban, de többen nem. Disznót, borjút, juhot, s általában kisebb lábas-jószágot egymaga vágjon a mészáros. A húst két ízben viheti ki a piaczra eladni, harmadszor nem; idegen vásárra sem

[1] Ordnung der Pressburger Fleischhacker von 1376. Ofner Stadtrecht von 1244—1421. Kiadták Michnai Endre és Lichner Pál 79. l. jegyzetben.

[2] Pressburger Bäckerordnung 1376. Ofner Stadtrecht 86. és 91. l. jegyzetben. Király János id. m. ezeken kivűl még említi a pozsonyi szabók czéhét 1411-ből, a szűcsökét 1467-ből, a posztónyírókét 1470-ből, a kőművesek és ácsokét, a halászokét meghatározatlan időből. (Id. m. 186—199. l.)

viheti többé, büntetés terhe alatt. Az ötvösökre nézve meg van határozva, hogy egy márka ezüsthöz több rezet, mint egy latot, nem vegyíthetnek, s hogy művére mindenki ráüsse mesterjegyét.[1]

E fennmaradt emlékekből is bátran következtethetjük, hogy czéhek a XIV. század folyamán már mindenfelé voltak hazánkban, a Kis-Kárpátoktól a Magas-Tátráig s onnan az Erdélyi Havasokig.

Nem feladatunk kimutatni, hogy miféle mesterségeket űztek az Anjouk alatt hazánkban, de a mindennapiakon kivűl utalhatunk arra, hogy az erdélyi szászok között 1376-ban már czéhet alkottak külön-külön a mészárosok, pékek, tímárok, fehérbőr (irha) készítők, vargák,kovácsok s ezekkel együtt a tűcsinálók, üstmívesek, kerékgyártók, övcsinálók (angulatores), kardművesek (csíszárok) és lakatosok egy czéhben; továbbá szűcsök, keztyűsök, mentekészítők és kalaposok (süvegesek), kötélverők, gyapjúszövők (csapók), takácsok, bodnárok, fazekasok, íjjgyártók, szabók és bőrtáska-készítők. Tehát összesen 17 czéhben 24 különféle iparág.[2] Ezeken kivűl például a brassaiak a vászonszövésben oly híresek voltak, hogy kender- és lenszöveteikkel kelet felé egész Szmirnáig űztek kereskedést. A szebenieknél meg a viaszöntés volt nagyon elterjedt, s az azzal való kereskedésre Nagy Lajostól kiváltságot kértek és nyertek.

A legnevezetesebb volt azonban, a miről messze külföldön is híresek voltak a magyarországi és erdélyi iparosok: az *ötvösség*; az arany- és ezüstművesek nem annyira mestersége, mint inkább művészete. Ez a XIV. és még inkább a XV. században páratlan virágzásnak

[1] Wilkür der Sachsen in dem Zips. Ofner Stadtrecht, Beilage, 244. l. *Kolozsvári-Óvári*: A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. 2., 25. és 27. l.

[2] Zimmermann—Werner: Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen II. 449. l.

indult, úgy hogy az erdélyi ötvösművek világhírre tettek szert. Az erdélyi, főként a szász templomok még ma is gazdag gyűjteményeit őrzik a régi erdélyi ötvösművekvek, aranyozott ezüst kelyheknek, szentségtartóknak stb.[1]

Zsigmond alatt (1387—1437), a ki egyszersmind német császár volt, még élénkebb összeköttetés létesült a művelt nyugattal, a mi az iparra fejlesztően hatott. Zsigmond bámulattal látta a németországi iparos és kereskedő városok gazdagságát; Nürnberg és Strassburg vagyonos patricziusai, kereskedői és feleségeik előtte kifejtett fejedelmi pompájokkal egészen elbűvölték. A kölniek büszkén mondották, hogy fejedelem leányára sem volna megvetendő sors valamely kölni gazdag kereskedő nejévé lennie.[2] De Zsigmond nemcsak a külföld példáján lelkesülve, hanem magasabb politikai okokból is, az olygarchia hatalmának korlátozása czéljából, mindenképen kedvezett a városi polgárságnak. 1405-ben az országos rendek sorába iktatta őket, meghíván őket követeik által az országgyűlésen való megjelenésre. Eme törvénykönyvében, melyben 1405-ben a városok önkormányzati jogait megerősíti és kiszélesíti, mellékesen a czéhekről is van említés. Midőn a király vagy királyné átútazott valamely városon, az ottani összes kézművesek tartoztak a fölovászmestert mesterségükbe vágó ajándékkal megtisztelni. Így a szűcsök szűcsmunkával, a nyereggyártók fékkel s így tovább a többiek is; de egy évben csak egyszer.[3]

Zsigmond a kereskedést és mértékeket is szabályozta.[4] Idegen kereskedőknek bármely városban posztót rőfön-

[1] L. az ötvösségre vonatkozó irodalmat a függelékben.

[2] *Schmoller* Gusztáv: Strassburg zur Zeit der Zunfkämpfe. 19. l.

[3] Corpus Juris, Zsigmond 1405. 2-ik törvényében a 13.articulus.

[4] 1405. 1. t.-cz.

ként s egyszerre hat végnél kevesebbet eladni eltiltotta.[1] Az országban lakó kereskedők oda vihetik áruikat, a hova akarják és nekik tetszik.[2] Túlságos vámok szedését eltiltotta.[3] Egyes városoknak kizárólagos jogot biztositott némely mesterségek űzésére, pl. Kassának a barchet szövet készítésére, a miért sokan, a kik ezzel foglalkoztak, Budáról oda tették át lakásukat. Így adott monopoliumot Kassának és Bártfának a vászonfehérítésre.[4]

Zsigmond hosszantartó uralkodása kiválóan kedvezett az iparos testületek kifejlődésének. Budavárosának az ő korában szerkesztett törvénykönyvéből érdekes képet nyerünk az akkor virágzott mesterségekről. Ekkor már a szoros munkafelosztás és czéh szerint való elkülönzés elve uralkodott. Senkinek sem szabad a más mesterségébe vágni, mindenkinek csak egy mesterséget szabad űzni: így szól a kereskedésről és mesterségekről szóló jogszabály első szakasza. Az *ötvösök* czéhmesterének minden héten egyszer vagy kétszer meg kellett vizsgálnia minden ötvösmunkát; a *patikáriusnak* nem volt szabad mást árulni, mint a mi patikába való (rőffel mérhető dolgot egyáltalán nem), orvosságot a betegek számára éjjel-nappal kellett kiszolgálnia.

A kalmárok (kiskereskedők), a kik akkor már czéhbe tartoztak, czéhmesterük megvizsgálása nélkül némely árúkat, pl. sáfrányt, el nem adhattak. Az idegen kalmár (der Gast) csak nagyban árúlhatott, pl. sáfrányt 10 fonton, borsot 30 fonton, czukrot és más «specerey»-t 10 fonton, olajat 10 fonton, barchettet és «goltsch»-ot hat végen (Stuck), nadrágot és fejkötőt egy tuczaton alól el nem adhatott; legfeljebb a maradékot, de azt is egy tömeg-

[1] 1405. 2. t.-cz.
[2] 1405. 11. t.-cz.
[3] 1435. 23. t.-cz.
[4] *Wenzel Gusztáv* «Kassa város parket (?!) készítése a XV. sz. kezdetén.» Akad. Ért. 1870.

ben. A ki ez ellen vétett, árúját elveszté, s egy ezüst márka birságot fizetett.

A mészárosok csak a Duna mellett épűlt közös vágóhidon vághattak marhát és pedig világos nappal. A bőrt csak a mészárszék előtt adhatták el, másutt nem, elkobzás és egy lat ezüstnyi birság terhe alatt. A czéhmesternek kellett felvigyáznia arra, hogy mindennap elegendő hús legyen; kötelességük volt a húsvizsgálat is, hogy az tiszta és friss legyen. A ki ez ellen kétszer vétett, attól a hús elvétetett, harmadszor már birságot is fizetett, s négy hétre eltiltatott a húsárúlástól.

A halászok a halpiaczon egymás mellett árulták a halat; bűzhödt halért egy márka birságot fizettek; a mely halat egy nap el nem adták, s haza akarták vinni, annak a farkát le kellett vágniok, ismertető jelűl, egy márka birság terhe alatt.

Nagyon érdekes a *kovácsok* jogszabályainak az a pontja, hogy ha a kovács a város valamely polgárának lovát patkolás közben megnyilazta, tartozott a beteg lovat magához venni s a míg meg nem gyógyúlt, saját költségén magánál tartani; addig pedig tartozott helyette más lovat adni.[1] Ha utasnak a lovát nyilazta meg patkolás közben, hasonló minőségű más lovat kellett helyette adnia, vagy máskép kellett kiegyeznie a károsúlttal. Hasonlókép intézkedik a *körmöczbányai kovácsoknak* 1577-ben megújított czéhszabályzata (9. pont), azzal a hozzáadással, hogy ha a kovácslegény mestere iránti daczból nyilazza meg a lovat, a kárpótláson kivűl még a czéh által is külön megbüntetendő.[2]

[1] N. Lajos 1376-ban a szászok számára kiadott czéhszabályzatában már szintúgy intézkedik, hogy a kovács a megnyilazott lovat ingyen tartozik gyógyíttatni, de az élelmezést a gazda fizesse meg. (Zimmermann-Werner: Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen. II. 451. l.)

[2] A körmöczi kovácsok czéhlevele 1577-ből a Nem. Muzeum levéltárában.

A kötélverőknek jó kenderből kellett dolgozniok; a *talpbőr-készítőknek* csak ökör- és lóbőrből volt szabad talpat szabniok. A *molnár* 1/12 részét vehette el vámban az őrlött terménynek s a bírónak, esküdt polgároknak és a jegyzőnek ingyen tartozott őrölni. A *pékek* gondoskodni tartoztak, hogy mindig elegendő kenyér és zsemlye legyen a piaczon, a melyet, ha kevesebb volt a megszabott sulynál, elkoboztak.

Hasonló intézkedésekből látjuk, hogy ezeken kivűl még miféle mesterségeket űztek ez ősi város falai között. Ott voltak még a pénzváltók (münzer), aranyverők (goltslaher), sebészek, vadhúsárúlók, halárúsok (külön a halászoktól); a harangöntő, lakatos, sarkantyús, vasöntő és tűcsináló egyesűlt czéh; az ácsok, kőfaragók, kőművesek, téglavetők és utczakövezők egyesűlt czéhe; kocsigyártók, bodnárok, nyíl- és íjjkészítők, esztergályosok és asztalosok, nyereggyártók, tímárok, vargák, irha-készítők (irher); a kesztyűs, tarsolyos (taschner), erszény- és övkészítő egyesűlt mesterek; posztósok (wolslaher), takácsok, posztónyírők, szabók, ócskaruha-kereskedők (gewäntler). Ezeknek csak régi ruhát volt szabad eladniok, újat nem. A mäntlerek szintén régi ruhát árúló kereskedők, a kiknek újat csinálni csak 10 rőfig szabad; régi ruhát vehettek és kifordíthattak, de véres ruhákat megvenniök szigorúan tiltva volt. Voltak még ruhafestők, vászon-fehérítők, kerékgyártók (wagner), takarmányárúsok (fuetrer), kik szénát, zabot árultak; olaj- és heringárúsok stb.[1]

A budai városi jogszabályoknál, melyek röviden foglalkoznak a mesterekkel, kimerítőbb a *pozsonyvárosi szabók rendtartása 1411-ből,* a mely már a későbbi részletes czéhlevelekre emlékeztet, és mindenek felett élénken jellemzi azt, mennyire ügyeltek a czéhek a jó hírnévre s a mesterek erkölcsös életére.

[1] Buda városának törvénykönyve (Ofner Stadtrecht) 60. l. Von der Kaufleüt und aller hantwericher rechten.

1. Nőtlen legény ne lehessen a czéh tagja, csak nős, a ki erkölcsi bizonyítványt hozzon onnan, a honnan való.

2. Ha teleséges szabómester jön a városba, az sem dolgozhat és léphet be a czéhbe addig, míg jó magaviseletéről bizonyítványt nem hoz onnan, a hol addig dolgozott.

3. Nőtlen legény csakis mesternek dolgozhat; ha titokban máshová is dolgoznék, szerszámát elveszik s őt a bírónak büntetés végett feljelentik.

4. A munkába állott legény nyolcz napi felmondással léphet ki.[1]

Zsigmond idejéből már nemcsak a mesteremberek, de a *mesterlegenyek* állapotáról, az ő egymás között alkotott külön társaságukról, kötelességeikről is értesűlünk, a *kassavárosi takácslegények* 1429-ből fenmaradt szabályzatából.

E szerint a legények külön társaságot alkottak, a melynek élén két öreglegény (aldtknecht) állott. Egyiket a házaslegények közűl a mesterek, másikat a nőtlenek közűl ők magok választották. Ezek parancsainak engedelmességgel tartoztak; a békebontó és rendzavaró két font viaszra büntettetett. Feltétlen engedelmességgel és tisztelettel kellett viseltetniök a czéh élén álló négy mester iránt, négy font viasz büntetés terhe alatt. A takácsmesterekhez való viszonyuk is szabályozva volt ebben. Szorgalmasan és pontosan kellett dolgozniok. Ha a takácslegény rövidre szőtte az abroszt, egy font viaszt fizetett. Mesterét csak akkor hagyhatta el a szokott felmondással is, ha elkezdett munkáját befejezte Ha munkáját félbehagyva ment el, más mester fel nem fogadhatta, s legalább ¼ évig kellett vándorolnia, míg abban a városban ismét munkát kapott.[2]

[1] Pressburger Schneiderordnung 1411-ből. Ofner Stadtrecht. 88. l. jegyzetben.

[2] Kassa város levéltárából.

Kolozsvár czéhei közűl régiségre nézve a másodikról szintén Zsigmond király idejéből van okleveles emlékezés: 1422-ből. Ebben a város a már régebbi *mészárosok* társúlatának a czéhben előfordúló rendetlenségek és viszályok megfékezésére büntető hatóságot ad. A rendbontót az oltárra való gyertyák számára adandó 1—2 font viaszra büntették; ha ez is hiábavalónak bizonyult, mészárszéke bezáratott.

Nevezetes ebben a városi rendszabályban a mészárosok négy czéhmesterének az a kijelentése, hogy a mészárosok czéhe «az isteni tisztelet végett és főként szent Mihály őrangyal, a székesegyház védőszentje, a paradicsom őre, tiszteletére alapíttatott és azon egyház számára a templomi zászlókat, gyertyát és ékítményeket szolgáltatta. Ezért állapítják meg a büntetéseket viaszban.[1]

A mészáros czéh és a szent Mihály székesegyház emez összeköttetéséből következtethetjük, hogy a kolozsvári mészárosok czéhének megalakúlása összeesik a főtemplom építése korával. A főtemplom építését pedig megkezdették már a XIV. század végén, mert egy 1397-iki oklevél bűnbocsánatot hirdet mindazoknak, kik a szent Mihály templom javára adományokat tesznek.[2] Ennek következménye, hogy 1408-ban három kolozsvári polgár a székesegyháznak egy szőlőt és *két mészárszéket* adományoz.

A mészáros czéh és a főtemplom között keletkezett eme viszonyból magyarázható meg, hogy a templom mellett a főpiacz terén még 20 évvel ezelőtt is ott állott a mészárosok társúlatának két emeletes székháza, melyeket csak a legújabb városrendezés tűntetett el onnan.

Más czéheknek is volt ily összeköttetése a templom-

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története I. k. 410. és Oklevéltár I. k. 162. l.

[2] U. o., Oklevéltár I. 104. és Történelem 361. és köv. ll.

mal, illetőleg annak egy-egy oltárával, mint alább látni fogjuk.

Zsigmond király az iparpártolás mellett az ennek forgalmát biztosító szabad kereskedelmet is előmozdította kiváltságaival. Így 1388-ban a kolozsvári polgároknak Magyarország egész területén való vásárokra, összes árúikkal, szabad jövés-menést, eladást és vásárlást engedélyezett.[1] 1404-ben (jun. 20.) a vámmentes kereskedést az országban újabban biztosítja. Kevéssel később (1404 júl. 28) az országon kivűl: Velencze, Bécs, Cseh-, Morva- és Lengyelország felé s bármely más irányban engedélyez szabad kereskedést.[2] 1405-ben a város erődítésére ad jogot Kolozsvárnak[3] és több más városnak is.

A városok erődítésével a czéhekre is új kötelességek háramlottak. A várfalak és bástyatornyok fenntartása és védelme a polgárság kötelessége lévén: a czéheknek rendszerint egy-egy erődrész, vagy bástyatorony adatott át gondozás végett. Igy a kolozsvári szabó czéh a máig is fennálló ú. n. «Bethlen-bástyát»,[4] a szűcs-, kovács-, ötvös-czéh és a többiek más-más bástyatornyot vagy erődrészt kaptak fenntartás és védelem végett.

A XV. század második felében még élénkebb mozgalom és nagyobb lendület mutatkozik a czéhek fejlődésében. Mátyás király uralkodása az iparfejlesztés terén oly jótékony hatásúnak bizonyult, hogy azt méltán új korszaknak tekinthetjük. Az ország minden részében sűrűn alakúlnak új czéhek, a régiek kifejlődnek, magukat szabály-

[1] Jakab E. Kolozsvár története. Oklevéltár I. 103. l.
[2] U. o. 113., 117. l.
[3] U. o. 123. l.
[4] Erdélyi Muzeum 1900. 291. és 1905. 116., 173. ll.

zatokkal látják el, azokat megerősíttetik, rendesen a városi tanács által, némelyik magával a királylyal.

Ebből az időből már tömegesen maradtak fenn czéhlevelek, melyek az előbbiektől abban is különböznek, hogy nemcsak általánosságban mozognak, hanem részletesen intézkednek a czéhek szervezetéről, beléletéről, jogaikról, kötelességeikről s egymáshoz való viszonyukról. A Mátyás korabeli czéhszabályok annyira mintaszerűek voltak, hogy a következő századok nemzedékei is használták és fentartották, legfennebb újabb pontokkal pótolták és a szükséghez képest módosították. Az ő czéhszabadalmai annyiban is mintáúl szolgáltak a XVI. és XVII. századbeli új czéhet alakúlásainál, a mennyiben az általa czéhszabályokkal ellátott városok (Buda, Pest, Zágráb, Varasd stb.) gyakran kölcsönözték oda azokat más városoknak. Így Mátyás király alkotásai az ipartörténet terén kihatottak a későbbi évszázadok folyamára is.[1]

A Mátyás király uralkodása alatt az iparélet terén mutatkozó nagy élénkséget leginkább figyelemmel kisérhetjük a nagy király szülővárosa czéheinek fejlődésénél. Azok a királyi szabadalmak, melyekkel a kolozsvári óvár egyszerű polgári házában született nép-király szülővárosát elhalmozta, sarkalta az iparosokat is, hogy czéheket alakítsanak, s a már meglévőket rendezzék és az eddigi mintegy kebli szabályaikat rendszeres czéhszabályokká átalakítsák és a városi tanácscsal megerősíttessék.

Mátyás király első iparkiváltsága 1465-ből Kolozsvárt a «*Boldogságos Szűz Mária társasága*» nevet viselő már régebbi *tímár-czéhnek* azt az előjogot biztosítja, hogy

[1] Ezekkel bővebben foglalkozni itt szükségtelennek tartom, a mennyiben alább ismételve hívatkozom rájuk a czéhek intézményének ismertetésénél. Mátyás király több czéhlevele ki van adva *Kovachich*-nál: Formulæ solennes styli cz. m. és a városi monografiákban.

senki más ne vehessen nyers bőrt rajtuk kivűl, de aztán dolgozzák is fel, s a nem dolgozókat büntessék meg.[1]

A város tanácsa 1467-ben a *kovácsok* négy czéhmesterének kérésére, a czéhet (hogy annál inhább szolgálhassanak a székesegyházban a Szent László tiszteletére emelt s általuk fentartott oltárnak) *régi* kiváltságaikban és szokásaikban megerősíti és rendszabályaikat pontonként előszámlálja.[2] Kizárólagos jogot nyernek ebben a kovácsmívek készítésére. A vasalással megbénított ló árát felében a hibás legény, felében a mester fizesse meg, a gyógyíthatót a mester tartozik meggyógyíttatni, de azalatt a lovat a tulajdonos élelmezi. A mesterek tartoznak a városnak száz szakállast (ágyút) három arany forintért megkötni stb. stb.

A *kovács-czéh* 1477-ben újra megerősíttetvén *régi* kiváltságaikat, néhány új ponttal többítteti, köztük azzal, hogy a mely kovácsmester zavargás vagy ostrom idején nem siet hadifelszerelésével az ő bástyatornyukhoz, az mesterségétől fosztassék meg, ha csak magát kellőleg igazolni nem tudja.[3]

A *lakatos-czéh* 1462-ben a városi tanácstól olyan szabadalmakat és kiváltságokat kap, minővel a szebeni, brassai és segesvári rokon czéhek éltek. 1475-ben ez a tanács előtt megerősítés végett felmutatott, «boldog emlékű őseik által» adományozott eredeti kiváltság levél már annyira el volt málva és a régiség által megévődve, hogy a miatt kellett megújítani.[4]

Az *aranyművesek* (ötvösök) 1473-ban erősíttetik meg

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története, Oklevéltár I. 212. l.

[2] U. ott 221. l.

[3] U. ott 257. l.

[4] Kiadta Jakab Elek 1870-ben Kolozsvár története oklevéltára I. k. 237. l. 1472-re téve és 248. l. Finály H. 1871-ben az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei V. k. 103. l. hasonmással, melyben 1462 áll. Ez a valóbbszínű a szöveg miatt is.

és íratják át azon *régebbi* szabályzatokat, (ere gesatcz und artikel ausz eren registeren), melyeket az ötvösök az egész Magyarországon és főként Erdélyben addig is tartottak. Mellékelve van a tanácstól kiadott német czéhszabályokhoz egy régebbi latin-nyelvű czéhszabály, mely részletesen elősorolja a mesterek, legények és inasok jogait és kötelességeit.[1]

A *szabók* 1475-ben újíttatják meg a tanács által «régi eleiktől rájuk maradt» kiváltságlevelüket, melyek régiségök miatt elrongyolódtak. Kérésüket arra alapítják, hogy az ő czéhük tartja fenn a székesegyházban a Mindenszentek tiszteletére emelt oltárt és az ősök intézkedéséből rájuk van bízva a város erődítésének délkeleti szögletbástyája, melyet ők látnak el fegyverrel, ágyúval, puskaporral és minden felszereléssel.[2]

Ez a czéh is fennállott tehát már a templom- és a várfalak építése idejében, a XV. század elején, sőt már akkor tekintélyes lehetett, hogy a legfőbb erődök egyikének, a máig is fennálló u. n. *Bethlen-bástyának* védelmét bízták rá.

A *takácsok* négy czéhmestere 1479 ben erősítteti meg jogaikat és szabályzatukat, hogy czéhüket fenntarthassák és a Szentlélek tiszteletére emelt oltárnak szolgálhassanak.[3]

A *szűcsök* 1479-ben újíttatják meg részben ugyanazon szabadalmaikat, melyeket már 1369-ben nyertek a prémek kicsinyben való kizárólagos vásárlásáról, némely újabb, azóta alkotott szabályzatukkal. Érdeműl róvják fel,

[1] A kiváltságlevél eredetiben németűl pergamenen s a latin czéhszabály könyvalakban hártyán megvan a kolozsvári ötvösök íratai között az Erdélyi Muzeum levéltárában. Ez utóbbi határozottan régebbi, s a XV. sz. elejéről való. Ismertette és közölte Finály Henrik 1862-ben az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei II. k. 1. l. és Jakab Elek: Kolozsvár története, Okltr. I. k. 242. l.

[2] U. ott 250. l.

[3] U. ott 262. l.

hogy a Monostor-utczában lévő bástyatornyot ők látják el hadiszerekkel, ágyúkkal, védművekkel és az ő munkájokkal erősítették és díszítették.[1]

Ez a czéh viheti legrégibb időre vissza a kolozsváriak közűl okleveles bizonyítékkal fennállása időpontját, mert már 1369-ben is kifejezetten mint czéhet (communitas et fraternitas pellificum) említik.[2]

A *kötélverők* 1486-ban alkotnak czéhet és kérik megállapított szabályaik megerősítését.[3]

Ez adatok összevetése arra enged következtetni, hogy Kolozsvárt már Nagy Lajos és Zsigmond királyok alatt számos czéh és élénk iparűzés volt, melyek Mátyás korában új lendűletnek indúltak és mintegy új életre keltek, alapját vetvén meg a városi polgárság anyagi jólétének és a közmívelődés fejlődésének.

«Ez emlékek a kolozsvári czéhokat . . . hasznos és életrevaló intézmények gyanánt tűntetik fel. Valamennyi czéhtestűlet alakúlása főindokai abban központosúlnak, hogy a czéhkedvezmények által az iparososztálynak életmódja javúljon s bővebb és biztosabb keresetforrásai legyenek, hogy ez vonzóvá tegye a várost s a szabad polgári helyzet édesgesse oda a külső honlakókat s hogy az így előállott vagyonos polgárok növekedő száma által növekedjék a város belső ereje és társadalmi sulya. Ez által azt kívánták elérni, hogy a polgárok egyfelől a korona és király iránti adótartozásuknak, másfelől béke és harcz idején városvédelmi kötelezettségeiknek megfelelni képesekké váljanak és hogy a buzgóságokra bízott oltár-

[1] U. ott 263. l.

[2] Téves azért Finály H. hite, hogy a czéhrendszer alkalmasint a XV-ik évszázad második feléig a magyar városokban «ismeretlen intézmény volt». (Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei V. k. 103. l.)

[3] Jakab Eleknél id. h. 270. l.

nak feldíszítése s kegyeletes szolgálata által az egyház és isteni tisztelet fényét emeljék s az emberi és keresztyén műveltség terjedését előmozdítsák. Főczél a műipar érdeke, a mesterségek emelése és tökéletesítése volt. Az e végre rendelt inasi és legényi tanúlás évei és próbái, valamint a mesterré avatás föltételei és a mestereknek s műhelyeknek folytonos ellenőrzése a műipar fejlődésének kielégítő kezességei voltak... A mely intézmény az ország iparát, e nagy és drága érdeket vette hű oltalma alá ... s mintegy küldetést töltött bé: az a multnak kevés árnyai mellett is örökre fényes emléke lesz, mely gondos tanúlmányt és tiszteletet érdemel».[1]

A mily élénk lendűletet vett az ipari fejlődés Mátyás király idején Kolozsvárt, úgy ment az általában az egész országban.[2] Együtt járt vele a kereskedelem fejlődése, melyet a művészetpártoló király szintén felkarolt és előmozdított. Ő nemcsak biztosította a szabad kereskedést az országban, hanem védte a hazai kereskedelmet a külföldi versenytől is. Igy 1489-ben Besztercze város kérésére és panaszára, hogy a moldvai kereskedők megkárosítják a hazai szabókat a vásárokra hozott kész ruhaneműekkel, elrendeli, hogy a moldvaiak a vásárokon kész ruhákat ne árúlhassanak elkobzás terhe alatt.[3]

Mátyás király ipar- és kereskedelem pártolása azt eredményezte, hogy a XV. század végén Magyarországon virágzó kézműipar s a polgárság között, a czéhek kebelében élénk testűleti szellem fejlődött ki. A néppel érző igazságos király fel tudta fogni, hogy az ország ereje nem a csekélyszámú hatalmasok, hanem a nép szélesebb rétegeinek jólétén és boldogúlásán alapszik.

A czéhek fejlődéséről pedig összefoglalóan megálla-

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története I. k. 509. l.
[2] Ld. a könyvészetben felsorolt irodalomban.
[3] Ld. az Okírattárban.

píthatjuk, hogy míg keletkezésük első nyomai a XIII. századra nyúlnak vissza, rendszeres szervezésük Nagy Lajos király alatt a XIV. század folyamán megkezdődik, kifejlődésük és országos jelentőségük a XV. század végén éri el a virágzás magasabb fokát.

A czéhrendszert tehát a középkor végén hazánkban is teljes kifejlődésében találjuk, a mely igen jelentékeny hivatást töltött be nemcsak az iparűző polgárság érdekeinek előmozdítása körül, de általában a nemzet közjavára és a haza védelmére is.

III.

Erdély ipara a fejedelemség korában.

(1542—1690.)

A XVI. században nem hogy fokozatos előhaladást, de inkább visszaesést tapasztalunk a XV. század virágzó és élénk fejlődésnek indúlt iparával szemben. Ennek okai az ország szomorú politikai helyzete, az ország szétdaraboltsága, a török hódítás, a kül- és belháborúk voltak, melyek a békés munkálkodásra, az iparra és kereskedésre egyáltalában nem voltak kedvezők. Velejárt az idők viharos járásával minden békességes foglalkozás pangása, az általános elszegényedés s olykor nyomasztó drágaság. Mindössze Felsőmagyarországot s még inkább Erdélyt tarthatjuk kivételnek. A belháborúk zivatara ugyan a XVI. század első felében ezeken az országrészeken is éreztette pusztító hatását, de meg volt kímélve legalább a külső ellenség, a török beütéseitől. Az anyaországban jóformán csak a felsőmagyarországi városok voltak menedékhelyei az iparnak. Erdély különválván és fejedelemséggé alakúlván, nemzeti politikájával karöltve az iparfejlesztés terén is hű maradt a régi hagyományokhoz s mintegy oázisként a sivár pusztaságban, tovább ápolta és fejlesztette a nemzeti ipart.

A míg a magyar országgyűlések a XVI. században a nemzet száz bajával küzdve mélyen hallgatnak iparügyekről: az erdélyi országgyűléseknek állandó gondoskodás tárgya az iparügy, legalább országos vonatkozásaiban, mert belügyeikben a czéhek önkormányzatot élveztek s közvetetlenűl a városok hatáskörébe tartoztak.

Irányadó elv az volt az egesz országban, a mit Verbőczy törvénykönyve már a század elején hirdetett, hogy

«a szabad városok, nemkülönben saját czéhükben és maguk között a kereskedők, kalmárok, szabók, szűcsök, vargák, tímárok és más mesteremberek is a fejedelem megegyezésével statutumokat (rendszabályokat) hozhatnak, csakhogy ezek igazságosak és tisztességesek legyenek, mások jogaiban és szabadságában kárt ne tegyenek és sérelmet ne okozzanak».[1]

Az erdélyi országgyűlések ezt tartva szem előtt a czéhek belső ügyeibe nem avatkoznak; de a közérdeket védik s főként az iparczikkek árának megszabását saját jogkörükbe vonják.

A XVI. század második fele.

Erdély a XVI. század közepén (1542-től kezdve) alakúl külön fejedelemséggé, minthogy Magyarország nyugati részétől a török hódoltság elválasztotta. Mihelyt önálló állami életet kezd élni, mindjárt kiterjeszti gondját az ipar és kereskedés fejlesztésére.

Igy az 1556-iki ápr. országgyűlés eltiltja a mészárosokat az ökrökkel való kereskedéstől, tiltott árújok és mesterségök elvesztése terhe alatt.

Ugyanaz az országgyűlés ama panaszokra, hogy a mesteremberek kettős áron árúlják míveiket s a polgármesterek előterjesztésére, hogy ők a városi tanácscsal árszabályzatot dolgoztak és adtak ki írásban, de az iparosok nem akarják azt követni, azt határozta, hogy a tanács szorítsa őket az árszabáshoz addig is, míg az országgyűlés maga dolgozna ki ilyet.[2]

[1] Werbőczy István Hármaskönyve, Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen fordításában, Bp. 1894. 283. l.

[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. k. 378., 379. l.

Az 1556-iki aug. országgyűlés elrendeli a városok előljáróinak, hogy *ellenőrizzék a kézmíveseket*, hogy ne kényök-kedvök szerint, de az árszabás szerint árulják míveiket s az ellenkezőket büntessék, mert különben őket büntetik meg. Egyben eltiltja a lovak, saruk és bőrárúk külföldre kivitelét.[1]

A következő országgyűlés (Kolozsvárt 1556 nov. 25.) tényleg kiadott egy *árszabályzatot* (limitatiót), a mely iparczikkenként meghatározza a szűcsök, mészárosok, tímárok, vargák, szíjgyártók, kötélverők, kádárok, ötvösök, szabók, szőrmívesek, kerékgyártók, kovácsok, lakatosok, nyergesek, kannagyártók, ónművesek és paizsgyártók míveinek törvényes árát. Nevezetes ipartörténeti adalékok vannak benne, a latin szövegben az iparczikkek magyar nevei is előfordúlván.[2] Érdekes adat, hogy az ötvösök e szerint csak 15 latos ezüstből dolgozhattak; sárga rezet[3] nem aranyozhattak; bélyegzőjüket rá kellett nyomni műveikre.[4]

Az 1558-iki jun. országgyűlés újabban is elhatározza, hogy a fejedelem előkelő nemeseket küldjön a városokba és szász székekbe, kik a polgármesterekkel és királybírákkal a kézműveket limitálják meg és ő felsége nevében rendeljék el az ország végezése szerint az iparosoknak, hogy mennyiért árúlják míveiket.[5]

Ez a bizottság — úgy látszik — nemcsak elvégezte

[1] U. ott I. k. 585. l.

[2] Pl. 4 rókabőr ára 1 forint; egy rókahátas «suba» 7 forint, báránybőrsuba 60 dénár, farkasbőr 1 frt., ökörbőr 80 d., «deli saru» 14 d., egy fejelés 12 d., «veres hám» 25 d., «dolmán» 40 d., «fejér szűr» 46 d., «fekete szűr» 40 d., 4 kocsikerék 2 frt., fejsze 20 d., kengyelvas 25.

[3] Az 1560-iki limitatióban ez megújítatván, az 1556-ikiban álló «cuprum» helyett «fulvum cuprum wulgo *wennecze reez*» (t. i. venécziai = velenczei réz!) áll (U. ott 181. l.)

[4] U. ott II. k. 65. l.

[5] U. ott II. k. 99. l.

feladatát, de a megállapitott árszabást az országgyűlés elé is terjesztette.

Az 1560 márcz. Enyeden tartott országgyűlés ugyanis elfogadja a «szász urak» árszabályzatát az iparczikkek adása és vevése felől és azt az országgyűlési végzésekhez csatoltatja. Elrendeli azt is, hogy mindent a szerint árúljanak és vásároljanak. Ha pedig az eladók többet követelnének, a vevők a város bírájához fordúljanak s ez köteles az árút a vevőnek a meghatározott áron átadni, árát magának tartván meg. Ha a bíró ezt elmulasztaná, a vevő jelentse fel a kincstári jogügyigazgatónak, a ki köteles a bírót a királyi törvényszéknél perbe fogni, a hol 200 frtra büntetendő, melynek $^{2}/_{3}$-ada ő felségeé, $^{1}/_{3}$-ada a panaszos félt illeti. Hozzáadván, hogy a kézmívesek a nekik többe kerűlt árúkat szent György napig az előbbi árakon adják el, azontúl az új árszabás büntetés terhe alatt kötelező.

Az országgyűlés azt is megszabja, hogy a nemesek jobbágyai is tartsák magukat az árszabályhoz s pl. rókabőrt hármat adjanak egy forintért, báránybőrt 25-öt stb.[1] Az új árszabályzat mellékelve van a törvényczikkekhez, a király (János Zsigmond) aláírásával.[2] Az 1556-ikihez képest ebben némi áremelés (10—20 %) mutatkozik.

1566-ban a tordai országgyűlésen «az míves népek mívök avagy marhájok eladása felől végeztetett, hogy az ország ezelőtt való gyűlésében végeztetett articulusok minden rendiben épen megtartassanak, azon büntetés alatt, mely azon elébbi artikulusokban meg vagyon írva.[3]

A panaszok azonban e sűrűn ismétlődő végzések daczára sem szűntek meg, mert az 1569-iki jun. tordai országgyűlés szükségesnek látja a vármegyékben egy-egy,

[1] U. ott II. k. 177. l.
[2] U. ott 178. l.
[3] Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. k. 302. l.

a főispán, egy szolgabíró és egy főnemes személyéből álló bizottság által *vizsgálatot rendelni el* ellenőrzés és a kihágások megtorlása végett.

Az érdekes és tanúlságos törvényczikk szerint: «Az míves emberek dolgában végeztetett ez: hogy mindenféle míves emberek az alábbi articulus szerént való limitatiókat igazán megtartsák. Mely limitatiók megtartásába ilyen alatt megírt mód végeztetett: hogy az mely városoknak jószága az mely vármegyébe vagyon, azon vármegyebeli ispánok, egyik egy szolgabíróval egy főnemes ember velek lévén, megczirkálják az míves népeket minden kulcsos városokban, oppidumokban és minden helyeken, és az kik találtatnak valakinek igazán panaszára, hogy az előbbi limitatiókból kiháktak volna, tehát az olyan városbeli bírón megvehessék, minden perpatvar nélkül az mostani articulusnak ereje szerént az 200 forintot és urunk ő felsége tárházába szolgáltassék. Azonképen külső városokban és falukban ezen mód tartassék meg. Ha kedig (= pedig) az bíró a 200 forintot meg nem adnája, azon ispánok híják az urunk ő felsége udvarában, és ott két annyén maradjon.

Ez az mód tartassék meg az székely uraink között is.

Ezt is hozzá tévén, hogy valamely mesterember, t. i. kovács vasat bőven nem tartana, avagy egyéb rendbeli mesterember, akármi névvel neveztessék, szerszámot, kiből mívelhessen, az mostani intézésre való bosszúságában nem tartana: tehát házát és marháját királnak ő felségének foglalják, ő magát kiűzzék az városból, mind faluból.

Végeztetett ez közönséges akaratból: hogy az országból senki se gyártott, se gyártatlan bőröket, semmifélét ki ne merjen vinni. Ha ki ez mostani végezéssel nem gondolván kivinnéje, tehát az marhát mindenektől, az kik reája találkoznak, minden perpatvar nélkűl, ezen articulusnak erejével elvehessék maguknak. Ha kedig (= pedig) valamely szűcs, tímár és varga ez limitatiók felett drágán vötték volna a bőröket, szent Márton napig eladhassa, a hová akarja; annak utánna minden ember tartsa magát a limitatióhoz.»[1]

[1] U. ott II. k. 364. l.

Hogy a törvény végrehajtása ilyen nehézségekbe ütközött, annak mélyebb oka lehetett, nem csupán az árúsok önzése és nyereségvágya. Az áremelkedés, az u. n. drágaság, akkor is napirenden volt, akár manapság s mihelyt egyik árúczikk ára emelkedett, a többi is követte. Ehez képest a limitatiókat is sűrűn kellett változtatni, hogy a hivatalos árszabás az élettel lépést tarthasson.

Az 1571 iki jan. Vásárhelyen tartott országgyűlésen «*az míves mesterek miveiről*» újabb «rendelet végeztetett», a mely az 1560-ikihez képest némely részében nem változik, de többnyire mégis itt-ott 10 $^0/_0$ emelkedést mutat. Ez a *limitatio* már magyar szövegű, a két előbbi latin. Időközben változott át az országgyűlési végzések nyelve is latinból magyarrá.[1] (A czéhiratok is ez időtájt válnak magyarrá a magyar városokban.)

Az árszabás szól a «szőcsekről, a tímárokról, vargamesterekről, mészárosokról, szappangyártókról, szíjgyártókról, kötélverőkről, kádárokról, ötvesekről, szabókról, szőrmívesekről, kerekesekről, vasárrassokról (!), a kovácsok mívéről, lakatosokról, nyereggyártókról, paisgyártókról és az ónmívesekről».[2]

[1] Az 1564-iki még latin, az 1565-iki már magyar.

[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. k. 379. l. Néhány tételt tanulság okáért és összehasonlításúl a 1556. és 1560. limitatióval (melyet zárjelbe teszek) átveszek: U. m. «Egy jó rókabőrt adjanak den. 40., egy jó hátsubát fl. 10» (1556-ban 20—25 denár, 7—9 forint; 1560-ban: 25—33 d., 7—9 frt.); farkasbőr 1 frt., 1 ökörbőr 60, tehénbőr 40 dénár. «Egy kicsinált öreg ökörbőr» d. 80, tehénbőr 60, juhbőr 18 dénár (80, 50, 13 — 80, 50, 13 dénár). «Deli saru» 16 (14—16), «férfinak való fejelés d. 16, asszonyállatnak d. 12 (16, 12 — 16, 12). «Hús másfél font egy pénzen.» «Veres hám» 35 dénár (25, 32.) «az hordókat úgy adják, hogy valahány veder lészen benne, annyi pénzen adják és soha feljebb ne adhassák». «Az kádakat azonképen valahány vedresek lesznek, annyi pénzen adják.»

«*Az ötvesekről.* Az ötves mesterek 15 laton való ezüstből míveljenek minden míveket és alábbvalóból semmiképen ne. És az czéhmesterek minden nyolczadnap eljárják az ötves mestereket,

Büntető záradékkal is ellátták, az előbbi törvényczikkek alapján 200 forint birságot vetvén az árszabás ellen vétőre.[1]

János Zsigmondnak ez volt a harmadik és utolsó árszabályzata. Két hó múlva 1571 márcz. 14-én megszünt élni.

Az 1571-iki vásárhelyi árszabás sem elégítette ki az érdekelt feleket, mert félév múlva, az 1571 nov. 19. kolozsvári országgyűlés Báthory István az új fejedelem által már felülvizsgálatát rendeli el. Igy szól a végzés:

«Árúk eladások és vételek felől való *limitatiók* felől az ország azt végezte, hogy urunk ő nagysága (t. i. a fejedelem) commissariusokat bocsásson a szászság közibem Szebenben egy rövid bizonyos napra, hova minden városbeli bírák és mesterek, árósok gyüljenek és az elébbeni vásárhelyi limitatiót meglát-

meglássák őket, kik közűlök mint míveljen és kinek-kinek jele avagy pecséti rajta legyen az ő mívén, hogy csalárdság ne legyen benne.»

A szabóknál: «öreg felső ruha s haczoka» 40 dénár (40, 40 d.) «karasia és lőremberge (nürnbergi) nadrág» 16 d., asszonyember szoknyától, hosszú lőrembergből és braszlaiból csinálttól d. 24. (20, 20 d.), dolmán 40 és 20 dénár (40—25; 40—20), öreg fejér szűr 60, fekete 45, dupla és nem dupla dolmán, szürke 38 d. (46—40; 46—40—32 d.)

Gyapjú mázsája 2 frt. (2 — 1 frt 50 d.) «Egy kocsit csinálja-nak 2 frt 50 dénárért» (2 — 2 frt 50 d.), kocsikereket 25 dén. (25—25 d.), két kápájú nyereg 1 frt 50 dénár (1·50 — 1.50), egy jó paizs 70 dénár (1556-ban: 75 d.).

[1] Végezetre miérthogy a község afféle árúknak eladásokról és vételekről való *végezéseket csak nevetséggel, csúfsággal mulatták el*, nem böcsülvén meg, hogy Felséged is pöcsétivel confirnálta: annak okáért könyergünk Felségednek alázatosan, hogy Felséged tartassa meg az előbbeli articulusok tartása szerént kétszáz forint birság alatt, melynek két része Felségedé, az harmada az panaszlóé legyen, melyet Felséged vétessen meg az ispánokkal, királybírákkal kedvezés nélkűl». (Erdélyi Országgyűlési végzések II. 385. l.)

ván, az melyet helyen kell benne hadni, helyen hagyjanak, az melyet helyen nem kell hadni, megjobbítsák és urunk ő nagyságának vigyék. Ő nagysága meglátván tanácsival öszve, az limitatiót kipublicáltassa, ha neki tetszik, és az tordai gyűlésben (1569.) végezett büntetés alatt megbüntettesse. És ennek megtartására az minemű jobb módokat talál ő nagysága, azokat megtartassa mindenféle néppel, hogy az ország végezése ennek utánna ne gyaláztassék az köznéptől, mint ennek előtte».[1]

Az új árszabály valószínűleg elkészült, de az 1572-iki máj. országgyűlés «a *limitatio* dolgát halasztotta a jövendő gyűlésre, hogy annak kipublikálása felől akkor szóljunk, de így, hogy az alatt a polgármesterek, bírák, tanácsok úgy viseljenek gondot, hogy a mesteremberek semmit ne drágítsanak, sőt a mennyiben lehet, mindent megmértékeljenek» (t. i. leszállítsanak).[2]

A következő országgyűlést a rendes szokás szerint még ugyanazon 1572. év őszén kellett megtartani.[3] Ekkor kellett történnie az új árszabály elfogadásának és kihirdetésének, mert később (1591.) hívatkozás történik a Báthory István nagyszebeni limitatiójára, a mely 1592-ig (tehát 20 álló esztendeig) maradt érvényben, a mikor is ennek módja szerint készítettek új árszabályzatot.

A Báthory István új szabályzata sem hozta meg a kívánt megnyugvást és békés összhangot az eladó és vásárló közönség között, mert már az 1573. máj. tordai országgyűlés élesen kifakad a drágítás ellen, felpanaszolván, hogy «az míves népek . . . ez bő időben is, mikor az Úristen mindeneket az ő ajándékából bőségesen reánk öntött, az ő míveknek árát nem akarják kisebbíteni, hanem inkább az ország végezése ellen naponként nevelni igyekszik». Intik

[1] U. ott II. 503. l.
[2] U. ott II. 529. l.
[3] Erről azonban nincs emlékezet az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben. Az új limitatio sem ismeretes.

azért a polgármestereket, bírákat, «hogy az míves nép között rendeljék úgy az ő míveknek eladásokat, hogy ezféle panaszok és Isten ellen való eladások ne történjenek»... A jövő gyűlésen gondoskodni fognak, «hogy ezféle istentelen szertelenség kivettessék közűlük, mely semmi keresztyén országban nem találtatik».[1]

Ez a kilátásba helyezett intézkedés azonban elmaradt, mert Báthory István fejedelem és az ország idejét egyéb, politikai gondok vették igénybe. A megbukott fejedelmi vetélytárs Békés Gáspár pártoskodása, majd támadása, a szentpáli csata (1575 jul. 9.), félév mulva a győzelmes Báthory István lengyel királylyá választatása s 1576 tavaszán Lengyelországba átköltözése nem engedtek időt és nyugodalmat arra, hogy a kézmívesek ügyeivel behatóbban foglalkozzanak.

Csak az 1577-iki ápr. tordai, majd az 1578-iki ápr. kolozsvári országgyűlés veszi fel ismét az elejtett fonalat s a drágaság ellen *kiviteli tilalommal* próbál védekezni.

«Juhot, czápot és kecskét fejedelem híre nélkűl ki ne merjenek vinni az országból semmi rendbeli emberek ... feje, jószága vesztése alatt ... Bőrt is azonképen hogy az mőves nép ne panaszkodhassík az bőröknek drágasága felől. Kinek az ő mívöknek is az árát szállítsák. Azonképen lovakat ki ne vigyenek.»

Némi részleges árszabályozást is végeznek, kimondván, hogy egy ökörbőrnek az ára feljebb ne menjen 65, tehénbőrnek 40 dénárnál (1571-ben 60–40 d. volt). Tímároknak, vargáknak, szíjgyártóknak való juh- és kecskebőr ötivel-hatával egy forint.

«Semmi rendbeli ember bőrrel ne kereskedhessék, hanem csak az fejedelem és az ő nagysága embere az míves népnek azon áron adja az bőrt, az mint maga veszi; de mindeneknek

[1] U. ott II. 541. l.

előtte az míves nép vehessen minden rendbeli bőrt az mészárosoktól».

«Az várasokon pedig az királybírák, polgármesterek és *czéhmesterek* lássanak az műes népeknek mívekhez, hogy az bőrnek árához képest rendelhessík az ő míveknek eladását. Azonképpen mezővárosokban is és falu helyeken is az bíráktól gondviselék legyen kétszáz forint büntetés alatt . . . Vármegye közt penig az ispánok büntessék meg az engedetleneket».[1]

A *kiviteli tilalmat* 1585-ben kiterjesztik az aranyra (vert és poraranу alakban). Eltiltják, hogy «innét az országból velenczei marháért (t. i. ékszerekért) senki kereskedő ember ne menjen, hogy azféle heába való aprólékkal az ország kincse ki ne hordassék».[2]

1587-ben eltiltják a hátas- és szekeres lovak kivitelét.[3] 1588-ban ismét a bőrkivitelt.

A drágaság ellen való védekezés nyilvánúl abban is, hogy az idegen kereskedők bejövetelét hol eltiltják, hol ismét megengedik.

1578-ban azt határozzák, hogy «görög, se idegen népek ez országba semmi marhával kereskedésnek okáért be ne jőjenek» — csak Karánsebesig, mint «letevő helyhez tartsa magát».[4]

1579-ben értvén, hogy «az görögök vakmerő bátorsággal... ez országot szerént-szerte járják, törököket is melléjek vévén, juhot, berbécset szabadon kivisznek, ki ez országbeli kereskedő népnek is, mind pediglen ez országnak nagy nyomorúságára esmérönk lenni» : végezték, hogy marhájokat elvegyék.[5]

1585-ben görögök és olaszok csak a fejedelem külön engedély-levelével kereskedhettek Erdélyben, «de azok is se tallért, se aranyat ki ne vigyenek».[6]

1 U. o. III. 117. és 134. l.
2 U. o. III. 217. l.
3 U. o. III. 227. l.
4 U. o. III. 136. l.
5 U. o. III. 144. l.
6 U. o. III. 217. l.

1588-ban épen ellenkezőleg *a szabad kereskedelem* megnyitásával vélik a drágaság ellenszerét megtalálni. A 23. t.-cz. szerint.

«Miérthogy nem az szűk, hanem az bő marha[1] teszen olcsóságot, végeztük a görög és egyébféle árúsokról, hogy az országban, az szász városoknak privilegiumoknak tartása kivűl minden helyeken, mind mező, mind kulcsos városokban szabadon járhassanak, de ők is büntetés alatt aranyat, tallért ki ne vigyenek az országból, — árújokat is reánk ne drágítsák, hanem képes áron adják».[2]

1591-ben megint ezzel ellenkezőleg érvelnek és határoznak, az idegen kereskedők kitiltásáról:

«Az görögöknek ez országban való béjöveteleket és szabadjárásokat mindenkor veszedelmesnek láttuk és ítéltük, kiknek béjöveteleket és kereskedéseket csak egy okból itéltük, hogy a török marha (t. i. árú) olcsódjék, azt pedig, hogy tallért, aranyat ki ne hordjanak, megtiltottuk volt; kiből az következett, hogy *mindennemű marhákat, valamit béhoznak, eldrágítottak,* sőt naponként nevelik árát. Evvel nem elégedvén, *az itt való csizmaziáktól afféle marhát nyereségre felszednek.* Tetszett azért, hogy a közönséges görögök, kiknek örökségek és házuk az Nagyságod (t. i. a fejedelem) birodalmában nincsen, azok az letévő helyeknél bellebb ne jöhessenek. Az, kiknek pedig házuk, örökségek az Nagyságod birodalmában vagyon, azok is küljebb marhavételre az letévő helyeknél ne menjenek, de azok is csak török marhával (t. i. árúval) kereskedjenek. Ha kik e kivűl (t. i. ez ellen) cselekednek, ő magok megfogassanak és marhájok elvétessék, karácsonig penig az országból mind'enestől kitakarodjanak».[3]

Ugyanezen az 1591-iki nov. országgyűlésen az áreme-

[1] A «marha» itt nem barmot, hanem árút jelent.

[2] U. o. III. 343. l.

[3] U. o. III. 391. l. A letévő helyek: Karánsebes és Talmács. A görögök alatt általában kereskedő értetnek.

lések miatt új árszabály készítésére Nagyszebenbe fejedelmi megbízott kiküldetését rendelik el.

A végzés így hangzik:

(31.) «Látjuk azt is, hogy az míves emberek mindent eldrágítottak: tetszett azért, hogy miképen az bodog emlékezetű *István király vajdaságában* ahoz rendelt főszemélyek által Szebenben meglimitáltattak volt (t. i. 1571-ben), Nagyságod (t. i. Báthory Zsigmond fejedelem) ez jövő karácsonig bocsássa főemberét oda és most is ott Szebenben az akkori mód szerint és ez mostani időhöz képest mindenféle míves embereknek míveket meglimitálják».[1]

Ugyanakkor megújítják a vad és egyébféle bőrök kivitelének tilalmát, 200 forint büntetés terhe alatt.[2]

Az árúmegszabás 1591 novemberében megtörtént és az 1592-ik évi ápr. országgyűlés elrendeli életbeléptetését, 200 forint büntetés mellett.[3]

Báthory Zsigmond fejedelemnek emez első s egyszersmind neki s a századnak is utolsó árszabálya osztozott elődei sorsában: nem elégítette ki az eladókat, az iparosokat, a kik nem tartották magokat hozzá, hanem ezután is, mint többnyire eddig is mindig, önkényesen szabták meg az árakat.

Az 1593 szept. országgyűlés már felpanaszolja, hogy «az minémű limitatiot Nagyságod kegyelmes akaratjából az elmult esztendőben publicáltatott vala... sohol semmi helyeken nem observáltatik... mindenféle mívet kétszer árán kell megvennünk». Újra elrendelik tehát az árszabások megtartását a szokott büntetés mellett.[4]

[1] Erd. Országgyűlési Emlékek III. k. 593. l.
[2] U. o. III. k. 394 l.
[3] U. o. III. 402. «Tetszett, hogy miképpen Nagyságod az limitatiot véghez vitte, azt immár observáltassa is Ngd mindenütt az birodalomban.» A limitatio töredéke kiadva u. o. III. k. 575. l.
[4] U. o. III. 417.

1594-ben újra a *szabad kereskedelem*mel próbálnak segíteni a drágaságon s beeresztik a külföldi kereskedőket, de eltiltják «a szarvas és egyéb vadbőrök» kivitelét.[1]

1595 ápr. újra kimondják, «hogy az árós és míves embereknek mívek és marhájok, az mint előbb meglimitáltatott, az szerént adassék.... Míves emberek, ha a limitatio ellen cselekednének, mindjárt 12 forintra büntettessenek, melynek két része a bíráké, harmada az panaszlóélé legyen».[2]

1595 decz. a posztó árút, mely «igen megdrágodott» országgyűlésen határozzák meg, büntetés alatt.[3]

1596-ban újra elrendelik, hogy «az míves emberek az ő míveket az limitatio szerént tartozzanak adni, azonképen egyebek is, minden rendek bőrt, gyapjat és egyebet az míves embereknek az limitatio szerént adják».[4]

Közben 1581-ben megszabják, hogy a városok vásárpénzűl a míves embertől 2 dénárnál többet ne vegyenek.[5] 1588-ban végeznek az ötvösök visszaélése (túlfizettetése) ellen.[6] 1593-ban a ki- és bevándorló mesterlegények panaszára és védelmére elhatározzák, hogy a határszéli vámos helyeken «az szokott vámnál, egy-egy pénznél egyebet rajtok ne vegyenek».[7]

A XVI. század végén felújúl a régi panasz a drágaság ellen s mint a mi korunkban, főként a *húsdrágaság* válik nyomasztóvá, a mi ellen ahhoz az orvos-

[1] U. o. III. 437. «Látjuk azt is, hogy az görög árós népnek az országból való kirekesztése is nagy szükséget és fogyatkozást hozott, végeztük azért, hogy azok is szabadon bejöhessenek és marhájokkal köztünk szabadon kereskedhessenek.»

[2] U. o. III. 475.

[3] U. o. III. 487.

[4] U. o. III. 500. l.

[5] U. o. III. 161.

[6] U. o. III. 244.

[7] U. o. III. 427.

lási módhoz folyamodnak, hogy *baromkiviteli tilalmat* határoznak el.[1]

«Nyilván lehet Felségednél (így szól az 1597 ápr. gyulafejérvári országgyűlés végzése) ez mostani szűk üdőnek állapotja, minden városban, főképpen az Felséged lakóhelyében (t. i. Gyulafehérvárt) *az húsleség mely igen megszűkült és drágodott:* mely nem egyébből esett, hanem hogy minden embernek, más országból valóknak is, szabad az barmot országunkból kivinni, ki miatt országúl nagy fogyatkozást szenvedünk. Tetszett azért, hogy semmiféle barmot se Erdélyből, se Magyarországból az Felséged birodalma kivől külső birodalmakba senki ne vihessen; mindenütt való kapitánoknak és harminczadosoknak erre vigyázások legyen és elvehessék tőllük az marhát, ha kit ebben depræhendálnak» (rajtakapnak).[2]

Még tovább mennek a következő évben, midőn az 1598 jan. országgyűlésen nemcsak «*a barmoknak kivitele felől*» alkotott eltiltó végzést újítják meg, hanem *az iparczikkek kivitelét is eltiltják* az ország határain kivűl.

«Az mi pedig nézi a míves embereknek *míveknek kivitelét*, arról tetszett, hogy azoknak kivitelét az Ő felsége birodalma légyön az határa; ki ha kiljebb vinné, a ki reá talál, szabadon elvehesse tőle. Az harminczadosoknak is és tisztbeli emberének légyön vigyázások reá, hogy küljebb annál afféle marha ne vitessék, se Moldvába, se az török birodalomba.»[3]

A század végén felhangzik még egyszer a panasz az iparczikkek árának emelése ellen.

Az 1599 márcz. medgyesi országgyűlés feljajdúl, «hogy noha sok dologban a materia bővebb és olcsóbb, mindazáltal

[1] 1571-ben is csak «az magyarországbeli (partiumbeli) ő felsége hívei tulajdon ő magok szükségekre» vehettek paripákat és egyéb marhákat, más senki ki nem vihetett. (Erd. Orszgy. Eml. II. 379. l.)
[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. k. 123. l.
[3] U. o. IV. 133. l.

az míves emberek annál inkább reánk drágították mívöket». Más orvoslás most sincs, mint a szokott határozat, «hogy az limitatio minden helyeken observáltassék» (megtartassék). «Melyre ha az polgármesterek és városokbeli bírák gondot nem viselnének, az előbbi articulusok tartása szerént megbüntettessenek. Hogy penig az míves embereknek is ebből fogyatkozások ne légyen, tetszett, hogy az bőrt az országból kivinni szabad ne légyen, Felséged híre nélkűl».[1]

Ez egyszersmind utolsó ilynemű törvényczikke Báthory Zsigmondnak, a ki még azon az országgyűlésen átruházta a fejedelemséget bibornok unokaöcscsére, Báthory Andrásra. Ezzel felnyitotta a zsilipet a szerencsétlenségek özöne előtt, melyek nemsokára elborították a szegény országot. Mihály oláh vajda betörése, a bibornok-fejedelem orgyilkosok által megöletése, majd Bárta császári tábornok helytartó rémuralma, Székely Mózes fejedelem harcztéren elesése s az ország leigázása gyors egymásutánban követte egymást 1599 és 1604 között. Szomorú átmenet a XVI. századból a XVII-ikbe.

Betetőzte a politikai elnyomatást a XVII. század első éveiben a nagy szárazság, terméketlenség s az ebből származott éhinség, úgy, hogy halomszámra haltak az emberek éhen s a nép nemcsak fűrészporból és korpából készült kenyeret, fagyökereket evett, de megette a holttesteket is s előfordult, hogy az emberhúst nyilvánosan árúlták. A rémítő nyomort betetőzte a pestis, a fekete halál kitörése és pusztítása. Méltán felsóhajthattak a szegény erdélyiek, hogy országuk olyan volt eddig, mint egy dúsan termő paradicsom s úgy éltek benne, mint a nyulak a káposztás kertben ; most az igavonó barmok elpusztúltak, a földmívelés pangott, az iparűzés megszűnt s a régi gazdagság és bőség helyébe a nyomor és inség költözött.

[1] Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. k. 275. l.

A XVII. század első fele.

A politikai elnyomatásnak, mely Erdélyt a XVII. század elején leigázta, Bocskay István felkelése s az erdélyi fejedelemséget visszaállító «bécsi béke» vetett véget 1606-ban. Új korszak hajnala derült fel, a romokból új élet fakadt s a pusztúlásból kibontakozó ország lassanként visszanyerte régi erejét.

Az iparélet terén is új élet, serény tevékenység, örvendetes újjászületés követte a nagy visszaesést.

Az iparélet szabályozására a nevezetesebb intézkedések a XVII. század folyamán a következők:

A császári biztosok által 1603-ban a határszéleken felállított vámok, az ú. n. harminczad szabályozása a régebbi, a fejedelmek által megállapított vámtételeket szabta meg irányadóúl a harminczadosok számára.

E szerint pl. egy ökör vámja volt 50 dénár, 100 ökörbőré 5 frt, egy hermelin subáé 5 frt, rókabőr subáé 50 dénár. Egy vég posztóé minőség szerint 4—1 frt[1] és az olcsóbb fajta 6—50 dénár; az aranyas és selyemszövetek vámja drágább. A különböző fajták, nevek elősorolása tanúlságos míveltségtörténeti adalékokat tartalmaz arra nézve, hogy miféle ruhaszöveteket használtak Erdélyben. A hazai aba és a brassai mellett ott van a nürnbergi, lembergi, iglaui, olasz, velenczei «vulgo (népiesen) czömöllyöt» és török posztók különböző faja. Egy hordócska malozsa bor (Malvaticum) vámja 2 frt, hazai 1 frt — 60 dénár, egy hordó mézé 4 frt, egy mázsa viaszé 1 frt, 100 gubáé 1 frt 50, 100 lótakaró «nemezé 50 dénár, egy mázsa vasé 12 dénár, 100 vargakésé (dikics) 20 dénár, egy «kanthár», vagy «lánczos» féké 3 dénár, 100 «gyeplőé» 5 dénár, egy kőből élet 5 dénár, egy «bál» papíré 2 frt stb. stb.[2]

[1] Legdrágább a «gránát» (4 frt), olcsóbb a «bürkös» posztóé (1 frt): legolcsóbb az «aba» posztó vége (6 dénár) «cherkes» (cserkesz) posztóé 40, Turckis (török) vége 40, «Akolay» 50 dénár.

[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. k. 192. l.

A fejedelemség visszaállítása után az országgyűlések gondoskodnak az iparvédelemről és szabályozásról. Bocskay István idejében (1606 máj.) megújítják az aranykivitel eltiltását.[1]

Rákóczi Zsigmond alatt 1607 jún. felújítják a barom, bőr és szűrposztók végszámra kivitele tilalmát.[2] A városi rendek és kereskedő emberek mások adósságaiért letartóztatását eltiltják. «Ha kinek kivel dolga (pere) vagyon... előbb füstin (t. i. otthon) keresse» (perelje) Idegen kereskedők árújokat a határszéli letevő helyeken adják el, «sokadalmakra (t. i. vásárokra) ne menjenek, az itt való árós emberek az marhát (t. i. árút) reánk ne drágítsák, ha azt akarják, hogy az articulus megálljon».[3]

Báthory Gábor uralkodása elején megújúlnak a régi panaszok a «míves emberek» ellen, hogy «az műveket kétszer árán adják». Az 1609 ápr. országgyűlés azért elhatározza, hogy «mindenféle műszernek az ára limitáltassék meg». Hogy pedig ez «jobb módjával légyen», két fejedelmi biztost (Szilvási Boldisárt és Kemény Boldisárt) küldik ki, hogy a következő pünkösd napján «az polgármesterekkel, birákkal, esküdtekkel és *czéhmesterekkel*, minden városokról azokat begyütvén Szebenbe, ez mostani időnek állapotjához (t. i. árviszonyaihoz) képest limitáljanak mindenféle művet Erdélyben. Magyarországban pedig (t. i. az erdélyi részekben) az viceispánok az birákkal, polgárokkal, *czéhmesterekkel*».[4]

Hogy a limitatio «jobban lehessen», megújítják a régebbi tilalmat, hogy «semmiféle bőrt, se szűrt véggel senkinek szabad kivinni ne légyen... holott az szűrszabóknak ugyan privilegiumok vagyon, hogy az szűrt véggel ki ne vigyék Erdélyből, az kész művet szabad kivinni».[5]

[1] U. o. 411.
[2] U. o. 504.
[3] U. o. 511.
[4] U. o. VI. 121. l.
[5] U. o. VI. 121.

Erre a kiváltságra a szabók féltékenyen őrködtek is, a mint azt alább példákkal fogom illusztrálni.

Az új árszabályzatot az országgyűlésről kiküldött bizottság elkészítette és a két biztos saját aláírásával ellátva kiadta Szebenben 1609 jún. 26-án.

17 és félévi időköz választja el a megelőzőtől, mely 1592-ben, jan. 19-én kelt ugyanott Szebenben. Az árviszonyok változását, a mívek megdrágúlását élénken tanúsítják az egyes tételek, bár amaz csak töredékében ismeretes.[1] Az ezt megelőzött 1572-iki sem lévén ismeretes: összehasonlításúl az 1571-iki szolgálhat teljes egészében.

Látjuk ebből, hogy 38 év alatt nagyot fejlődött az ipar. Nemcsak az iparosok száma és fajtája szaporodott meg tetemesen, hanem a készített árúk válfajai is megsokasodtak, kifejlődtek és választékosabbakká lettek. A szíjgyártók árszabásában pl. 1571-ben 12 tétel, 1592-ben 35, 1609-ben már 51 különféle «mív» van.

A kerekeseknél 1571-ben van hat árszabási tétel; 1609-ben 38. A szabóknál 1571-ben 9, 1609 ben 26 tétel.

Mint új mesterségek szerepelnek az 1609-iki limitatioban a «szűrcsináló mesterek, csapók avagy (szűr-) takácsok». Itt külön szerepelnek még «a szűrcsináló szabók». (1571-ben a szabók készítik a fejér, fekete és szürke szűrt.) Külön vannak ártételek azokról «az szűr (t. i. szőr) mívesekről, kik lasnakot, gubát, harisnyát csinálnak». Közben van szó, «az nemezcsinálókról». Csak ezután következnek azok a «szabómesterek, kik posztómívet mívelnek».

Újonnan szereplő iparosok «a csiszárok» (szablyakészítők), a kőmívesek után az téglások, «fazakasok», asztalosok. «Az csizmaziák» ekkor (1609) szerepelnek elő-

[1] A veresbőrből csinált hám akkor volt 38 (1571-ben 35), most 45 dénár; szekeres lónak való fék 28 (akkor 25) stb. Csak a szíjgyártókról szóló rész (töredék) ismeretes 1591-ből. (U. o. V. k. 575. l.).

ször. (A vargamesterek megvannak külön most is, mint 1571-ben, a hol még «csizmaziákról» nincs szó.) Merőben újak a borbélymesterek, a tölcséresek, a rézmívesek, a takácsok.

1609-ben szerepel a limitatioban 30 iparág, 1571-ben volt mindössze 20. (Ezek közt a kőmívesek és ácsok csak röviden megemlítve hetibérükkel: 1 frt; most részletezve: a mester 25, a legény 16, az inas 12 dénárral és étellel naponként, étel nélkül 35—28—20 dénár napszámmal.)

1571-ben az egész árszabályban nincs egészen száz tétel; 1609-ben ötödfélszáznál több (466). Minden esetre nagyobb részletességgel van kidolgozva, de azért, mert szükség volt rá az iparfejlődés következtében.

Az áremelkedésre például szolgálhatnak a következők:

Az árúk	ára 1571-ben frt	dénár	1609-ben frt	dénár
Rókabőr	—	50	1	—
Farkasbőr	1	—	1	75
Ködmön	—	60	—	80
Egy kocsi	2	50	5	—
Kocsikerék	—	40	—	60
Nyereg	1	50	2	—
Új patkó	—	4	—	6
Kapa	—	25	—	28
Fejsze	—	20	—	28
Kasza	—	20	—	40
Sarló	—	4	—	6
Kengyelvas	—	20	1; (80, 60, 50, 40)	
Dolmán	—	40	—	70
Nadrág	—	16	—	20
Fehér szűr	—	60	1	75
Fekete «	—	45	1	32
Nemez	—	10	—	16

Az áremelkedés tehát 38 év alatt mintegy 50—100% között váltakozik. Átlag tehát minden évre esik 1—2% fokozatos emelkedés. Ez már magában megmagyarázza

azt, miért volt állandó a panasz az árszabás meg nem tartása miatt, midőn az árak úgyszólván évenként emelkedtek, árszabás pedig 15—20 évben volt egy-egy.

Csak Bethlen Gábor volt az, a ki lépést igyekezett tartani a természetes áremelkedéssel szemben az árszabályozással, 4 limitatiója maradván fenn (az 1625—1627 közötti időből). Utóda I. Rákóczy György még limitáltatott egyszer 1642-ben. De az ő utódai még 1687-ben is az övét akarják fenntartani, természetesen eredmény nélkűl. A XVII. század második felében sűrűn emlegetik ugyan az új limitatiót, de úgy látszik, egy sem készűlt el egészen; csak toldozás-foldozást találunk itt-ott az országgyűléseken. Ha tehát hivatalosan nem emelték, magánúton kellett emelni az árakat «az időkhöz (t. i. a viszonyokhoz) képest».

De lássuk az 1609-en inneni fejlődést, illetőleg az iparszabályozásokat az országgyűléseken.

Az 1610 márcz. országgyűlés a limitatio szerint való árúlást sürgeti, 200 frt büntetés alatt.[1]

Az 1612-iki a baromkiviteli tilalmat újítja meg.[2] Ugyanazt teszi az 1613. máj., «mert immár kétannyinál is drágább kezdett lenni az barom, hogy nem mint annakelőtte».[3] Az 1613 decz. végzés szerint a görög és más idegen kereskedők csak a letéthelyeken adhatják el árújokat, vásárokra ne menjenek, «mert az erdélyi áros embereknek és az országnak is nagy fogyatkozására és kárára vagyon».[4]

1614-ben a barom- és bőrkiviteli tilalmat azzal újítják meg, hogy erre nézve senki ne adjon, a fejedelemtől se szerezzen engedélyt, «mint ennekelőtte, hogy valami kevés ajándékért mindjárást megszerezték».[5] A rézkivitelt is el-

[1] Erd. Országgy. Emlékek VI. 178.
[2] U. o. VI. 229.
[3] U. o. VI. 283.
[4] U. o. VI. 386.
[5] U. o. VI. 420.

tiltják, főként, mert a sok «rossz (hamis) pénzt» abból készítik s hozzák be.[1]

Az 1615 máj. országgyűlés a régebbi (1609.) limitatio megtartását követeli a szokott büntetés mellett.[2] Az 1615 szept. azt panaszolja, hogy «a míves emberek... látván, hogy őket senki meg nem bünteti érette, minden eladó marhájokat inkább-inkább drágítják». Végezte, hogy a birság a visszaélőkön, vagy ha nem, úgy a bírákon hajtassék végre.[3]

Az 1618. végzés szerint «az aranyat, ezüstöt, brassai garast, vadbőrt... senkinek ne legyen szabad kivinni, az görögnek penig még műben való (t. i. feldolgozott) aranyat, ezüstöt se».[4] A baromkiviteli tilalmat azonban felfüggesztik, hogy a pénzforgalmat neveljék, «mivel az országban pénzt, ha a barom kihajtását megtiltjuk, nem hozhatnak».[5]

Az 1619-iki végzés szerint «noha Istennek kegyelmességéből ez országban minden bőség vagyon, mindazáltal az míves emberek minden míveket kétszer árán adják... Ha a városbeli bírák az ő alattuk való míves embereket (t. i. kik a limitatiót meg nem tartják) meg nem büntetnék, az ispánok két annyit vegyenek a bírákon magokon, vagy a város külső jószágibúl».[6]

Az árhullámzás, főként a sok rossz pénz miatt, a visszaélések és panaszok megvannak Bethlen Gábor uralkodása első szakaszában is, midőn tudvalevőleg politikai bonyodalmakkal kellett küzdenie s még nem fordíthatott elég gondot a belügyek rendezésére. Győzedelmes hadjáratai és békekötései után azonban erélyesen látott hozzá az ipar, kereskedelem, a pénzügy és általában a közgazda-

[1] U. o. VI. 421.
[2] U. o. VII. 253.
[3] U. o. VII. 285.
[4] U. o. VII. 477.
[5] U. o. VII. 480.
[6] U. o. VII. 515

ság rendezéséhez. Ebből az időből valók az egymást sűrűn követő limitatiók.

Miután az 1622. országgyűlés még egy sikertelen kisérletet tett a régi árszabás megtartatására,[1] az 1624-iki új limitatio készítését elrendelte.

«Hogy ez mostani üdőnek állapotja szerint (t. i. az árviszonyokra való tekintettel) minden míves emberek mívének és egyéb kereskedő rendek árújának is, arra rendelt bizonyos tanácsi és főemberi által Felséged árát limitáltatná s valamelyik városnak bírája azt az limitatiót meg nem tartatnák, *ötszáz* forintot vegyenek rajtuk soties quoties» (t. i. minden egyes esetben).

Ennek végrehajtására és ellenőrzésére pedig az ország elrendelte Kamuthi Balás fejedelmi tanácsurat, azzal a megkötéssel, hogy «ha penig ő kegyelme ebben valakinek kedvezne ... ezer forintot vehessenek ő magán is».[2]

Az országgyűlés tehát elég szigorúan látott hozzá a régóta vajúdó kérdés megoldásához és a meg nem szűnő panaszok orvoslásához. A fejedelem a limitatiot arra rendelt és alkalmatos tanácsosai által, a jog és méltányosság szem előtt tartásával, elkészíttette és a gyulafehérvári országgyűlés alkalmából 1625 május 29-én kiadatta, elrendelvén a város bíráinak és az illetékes mesterembereknek, hogy a törvényczikkben megszabott (500 frt) büntetés terhe alatt ahhoz szigorúan alkalmazkodjanak.[3]

Ugyanezen országgyűlésen szabályozzák a kereskedelmet is. A «hallatlan drágaság» arra késztette a fejedelmet, hogy értekezletet hívjon össze «ezen dolog felől az országbeli kalmár és árós emberek értelmét is akarván

[1] Erd. Országgy. Eml. VIII. 98. l.
[2] U. o. VIII. 235.
[3] U. o. VIII. 273.

ebbe venni». Eléjük terjesztette, hogy hajlandó mind a *szabad kereskedést* megengedni, mind a pénz értékét alábbszállítani, ha «az olcsóság így lehetne meg». A kereskedők és mesteremberek azonban azt felelték, hogy «arra nem felelhetnek, hogy az olcsóság meglehessen». E miatt aztán az országgyűlés fenntartotta az öt pénzes garas értékét és a szabad kereskedéstől az kalmár és árós embereket (azaz a kereskedőket és iparosokat) eltiltotta, fenntartván azt a «nemes rend» és a fejedelem engedményesei számára. A ló- és ökörbőrkereskedést pedig a kincstár számára tartották fenn, azaz monopoliummá tették.[1]

Bethlen Gábor 1625-iki limitatioját összehasonlítván a Báthory Gáboréval 1609-ből, úgy találjuk, hogy átlag 25—50% áremelkedés mutatkozik 16 év alatt; tehát rohamosabb még, mint azelőtt. Nem egy tétel még ennél is magasabb, némelyik a 25% alatt marad. Van a mit le is szállítottak, pl. az ökörbőrt, 3—2 frt 50 dénárról 2 frt 25—1 frt 80 pénzre, a mi a monopoliumnak lehet következménye.[2]

Újonnan szabályozott iparágúl csak a *mészégetőké* jelentkezik, de az ipar fejlődése kitetszik a részletesebb meghatározásokból is. A «szőrmívesekről» pl. itt az áll, hogy «kik lasnakot, harisnyát, *czondrát*, *csuklyát*, *pokróczot* csinálnak».[3] Az egyes tételek meghaladják az 5—600-at. Van szó a brassai posztómívesekről, a kereskedőkről, a görögökről, a míves emberek rendtartásáról, bér- és munkaszerződéséről. A kártevő mestereket «vessék ki a czéhből».

A záradék arról is szól, hogy «az igazán (t. i. nem csalárd módon) való míveltetésre penig minden míves

[1] U. o. VIII. 267.

[2] Részletesebb összehasonlítást ld. alább az 1642 limitatiónál.

[3] A ritkított betűk új meghatározást jelölnek az 1609-ikihez képest.

embert reá erőltessenek az bírák és *czéhmesterek,* mert ha igazán nem mívelnek és űket meg nem büntetik az nem jó való mívelésekért, ezekért is az bírák fizetnek». A vásárló, ha nem a limitatio szerint adják az árút, pereljen a bírónál; ha ez nem tesz igazságot, panaszoljon Kamuthi Balásnak, vagy az ő emberének, a ki a drágábban tartott árút confiscáltatja és mást adat helyette a megszabott áron, a bírón pedig behajtatja az 500 frt büntetést.[1] A vásárokon a vevő közönségé az elővételi jog; a mi megmarad, azt veheti meg csak a kereskedő viszonteladás végett. «Mert a marhát (t. i. árút) az országbelickért limitálták, nem az kereskedésért, hogy mindennek jusson szüksége szerint minden».

Az 1625-iki limitatio, bármily szigorú büntetés alatt parancsolták is annak végrehajtását, és rendeltek ellenőrül országos főfelügyelőt, nem segített a bajon, drágaságon, melynek oka mélyebben gyökerezett, nem a kereskedők és iparosok önzésén és kapzsiságán. Az «elszenvedhetetlen nagy szükség és drágaság» megmaradt, arról minden rendek panaszoltak, és leginkább a rossz pénznek tulajdonították. Bethlen Gábor ezen is segítni akarván, 1625-ben új és jó pénzt veretett s az eddigi ötpénzes garasokat és lengyel polturákat kitiltotta a forgalomból.[2]

Ennek következtében az 1626 máj. országgyűlés a jó pénz értékéhez képest új árszabályt dolgoztatott ki egy bizottsággal, melyben a fejedelem tanácsosai mellé a rendek mind a három nemzetből képviselőket választottak és belevonták a «városi rendek» képviselőit is. Tehát «egy értelemből» alkottak új limitatiót. De ezt aztán a régebbi büntetések alatt megtartani rendelték, hogy «ne mulassák nevetséggel el mind az az árós rendek és egyéb embe-

[1] Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 301. l.
[2] U. o. VIII. 309. l.

rek is». Újabb szigorú büntetést is rendeltek. «Ha valamely árós vagy míves ember az limitatio miatt kereskedését vagy mívelését elhadná, vagy ez limitatio szerint nem adná marháját, vagy nem művelne»: minden ingó és ingatlan jószága elvesztésére itéltessék, a mit a bírák hajtsanak végre. Egyrésze az övék, kétharmada a kincstáré lesz. A ki árúját és művét eldugja, vagy a megszabott árnál feljebb adja el, szintén ez a büntetése. Még a vevő is, a ki fel nem jelenti, ugyanebben a büntetésben marasztaltassék el. Ha a bírák nem hajtanák végre, a fejedelem rendeljen idegen végrehajtókat. Vármegyében a főispánok, Székelyföldön a kapitányok és főkirálybírák ügyeljenek fel, ugyanazon büntetés alatt, mint a városok bírái.[1]

Az új limitatio nagyjában megegyezik a múlt évivel, de az egyes tételek az új, jó pénz értékéhez képest szám szerint alábbszállanak. Egy pár ökör volt 1625-ben 30 frt, most egy 14 frt, borjús tehén ára 12 frtról 10-re szállott. Ökörbőr 2 frt 25 pénzről 1 frt 50 dénárra szállott alá. Delisaru volt 42 pénz, lett 28 stb. stb.

Az iparosok ugyanazok, mint 1625-ben; de új dolog «az árós és kalmár emberek limitatioja», a mely az idegen posztómívekről szól (skárlát, gránát, rása, fajlandis, lazur, angliai, karasia, morvai, braszlai s más posztók áráról). Új fejezet a «fűszerszámnak az ára» (mandola, faolaj, malosa, sáfrán, bors, szerecsendió, czukor stb.). «Az selyem materiának az ára» is most van először limitálva (ebben a bársonyok különféle fajai, atlaczok, kamukák, tafoták, tabit, muhar, arany-, ezüst prémek, fonalak, zsinórok, gyolcs, papiros stb.).

A visszaélőkre a jószágvesztés a limitatio záradékában is benne van.

Kiadta a fejedelem saját aláírásával Gyulafehérvárt 1626 júl. 12-én.[2]

[1] U. o. VIII. 316.
[2] U. o. VIII. 326—354. l. Van benne vagy 600 tétel.

A következő országgyűlés szükségesnek látta ismét foglalkozni az ipar és kereskedelem ügyével. Hogy menynyire előtérbe nyomult ez a kérdés, mutatja az is, hogy még régebben (a XVI. század) az országgyűlések rendesen a törvényczikkek vége felé foglalkoznak iparszabályozó ügyekkel: addig a Bethlen Gábor idejében a törvényczikkek legelején szerepel ez a kérdés. Így 1625-ben a IV. articulus szól a pénzforgalomról, kereskedelemről és árszabásról; 1626-ban az I. articulus a pénznemekről s mindjárt utána a II-ik az árak szabályozásáról intézkedik. Az 1627 ápr. országgyűlésen már épen *a legelső «articulus»* rendeli el, hogy «az előbbeni limitationak meg nem tartóit ő felsége felkerestesse, megbüntettesse». Új és lényeges ebben a törvényczikkben, hogy az ellenőrzést és büntetést elhanyagoló bírák és városi tanácsosok felügyeletére országos biztosokat választottak, és pedig Erdélyből hármat, a nemesség, székelység és szászság részéről, a magyarországi Részek számára pedig kettőt, köztük ifj. gr. Bethlen István váradi kapitányt, a fejedelem unokaöcsését.

Az 1627 ápr. országgyűlés alkalmából a fejedelem új limitatiot adott ki, mely lényegében az 1626-iki megújítása ugyan, de még részletesebb amannál s itt-ott (főként a külföldi czikkeknél) az árak különböznek. Kezdődik «az limitatio inspectori» nevével, kiket az ország ellenőrökül választott. Aztán következnek az egyes szakaszok, melyeknek sorrendje megváltozott, t. i. a kereskedők kerültek előre s aztán jőnek az egyes iparágak. Első «az árós és posztó-metű embereknek limitatioja». Ezt követi «az selyem materiának az ára». Új fejezet a 3-ik: a «görög marháknak limitatioja», melyben főként török fényűzési czikkek és általában levantei árúk (selymek, skofium, szattyán, patyolat, jancsár vászon, bulya vászon, gyolcs, lószerszámok, brusszai bagazia, szőnyegek, paplan, fonal, kárpit, fosztán, dolmán, csemelyet, muhar, tabit stb.) szerepelnek. Ez a három ny. oldalnyi új fejezet és a két előbbi

tételeinek is kétszeresére növekedése mutatja, hogy mily rohamosan növekedett egyszerre a fényűzés, a miben az új fejedelemasszony Brandenburgi Katalin hatásának nagy része lehetett. Ez alkalommal szerepelnek az árszabásban először keleti szőnyegek is.[1]

Az iparosok élére most az árszabályzatban (az új irányzatnak megfelelően) «*az ötves mesterek*» kerültek (eddig a mészárosok, régebb a szűcsök voltak elől). Az ötvösök ckkor csak 14 latos ezüstből dolgozhattak, régebben 15 latosból. «A czéhmesterek tisztességek vesztése alatt tartoztak arra vigyázni». A próba és megbélyegezés kötelező volt.

Új, az árszabályban eddig nem szereplő iparág «a fűrész-deszka csinálók» és «sendel csinálók» mestersége (az asztalosok és kádárok közé iktatva). Új dolog a «*piaczi konyhára való egyetmás*».[2]

Ebben az élelmiszerek és majorság ára van elősorolva. A búza ára hullámzott, nem volt megszabva. *A kenyérről* úgy intézkednek, hogy «a vásárbirák a tisztviselők akaratjokból rendeljék az kenyeret a búzának olcsóságához és drágaságához képest». Az élelmiszernek ez az árszabása Fejérvártól Déváig és Vajdahunyadig, északra a Meszesig és Nagybányáig, keletre Marosvásárhelyig és Beszterczéig volt érvényes. «Az két Küküllő völgyin, az székelységen és szászságon penig, mivel Isten minden

[1] Egy persiai skárlát (t. i. sötét-vörös színű) szőnyeget 16 forinton. Közönséges szőnyeget tíz forinton. Alábbvalót hét forinton. (Erdélyi Országgy. Emlékek VIII. 386. l.)

[2] Zab (vékája 5—10 pénz), árpa (v. 10 p.), kölös (v. 8—10 p.), kása (v. 20 p.), lencse, borsó (v. 16 p.), alakor (v. 4 p.), lenmag (v. 20 p.), kendermag (v. 33 p.) stb. stb., verő malacz 10 p., hizlalt lúd aprólékkal 18 p., hizlalt kappan 14—24 p., tyúk 5 p., őz 32 p., nyúl 10 p., fogoly 8 p., császármadár 10 p., túzok 60 p., vadlúd 15 p., házirécze 8 p., vadrécze 10 p., indiai tyúk (t. i. pulyka) 50 p., páva 60 p., egy bokor (t. i. pár) galamb 6 pénz.

élést bővebben adott, mindeneket olcsóbban tartozzanak adni».

Új fejezetként először jelentkezik az árszabások sorozatában «*Az új keresztyének mívei limitatioja*». Új keresztyéneknek nevezték a Morvaországból a vallásüldözés miatt kivándorolt és Bethlen Gábor által Erdélybe, Alvinczre letelepített anabaptistákat. Ezek többnyire iparosok voltak, ú. m. süveg- és kalapkészítők, késcsinálók, szíjgyártók, kovácsok, lakatosok, tímárok, takácsok, posztócsinálók, kádárok, fazekasok». Mindezekről külön fejezetek szólnak. Kiváló munkákat készítettek s ezeket jobban fizették. Az országbeli hasonló iparczikkeknél meg van jegyezve, hogy «tartsák magukat a limitatiohoz». De a mit «jobban szoktak csinálni», magasabb áron adhatták: így a késeket és sarlót. «Mivel hogy a bőrt jobban készítik az országi timároknál, minden forintra tíz pénzzel többet vegyenek».[1]

A limitatiótól eltérő zsarolókra ingó és ingatlan javaik elkobzását szabják büntetésül, az 1626-iki végzés alapján.

Bethlen Gábornak még egy, a 4-ik limitatiója maradt ránk, 1627 okt. 22-éről. Ez is az «inspectorok« (az öt országos iparfelügyelő) elősorolásával kezdődik, a kalmárok árújával folytatódik és pedig először a «velenczei, mediolaniumi, lukai etc. selyemmateriak árának limitatioja». A külföldi és hazai posztók után jő egy új fejezet: «a fűszerszámoknak az ára» (sáfrán, szekfű, szerecsendió, fahéj, bors, gyömbér, nádméz = czukor, faolaj, malosaszőlő, riskása, füge, olasz- és nagybányai gesztenye). A «török, görög és zsidó kereskedőktől behozandó marhák limitatioja» a levantei árúkról szól. Azután jőnek a kézművesek: ú. m. ötvesek, szabók, gombkötők, szőcsök, a borbélymesterek (kik 1609 óta szerepelnek), a csizmadiák, vargák, tímárok, szíjgyártók, «az zemes csinálók (szarvasbőr, őzbőr kikészí-

[1] I. o. VIII. 416.

tők), nyergesek, nemezcsinálók, paizs- és kopjagyártók, csíszárok, lakatosok, fegyver-derék csinálók (pánczél, sisak, karvaskészítők, mint *új iparág!*), rézmívesek, kovácsok, ónmívesek, tölcséres mesterek, vasárúsok, kőmívesek, téglavetők és cserépégetők, asztalosok, ácsok, kádárok, fűrész-deszka csinálók, sendel csinálók, kötélverők, szappanfőzők, fazekasok, mészégetők, takácsok, szűrcsinálók, szűrszabók, szűrmívesek, mészárosok, piaczi konyhaárúk, viasz-, mész-, vaj- és olajárúk és végűl az újkeresztyének különféle mesterségei.

Látjuk ezekből, hogy Bethlen Gábor uralkodása idejében nagyot haladt a kereskedelem és kézműipar. Új iparágak fejlődtek ki, a régiek tökéletesbűltek és elágaztak. A fényűzés a külföldi selyem és divatárúk nagy tömegét vonzotta az országba. Az árszabályok kiterjedtek a piaczi konyhaárúkra s fűszerekre is. Új lendűletet adott az iparnak az anabaptista (új keresztyén) «morvatestvérek» betelepítése Alvinczre, a kik fejlettebb iparczikkeik által és versenyre keltő hatásukkal tökéletesbítették a honi ipart. Az építőipar is nagyobb lendűletnek indúlt. Szóval haladás és fejlődés jeleit látjuk minden téren. Lassanként a visszaélések és panaszok is elhallgatnak s a javúlás és rend lép a fejetlenség helyébe.

Mívelődéstörténelmi tekintetben külön említést érdemel, hogy a «*borbélymesterek*» vagyis *sebészek* ebben az időben alakítanak czéheket s fejlesztik a már meglévőket. A fejedelmek, limitatiok, városi tanács és magok a czéhek nagy gondot fordítanak az akkori orvosokat magában foglaló e «mesterségre és tudományra», jól tudván, hogy «az borbélyság felette nagy dologban jár és gyakorta sok tudatlan borbélymesterek miá sokaknak halálok is történik».[1] A czéhlevelek meghatározzák a czéhbe fölvétel föltételeit, a próbákat, mely különféle orvosságok

[1] Az Okírattárban alább közlendő 1628-iki czéhlevélből.

főzéséből állott. A nehéz sebeseket és betegeket az egész czéh megvizsgálta és segítőtársat rendelt a gyógyító mester mellé.

A limitatiók 1609 óta foglalkoznak a borbélymesterekkel. Bethlen Gáboréi úgy intézkednek, hogy «az sebesekre híven és szorgalmatosan viseljenek gondot, melyre városokon az czéhmesterek igen reá vigyázzanak, falukon penig az bírák; és ha gondviseletlenségek miá az sebes meghal, fejekkel érjék meg[1] (t. i. halál fejükre!) Szegődő írral ne kötözzenek. *Az, ki belső nyavalyához nem tud, doctorrá magát ne tegye;* mert ha valakinek halála történik miatta, ő is meghaljon érette».[2]

I. Rákóczy Györgynek (1630—1648) uralkodása elején bel- és külzavarokkal kellvén küzdenie, nagyobb gondot nem fordíthatott az iparügyekre.

Első intézkedése e téren, hogy a Bethlen Gábor idejében megszorított, de özvegye rövid uralkodása alatt 1630-ban visszaállított *szabad kereskedést*[3] 1631-ben ismét megszorította és az ország szükségletei fedezése végett a *méz, viasz, szűrposztó és ökörkereskedést egyedárúvá,* fejedelmi monopoliummá tette.[4]

Ugyanezen az 1631 jún. országgyűlésen megszüntették a «városokra bocsátott» orsz. iparfelügyelőségeket (az 1626—27. inspectorokat), «melyből sok abususok (visszaélések következtenek és azt határozták, hogy helyettök «az város bírái légyenek minden helyeken az inspectorok... meglássák mindenféle marhának az árát, rendeljék Isten s igazság szerint, arra igen vigyázván, hogy ilyen képtelen áron ne adják, az mint most». A felügyeletet el-

[1] Az 1626—27-ikiben: «tartozzanak».
[2] Az 1625. limitatioban id. h. VIII. k. 297. l. Az 1626-ikiben ugyanígy 348. l. Az 1627-ikiben hasonlókép a 410. lapon.
[3] Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. k. 264. l.
[4] U. o. IX. 264. l.

hanyagoló bíró az országgyűlésre idéztetvén, 500 frtra büntettessék.[1]

Az 1632 és 1633-iki országgyűlés megújítja e törvényczikket.

Az 1635-iki XI. t.-cz. fenntartja az előbbi (1627-iki) limitatiót s az ellene vétő kalmárt és iparost 200, a felügyeletet elhanyagoló bírát 500 forintra büntetni rendeli.[2]

«Öreg» Rákóczy György uralkodása második és nyugodalmasabb felében sem nyúl mélyebben be az iparszabályozás kényes ügykörébe, hanem még 1642 tavaszán megelégszik a Bethlen Gábor utolsó (1627-iki) árszabása újra kiadásával és megerősítésével. Hozzáteszi, hogy a limitatio inspectori Erdélyben a városok bírái, a Részekben a viceispánok legyenek (az 1632., 33. és 35 évi törvényczikkek szerint). A limitatio meg nem tartói és tartatói ellen fenntartja és újra kiadja az 1635. évi XI. t.-czikket, a 200—500 frt büntetésről.[3]

Ez a tizenöt évvel azelőtti árszabályzat azonban már nem felelt meg a tényleges árviszonyoknak s így a fejedelem még ugyanazon év végén (1642 okt. 24.) újabb limitatiót készíttetett *a szászok által,* és pedig azon «eladandó és vejendő marhákról, kiknek materiájok Erdélyben terem», azaz a hazai gyártmányokról.[4] Ez az utolsó limitatio a XVII. században. Érdekes és tanulságos lesz azért néhány tételében összehasonlítanunk az 1609-iki és 1627-ikivel, hogy lássuk az árhullámzást, illetőleg emelkedést.

[1] U. o. IX. 266.
[2] U. o. IX. 418.
[3] U. o. IX. k. 335. l.
[4] U. o. IX. 341. l.

Az árúk neve és ára	1609-ben frt	dénár	1627-ben frt	pénz	1642-ben frt	dénár
Jó öreg ökörbőr	3	—	1	50	2	50
« « tehénbőr	2	—	1	—	2	—
Ezidei borjúbőr	—	16	—	16	—	20
« báránybőr	—	8	—	8	—	12
Halász szekernye (csizma)	1	65	1	—	2	50
Kocsis « czombig érő	—	90	—	80	1	25
Juhbőr saru	—	40	—	35	—	80
Erdélyi kordován csizma	—	—	—	80	1	35
Fő (mogyoró) nyest	1	60	1	25	2	—
Farkasbőr	1	65	1	40	1	75
Öreg rókabőr	—	70	—	90	1	20
Vadmacskabőr	—	—	—	13	—	8
Nyúlbőr	—	—	—	4	—	3
Hiúzbőr	—	—	8	—	8	—
Karasia dolmány	—	70	—	70	Hiányzik a szabók míve	
Gránát v. skárlát dolmány	1	—	1	25		
« « köpeny	1	—	1	80		
Brassai vagy aba «	—	50	1	—		
« posztó nadrág	—	20	—	16		
« ránczos szoknya	—	45	—	50		
15 latos ezüst sima mű gírája	2	—	1	75 [1]	Hiányzik	
« « « vert « «	2	32	2	— [1]		
« faragott ezüst mű	alku szerint		2	50 [1]		
Nyereg, két kápás	2	—	2	—	2	—
« vásári mű	—	80	—	80	—	80
Kengyelvas, öreg, szép	1	—	1	—	1	25
Apró sarkantyú, katona	—	25	—	28	—	25
Kocsi, négy ló után	5	—	4	50	5	—
Kocsikerék, 12 küllőjű	—	60	—	50	—	60
Gyapjú mázsája	7	—	6	—	8	—
Egy jó vég fehérszűr	5	50	4	—	7	—
« « « fekete «	4	—	3	—	6	—
Fehérszűr köpeny, öreg	1	75	1	40	2	25
Feketeszűr « «	1	32	1	10	1	50
Hordó, 80 és 40 vedres	1·10 és 60		1 és 50		1·80 és 1 frt	
Kőmíves, asztalos napsz. étellel	—	25	—	28 [2]	Hiányzik	
« « legényé	—	16	—	20		
« « tanúlóé	—	12	—	14		

[1] 14 latos.

[2] *Étel nélkül:*

	—	35	—	38
	—	28	—	28
	—	20	—	24

Az 1627-iki fejedelmi és az 1642-iki szász limitatio árai összehasonlításából kitűnik, hogy a kettő között nagy különbség van s az áremelkedés 20—100% közt hullámzik. Alig van néhány czikk, melyeknek ára ne emelkedett volna a letűnt 15 év alatt; de van olyan is, melynek áremelkedése a 100%-ot jóval meghaladja.

Hogy lehetett volna ilyen körülmények között a Bethlen-féle limitatiot bármely magas birsággal és sulyos büntetéssel fentartani?! A szászok 1642-iki limitatioját tehát «az nemes ország» kénytelen volt elfogadni a félévvel azelőtt fejedelmi szóval, illetőleg írással megerősített 1627-ikivel szemben. Ennek az új limitationak megtartására is csak annyiban kötelezte magát a szászság és városi polgárság: «az mennyiben az nemes ország statusi az lábas marhának és gyapjúnak árát leszállítják, és az bőröknek illendő árát is mostani üdőhöz alkalmaztatják».

Ez az 1642 okt. limitatio is csak részleges. A többiekre nézve mintegy szabad kezet hagyva, csak ez az általános útasítás foglaltatik benne: «Egyéb mesteremberek pediglen, kik itt specificálva nincsenek, az művelésben és műveknek eladásában igyekezzenek az képes árat követni».[1]

A rendi harcz ezzel a nemesség és a polgárság között az iparczikkek árai felett mintegy nyugvó pontra jutott. Az a felfogás látszik érvényre emelkedni, hogy az iparszabadságot béklyóba verni és az árakat országgyűléseken megszabni nem lehet. A szabad verseny útat tör magának s az árviszonyokat a gyakorlati élet, a szükséglet és kínálat egymásra hatása szabályozza.

Az 1642-iki limitatio megtartását későbbi országgyűlések is emlegetik ugyan; de még az 1687-iki is megerősíti az I. Rákóczy Györgyét. Közbe új limitatiot is sürgetnek (1668) és tárgyalnak (1669); de létre nem jő. A gyakorlati élet erősebb az elméletnél.

[1] Id. h. X. k. 352. l.

A XVII. század második fele.

A XVII század második felében csak toldozás-foldozás fordúl elő az országgyűléseken, melyek részben irányelveket, szabadalmakat és korlátokat állapítanak meg az ipar és kereskedelem terén, vagy részleges szabályozást nyujtanak; de a *szabad verseny* mindinkább érvényesűl. II. Rákóczy György trónrajutásával (1648.) az ipar és kereskedelem terén nagy irányváltozás történt. Az országgyűlésen az eddigi egyedárúk eltöröltettek és a *szabad kereskedés* elvét mondották ki. Ettől várták az eddigi panaszok és a drágaság megszűntetését. Ez tette fölöslegessé a kötött árszabás, a limitatiok kiadását is, mint a mely a szabad kereskedelemmel ellentétben áll.

II. Rákóczy György így kénytelen-kelletlen is a *szabad kereskedés* elvét vallotta és követte, híven az ország rendeinek a trónfoglalásakor hozott törvényben kifejezett akaratához, mely a szabad kereskedést visszaállította. Bethlen Gábor korlátolta ezt meg nagymértékben a monopoliumok által, melynek indirect adózást jelentő jövedelméből jelentékeny haderőt tartott. I. Rákóczy György is fenntartotta a monopoliumokat. Most (1649) a rendek tetemesen leszállították, csak a *viasz*, *méz* és *lókivitel egyedárúságát* tartották fenn, az udvartartás és a haderő költségeire.

II. Rákóczy György a szabad kereskedést másokkal szemben is megoltalmazta. Így pl.

A szász nemzet 1650-ben azt panaszolja, hogy a *brassai vargák* egy 1570-iki, a szász nemzet által is megerősített egyezség ellenére szabadon árúlnak a vásárokon, «jóllehet az szegődött mívet szabad kihozniok Erdélyben, csakhogy az szegődetlen művet az Olt vizén innét nem szabad; Brassóban és a Barczaságon szabadon árúlhat-

nak». Kérik azért a szász vargák eme *privilegiumát* megerősíteni.[1]

A fejedelem azt írta a kérvényre: «Nem tudtuk mi még, hogy a szászság privilegiumot adhasson, az liber quaestust (t. i. szabad kereskedést) megtilthassa. Mi nem confirmáljuk».[2]

II. Rákóczy György idejéből (1648—1660.) a következő végzések vannak az iparra és kereskedelemre:

Az 1649. XXVIII. t.-cz. elrendeli, hogy a hazai iparczikkek a limitatio szerint adassanak.[3]

Az 1650 márcziusi országgyűlés azt végezte, hogy

«mind sidó, mind görög tartson neme (t. i. nemzetsége) szerént való köntöst. Mivel pedig a sidóknak kevés haszna van az országban az fiscusnak (t. i. a kincstárnak), azokat az Nagyságod dispositiójában hagytuk, mi karban állatja őket.[4]

Ennek megértésére szolgálnak az előző panaszok a kereskedésben való visszaélésekről. Így a fejérvármegyei rendek 1648-iki követútasításában azt olvassuk, hogy

«az fehérvári nemes atyánkfiai panaszolkodnak, hogy noha az zsidók (szabadalom) levelek szerént marhát tartoznának az országba béhozni, de ahoz nem tartván magokat: ha mikor sóhordó ráczok, törökök és mások onnan alól holmi árú marhát hoznak fel eladni, a zsidók elejekbe mennek egy és két mélyföldnyire s tovább is, és olcsón tőlük megvévén és az városban béhozván, ott majd annyi áron adják el». Kérik eltiltását, hogy a város népe első kézből vásárolhasson.[5]

[1] Lásd a brassai és a többi erdélyi szabó-czéhek ehez hasonló egyezségéről a 103. lapon, és az Okirattárban az 1574-iki levélváltást és követútasítást.

[2] Erd. Országgy. Emlékek XIII. k. 388. l.

[3] Id. h. XI. k. 56. l.

[4] U. o. XI. 78.

[5] U. o. XI. 471.

Az 1654 jan. országgyűlés III. t.-cz. tényleg eltiltja, hogy «az zsidók és idegen kereskedő rendek ez országban hozandó árú marhákat (az ország határán belűl) megvenni ne merészeljenek, hanem idegen országból maguk hozzák a marhát».[1]

II. Rákóczy György a czéhek túlkapásait is korlátozza. Igy 1655-ben Borosjenőben az ötvös és borbélyczéhen kivűl a többit («károsnak inkább, mintsem hasznosnak látván lenni... a nagy sarczoltatások miatt») eltörli, hogy szabadon telepedhessenek idegenek is e végvárba.[2]

Az 1655 XXVI. t.-cz. Csíkszeredát is felszabadítja az idegen csizmadiák beköltözésére: «mivel a csíkszeredai csizmadiák mívekkel az tartománt (t. i. a vidéket) elégségesképen el nem tarthatják».[3]

Az 1656 XX. t.-cz. — a borosjenei szűcsmesterek panaszára, hogy míveiket sem Váradra, sem Debreczenbe eladásra vinniök szabad nem volna — végezi, hogy «mindenütt szabad sokadalmokban bévihessék míveket eladásra».[4]

II. Rákóczy György íratta és szerkesztette össze 1653-ban az erdélyi törvénytárt, melyben a «*Míves emberek privilegiumiról*» (azaz kiváltságairól) ez a törvényczikk áll:

«Mindenféle míves embereknek privilegiumok ezekkel a generalis conditiokkal (főfeltételekkel) tartatnak meg és hagyattatnak helyben: Elsőben, hogy jó mívet míveljenek. Másodszor, hogy a várost és vidéket mindenek neme szerént való mívekből, vagy mívelt materiákból meg ne fogyatkoztassák s az eddig való abusus szerént külső helyekre s néha országokra is hordván, a hazában ne szerezzenek szükséget; holott az ezekeken kivűl lévőket is elrekesztik, kik az olyant meg-

[1] U. o. XI. 177. l.
[2] U. o. XI. 195.
[3] U. o. XI. 200.
[4] U. o. XI. 237.

bővítenék s maguk is nem satisfacialnak (t. i. tesznek eleget) hivataljoknak. Harmadszor, hogy az időknek mivoltához képest lött s lejendő *Limitatiokat* observálják».[1] (t. i. megtartsák).

A «*Limitatiokról*» is van törvényczikk benne, a mely így szól:

«E mostani gyűlés alatt nem lehetvén újabb igazításba vétele a *Limitatiok* állapotjának, differáltatott (t. i. halasztaott) más alkalmatosb időre, addiglan pedig hagyattattak helyben ezelőtti *Limitatiok*, melyekre Inspectorok légyenek mind vármegyéken, Székelységen, Szászságon és városokon és egyéb helyeken is»[2] stb.

Az erdélyi törvénytár második részében, melyet I. Apafi Mihály 1669-ben pótlásúl szerkesztetett az első részhez, szintén van az iparosokra vonatkozó törvényczikk.

«Mindenféle szabados kereskedés... szabados légyen. A mesterlegényeknek tanúlásra, szolgálatra, lakásra való mehetések is... Városi és kereskedő vagy *míves legények állapotjokról az eddig való usus* (t. i. szokás) *tartassék*.»[3]

Egy más törvényczikk eltiltja a városi polgároknak, hogy sokadalmakon a vasat és egyéb árút maguk számára letoglalván, külső embereknek nem engednének vásárolni, hanem azt aztán majd kétszeres áron adják. «Mindeneknek sokadalmas és vásáros helyeken szabados vevést és adást engedjenek.»[4]

A XVII. század második felének áramlata tehát a *szabad kereskedés* felé irányította az ipart és kereskedést. Az új fejedelmeknek is biztosítani kellett ezt.

Rhédey Ferencz 1657 nov. 5. választási föltételei kö-

[1] Approbatæ Constitutiones Pars III. titulus LXXV.
[2] Appr. Const. Pars V. edictum XXXV.
[3] Compilatæ Constitutiones. Pars III. titulus 9.
[4] Comp. Const. Pars V. edictum XV.

zött a «19 conditio, hogy az liber quæstust (t. i. szabad kereskedést) semmi úton és módon nem akadályozza».[1]

Ugyanaz a Barcsay Ákos (1658 nov. 6.) választási föltételeinek 20-ik pontja.

Midőn II. Rákóczi Györgyöt ismét fejedelműl fogadják, az 1659 szept. országgyűlésen nemcsak meghozzák a szabad kereskedésről és keresztyén országokban szabad járás-kelésről szóló, a míveslegényeknek állapotját (vándorlását) biztosító, később a törvénytárba (Compilata pars III. tit. 9. sz. a.) is fölvett (fennebb már idézett) végzést, hanem hozzá teszik nagyobb nyomatékúl, hogy a ki ezt később eltörölni akarná, «az jövendő világon Istentől átkozott légyen, ez világon böcsülete vesztett».[2]

Apafi Mihály elég hosszú uralkodása is (1662—1690.) a szabad kereskedés elvét hangoztatja és tartja fenn.

Neki is biztosítania kell a rendeket az 1664 jan. országgyűlés VIII. t.-cz.-ében, hogy «légyen szabados minden rendeknek igaz marhájokkal kereskedniek, adniok és venniek mindenütt ez országban».[3]

A mesterlegények ekkor (1664) fejenként 1 frt adót fizetnek.[4]

Az 1665 máj. országgyűlés eltiltja az idegen kereskedőknek az ökör, juh, ló és egyéb szarvasmarha vásárlását és az országból kihajtását, a mivel azok «árát felvervén, igen eldrágították... az haza fiainak ellenben *szabados kereskedés* engedtetik mindenekkel, megtilalmazott marhákon kivűl, úgymint kéneső és porarany».[5]

Míves embereknek (t. i. iparosoknak) az 1666 jan. IX. t.-cz. értelmében «országgyűlések alatt akármely váro-

[1] Erd. Országgy. Emlékek XI. k. 324. l.
[2] U. o. XII. 403. l.
[3] U. o. XIII. k. 285.
[4] U. o. XIII. k. 292.
[5] U. o. XIV. 121.

sokban, a hol a gyűlések lesznek», *szabad kereskedések* rendeltetett.[1] Ezüst és arany árút azonban kivinni kereskedés czéljából senkinek nem volt szabad (1666. XVII. t.-cz.).[2]

1667-ben (XVII. t.-cz.) elrendelik, hogy «sokadalom és vasárnapokon s egyéb napokon is a városi rend a *szabados adás-vevéstűl* senkit is ne prohibeáljon»[3] (gátoljon).

Vásárokon a városiak ne foglalják le magoknak kereskedésre az árúkat (1668. XVII. t.-cz.).[4]

A szabad kereskedést 1680-ban a magyarországi Részekre is kiterjesztették.[5]

Az 1668 jan. országgyűlés limitatio előkészítését rendeli el, rábízván azt a fejedelemre, tanácsosaira s ahhoz értő személyek közreműködésére.[6] Az 1668 szept. országgyűlés a limitatiót későbbre halasztja.[7] Az 1669 jan. országgyűlésen tényleg felolvassák a fejedelem és tanácsosok elhatározását a limitatio felől, mely ellen a szászok kifogásokat tesznek.[8] Nem igen készülhetett el, mert az országgyűlési végzések között nincs szó róla. Erre vall az is, hogy az 1675 máj. országgyűlésen is «limitatiojok az míveknek az közelebb következendő országgyűléseig differáltatott (halasztatott), úgy, hogy ha addig a míveknek felettébbvaló árok nem minuálódik (kevesbedik), akkor limitáltassék: mindenféle míveknek illendő árok mi légyen».[9] Tehát inkább fenyegetésül használják a limitatio készítést,

1 Erd. Országgy. Eml. XIV. 185.
2 U. o. XIV. 189.
3 U. o. XIV. 219.
4 U. o. XIV. 324.
5 U. o. XII. 161.
6 U. o. XIV. 330.
7 U. o. 348.
8 U. o. 373., 580. l.
9 Id. m. XVI. k. 179. l.

mintsem végre is hajtsák. Erre vall az is, hogy az 1683. febr. országgyűlés még mindig csak az előkészületekkel foglalkozik: bizottságot küldvén ki arra, hogy «Isten arra való időt s alkalmatosságot engedvén, mindenekről tegyenek *istenes limitatiot*».[1]

Ez sem készülhetett el, mert az 1687 febr. országgyűlés VI. t.-cz. azt határozza, hogy «míg újabb limitatio lehet, tartsák magokat mindenféle mesteremberek az néhai mélt. fejedelem, Rákóczy György idejebéli limitatiohoz».[2]

Ebből világosan kitetszik, hogy I. Rákóczy György 1642-iki árszabása óta újabb limitatio nem készűlt el s az árakat «az idő» (a körűlmények) határozták meg.

Az 1688 szept. országgyűlés is «minekelőtte az mívek- nek ára limitatiojáról, az egynehányszori articulusok szerént illendő dispositio (rendelkezés) lenne», a régi (Rákóczy-féle) limitatiót kívánja fenntartani.[3]

Limitatio kívánása előfordúl még az egyes nemzetek kívánalmai között a század 90-es éveiben is,[4] de újabb árszabásról nincs tudomásunk.

Az országgyűlés ezt a gordiusi csomót nem képes megoldani, bízza az «időre». Legfennebb könnyítéseket tesz a kereskedésen s részleges árszabásokat állapit meg.

[1] U. o. XVIII. 91. Art. XII. «Az árósmívek és bonumok circumscriptiojáról. Jóllehet kegyelmes urunk az idő mindeneknek renrendit és árát megszokta határozni, a mint a búzának, gabonának, bornak és mindenféle lábas marháknak is . . . illendő árát panasz nélkűl hordozza; de az mesteremberek és egyéb kereskedő rendek semmit azzal és az pénznek szűk voltával nem gondolván, árújokat az magok tetszések szerint limitálják és adják, és noha sok rendbéli panaszinkra töttek ugyan igíretet és az árúknak illendő limitatioja felől, de semmi gyümölcset sem érezhetjük». Kiküldenek tehát arra a megirt személyekből (7 előkelő úr, köztük a szebeni királybíró) bizottságot.

[2] U. o. XIX. k. 112.

[3] Erd. Országgy. Eml. XX. k. 112.

[4] A szász nemzet 1695. és a székely nemzet 1698. kívánalmai között. (U. o. XXI. 232. és 366. l.)

Az 1668 : XLII. t.-cz. felhatalmazza a «benn lévő» zsidókat, hogy a karmazsint és bagariát városokon vásárok és országgyűlések idején szabadon árúlhassanak, mit eddig a szíjgyártók meg nem engedtek.[1] A szászok 1669 febr. már azt panaszolják a fejedelemnek, hogy a zsidók e joggal visszaélnek, «olyan szíjszerszámokat s egyebeket árulván, melyeket városinkbeli mesteremberek is szoktak s tudnak késziteni, czéhbeli privilegiumoknak nyilvánvaló megbántódására».[2]

Az 1672 : II. t.-cz. kiváltságot ad az «*Orientalis Compania*» nevű kereskedelmi társaságnak külföldi árúk behozatalára és Fejérvárt nagyban való árúsítására.[3]

Az 1673 : IV. t.-cz. «csizmának, sarunak és erdélyi posztónak ez hazából (t. i. Erdélyből) való kihordatását» eltiltja.[4]

Az 1675 : X. t.-cz. megengedi, hogy a gyulafehérvári zsidók «Törökországból hozott bélléseket, szíjszerszámokat és egyébfele minden török marhákat szabadosan árúlhassanak».[5] Az 1678 : I. t.-cz. azonban eltiltja, hogy a görög, zsidó, örmény kereskedők az idegen kereskedők által külföldről behozott árút megvegyék, hanem azok, a kik behozzák, árúlhassák szabadosan.[6]

Az 1685 : VII. t.-cz. ezt a közvetítő kereskedelemről szóló tilalmat, illetőleg az idegen kereskedőknek szóló szabadalmat megújítja.[7]

Az 1679 : IV. t.-cz. meghatározza, hogy «a húsnak fontját mint adják mind falukon, városokon». (Szép hús fontjának ára legyen másfél pénz, nem kettő, mint addig árúlták.)[8]

[1] U. o. XIV. 334. l.
[2] U. o. XIV. 361.
[3] U. o. XV. 317.
[4] U. o. XV. 343.
[5] U. o. XVI. 225.
[6] U. o. XVI. 606.
[7] U. o. XVIII. 317.
[8] U. o. XVI. 663.

Az 1686 : XI. t.-cz. szigorú büntetést szab az árakat tetemesen felemelő kereskedőkre, azt t. i., hogy «azon helynek tisztei tartozzanak az olyan kereskedő embernek minden marháját elpecsételni» s a zsarolót magát a fejedelem és országtanács elé vitetni a kiszabott törvényes büntetés végett. Ugyanez a t.-cz. megszabja a fűszerek legmagasabb árát.[1]

Az 1687 : VI. t.-cz. (mely a Rákóczy-féle limitatiót fenntartja) eltiltja, hogy «az csizmát a kereskedő rendek tonnástól és bálostól kihordani ez hazából ne merészeljék» 200 frt büntetés alatt.[2] Ezt megújítja és kiterjeszti a sarura és bőrre az 1688 : IX. t.-cz. is, azzal a megokolással, hogy «kiváltképpen való oka a saruk, csizmák és bőröknek ez hazából bálostól való kivitelek az mívek és bőrök drágaságának».[3]

«A mesteremberek mívének drága voltok miatt» rendeli el az 1688 : V. t.-cz. azt is, hogy «a tímár czéhnek is a bőr készítése, színesen való megfestése is, kettenként s egyenként is eladása felszabadíttatik.»

Mindez nem segített a panaszokon, sőt inkább növekedett a baj, a bőrmívek drágasága, a minek egyik oka a «nyers bőröknek felettébb való drágasága» lévén: az 1689 jan. 5-iki országgyűlésen meghatározták a nyersbőrök árát.[4]

Ilyen részleges, de a csizmákra és sarukra is kiterjeszkedő árszabást állapít meg az 1696 : I. t.-cz. is;[5] szi-

[1] U. o. XVIII. 551.
[2] U. o. XIX. k. 113.
[3] U. o. XX. 114.
[4] U. o. XX. k. 167.
[5] Az árak ezek :

	1642-ben	1689-ben	1696-ban
Ökörbőr	2·50—2 frt	4 frt —	8—6 frt.
Tehénbőr	2—1·50 «	2 « —	4—3 «
Czápbőr	—·50 d.	1 « 20 p.	·—
Kecskebőr	—·50 «	1 « —	1·20—1 «
Berbécsbőr .	·—	— 30 «	—·60—45
Juhbőr	—·35 «	— 15 «	—·36—24

gorú büntetést szabván a limitatiót meg nem tartó «árós emberre».[1]

Az árak összehasonlításából az tűnik ki, hogy a bőrök ára 1642-től 1689-ig átlag kétannyira emelkedett és hogy 1689-től 1696-ig megint kétszeres az emelkedés.

Általában a fejedelmi korszak letűntével (1690), miután Erdély a Habsburg-ház jogara alá került és a császári hadak megszállották az országot: a nagymérvű adóztatással a drágaság még inkább emelkedett

Az 1691-iki végzések közt már szó van «az német vitézek» kihágásairól; a nagy interesről (10% a törvényben megállapított); a búzának és egyéb gabonának felettébb való áráról. Mindezek ellen törvényczikkek kelnek. Az élelmiszerekről, iparczikkekről s kalmár árúkról szintén vannak törvényes intézkedések.

Az 1693: XVIII. t.-cz. meghatározza, hogy a mészárszékek a bécsi fontot használják. A XIX. t.-cz. a bor itczéjét 16, a húsnak fontját 6 dénárban állapítja meg a vitézek (katonák) fizetésében.[2]

Az 1694 febr. országgyűlés az élelmiszerek árát úgy határozza meg, hogy a búza köble 2 frt, egy köböl zab ára 36 kr., egy szekér széna 2 frt 30 kr. legyen, 12—200 frt büntetés terhe alatt.[3]

1695-ben a vármegyei panaszok között olvasható, hogy a «kereskedő rendek», mesteremberek is 2—3 áron adják árújokat, az limitatio ellen, nem lévén senkitől semmi büntetések. Csak *az bocskoroknak is ily rend felett való ára is provocálja az oláhokat az marhák lopására és nyúzására».[4]

Az 1697: IX. t.-cz. az 1696-iki részleges limitatiót

[1] Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXI. k. 271. l.
[2] U. o. XXI. k. 163. l.
[3] U. o. XXI. 196. l.
[4] U. o. XXI. 224.

újítja meg.[1] De ez nem elégíti ki a közönség igényét, mert csak a bőrökről, sarukról és csizmákról szólván, egyebekre nézve az árúsok «azt mondják, hogy nincsen limitatio felőle s csak úgy adják, az mint akarják».[2]

Az 1697 : XIII. t.-cz. a *szabad kereskedelmet* veszi védelmébe, hogy «az semminemű helyekben, sem penig sokadalmokban ne impediáltassék»[3] (t. i. akadályoztassék).

Ennek védelmére irányúlnak az 1698-iki jún. országgyűlésen a rendek kívánalmainak 12. és 22. pontjai némely visszaélések ellen a kereskedésben és rendkivűli taksák ellen a vásárokon.[4]

A század tehát a *szabad kereskedelem* elvének fenntartásával és védelmével végződik, a mi az iparszabadságnak is egyik éltető eleme.

Iparfejlődés és czéhek Erdélyben a fejedelmi korban.

Az ipar fejlődéséről Erdélyben az országgyűlési végzések egyoldalú és hiányos képet nyujtanak: a czéhiratok tölthetik ki a kereteket. Ezekből mintegy mutatványúl okirattári függeléket adván: a tanúlságot le kell vonnunk belőlük és rámutatnunk azokra a jelenségekre, melyek az erdélyi ipar virágzását a XVI—XVII. században tanúsítják.

Legelőször is meg kell állapitanunk, hogy a XVI. század elején sűrűn keletkeznek új czéhek és a régiek is megújítják szabályaikat és kiváltságaikat. Igy a kolozsvári kádárok 1157-iki kelettel összeírt német szabályaikat 1507-ben a város tanácsa által megerősíttetik és latinúl

[1] U. o. XXI. 284.
[2] U. o. XXI. 366.
[3] U. o. XXI. 286.
[4] U. o. XXI. 358, 359. l.

is kiadatják.[1] Követik a takácsok (1507), fazekasak (1512—1523), szűcsök (1513—19), tímárok (1514), mészárosok, hentesek (1514), kerékgyártók (1515), aranyművesek (1516), vargák (1520), szabók (1524—25—27), esztergályosok (1532), részint czéhszabályaik, részint egyéb kiváltságaik megerősíttetésével a városi tanács és fejedelmek által.[2]

Elénken tanúsítja a fejlődést, hogy ekkor már *iparos legények* is szükségét érzik a czéhek mintájára magok között társúlatokat alakítani és azt szabályokkal látni el. Ilyen 1502-ből a *kolozsvári szabólegények társúlata* és annak németnyelvű szabályai, melyek a vallásosság, jó erkölcs, mértékletesség, kölcsönös segélyezés, betegápolás felől intézkednek és az azok ellen vétőkre birságokat szabnak. Van már atyamesterük, szállóhelyük (herberg, illetőleg herbrigk), pénztáruk (pix), melybe rendesen befizetgetnek, elöljáróúl választanak két «öreg legényt»: egy németet s egy magyart. A mesterek is választanak maguk közül két mestert (a későbbi «beisitzer»-t, «*leülő-mester*»-t) ellenőrzésükre és támogatásukra. Szabályaik közül kiemelendő, hogy minden legény és inas nadrágot és kabátot viseljen; a szerencsejáték egy fillérnél többen tilos; a ki leissza magát s a bort kiadja, félfont viaszt fizet; a ki a legényeket a mesterek ellen lázítja, az a munkától az egész országban eltiltassék. A mesterek minden negyedév elején fürdőbe küldik őket. A ki tarka-barka ruhát vagy nadrágot visel, «rigó módjára», néhány font viaszra büntetik a mesterek stb. stb.[3]

A *szabómesterek* is szükségét érzik 1521-ben (1475-iki szabályaik helyébe) új szabályok alkotásának, melyek job-

[1] Lásd az Okírattárban és Jakab Elek Kolozsvár története I. k. 585.

[2] Kolozsvár története Okltr. I. k. végén.

[3] Lásd az Okírattárban.

ban körűlírják jogaikat. Az inas 4 évig szolgál. A legény karácsony, husvét és pünkösd előtt négy héten belől nem hagyhatja el mesterét. Vándorló legénynek az atyamester rendel szolgálatot; templomba, temetésekre, gyűlésre menetel mindenkire nézve kötelező stb. stb.[1]

Az *ötvöslegények* 1532-ben s ugyanakkor a *kádárlegények* is társúlatot alakítanak Kolozsvárt. Szabályaikat (németűl) a négy czéhmester adja ki. Választanak atyamestert, a ki szállást ad s munkát szerez, negyedévenként két dékánt maguk közűl előljáróúl. A jó és illendő magaviselet birság alatt kötelező. «Ha valaki megissza (azaz leissza) magát s az ital miatt eszit veszti», büntetése 8 dénár. Szerencsejátékért 16—25 dénár a büntetés. Mente nélkűl a harmadik szomszédba sem szabad menniök (büntetése 2 dénár).[2]

A bodnár-legények 1532-iki szabályzatában azt olvassuk, hogy ha gyűlés alatt valamelyik német származású legény magyarúl beszélne, 6 dénár a büntetése.[3]

A czéhek egyes kiváltságaikat a fejedelmek által külön is igyekeznek biztosíttatni.

Igy 1520-ban II. Lajos király ítélkezik a Besztercze, Brassó, Szeben és Kolozsvár városában lévő vargák és tímárok munkaköre ügyében.[4]

1522-ben a kolozsvári szabók külön rendeletet eszközölnek ki Báthory István nádortól, hogy a szabómesterek özvegyei férjük halála után, a czéhszabályok ellenére, egy évnél tovább a mesterséget ne folytathassák.[5]

1524-ben II. Lajos király az erdélyi szabók kérésére eltiltja idegen országbeli szabóműveknek a városokba behozását és árúlását.[6]

[1] Lásd az Okírattárban.
[2] Lásd az Okírattárban későbbi magyar fordításban.
[3] U. o.
[4] Jakab Elek Okltr. I. k. 350. l.
[5] Lásd az Okírattárban.
[6] Kolozsvár tört. Oklevéltára I. k. 360. l.

Izabella királynétól 1551-ben a kolozsvári szabók és bármely kereskedők azt az előjogot nyerik, hogy bárhol szabadon kereskedhetnek Erdélyben és azon kivűl, és senkinek kérésére perbe nem foghatók s árúik le nem tartóztathatók; a kinek követelése van ellenök: perelje Kolozsvár tanácsa előtt.[1]

A XVI. század közepén a czéhek nagy része szükségét érzi szabályaik átalakításának. Okot erre az szolgáltatott, hogy a vallásújitás következtében Erdély (első sorban a városi polgárság) a protestáns vallásra térvén át, a régi czéhszabályok vallásügyi rendelkezesei nem voltak többé időszerűek.

Igy a szabólegények 1554-ben azért alakitják át 1502-iki szabályaikat, mert Isten kegyelméből az evangelium által az igazságnak ismeretére jutottak (t. i. a protestáns vallásra tértek) s az egyház iránt való rendelkezéseket eltörölték. Egyebekben a szabályok csak kibővítik az 1502-ikit. Érdekes és új benne, hogy a mely legény mestere beleegyezése nélkűl «leül» és nem dolgozik, azt az «öreglegények» (a választott dékánok) a czéhmesterek tudtával megbüntetik. A mely mesterlegény felmondás nélkűl odébb áll, a czéh utána ír, hogy az okozott kárt térítse meg. A mely legény a mester házát meggyalázza, pl. rosszfajta nőt visz be oda, azt a többiek vessék meg és birságolják. A ki ünnepnap mulatni akar, ne menjen idegen, hanem a szabók tánczmulatságára (auf das Kränzchen). A szitkozódó, kést rántó birságot fizet stb.[2]

Ez a németűl írt szabályzat 1628-ban magyar nyelvre fordíttatott és kibővíttetett.[3]

A kolozsvári addig inkább német czéhek a XVI.

[1] Lásd az Okirattárban.
[2] Lásd az Okirattárban.
[3] Kiadva Jakab Elek Oklevéltára II. köt. 20. l.

század második felében gyorsan elmagyarosodnak, a mit egyrészt a reformatio idéz elő, másrészt az erdélyi fejedelemség nemzeti jellege, a magyar nyelvnek a társadalmi és hivatalos életben s a törvényhozásban majdnem kizárólagos érvényesülése hoz magával. Akkor még a szászok is beszéltek magyarúl és német nevüket magyar változatban is írták.[1]

Ez okozza, hogy az addig latin és méginkább német czéhszabályok, jegyzőkönyvek és íratok mind inkább magyarrá alakúlnak át és magyarúl szerkesztetnek.

Magyar a *szőcslegényck* 1560-iki szabályzatának egykorú nyomtatásban is megjelent «rendelés»-e,[2] melyhez hasonló német példány is volt. Vegyes nemzetiségű volt a czéh is. «A legényekhöz látó mestereknek egyike szász, a másik magyar (kellett) legyen.» A választott dékánok egyike is szász volt, a másik magyar. A szabályok közt olvassuk még, hogy «valamely legény kártyát avagy verfelét (t. i. koczkát) játszodnék» birsága 50 dénár; «valamely legény szertelenűl iszik, annyira, hogy a bort fellyűl kiadja» büntetése 64 dénár. Pofonütés büntetése 1 frt, a vérontás bíró elé kerűl. «Valamely legény az ő ura házához fertelmes asszonyi állatot bevinne, annak büntetése 1 frt.» «Midőn a legényeknek *koszorújuk* (t. i. tánczmulatságuk = Kränzchen) vagyon: senki egyebüvé a borra ne menjen», 10 d. birság alatt. A héttőn nem dolgozó legény nem kap hetibért. Az elmarasztalt legény a czéhhez felebbezhet. «A legények mindnyájan isteni félelemben éljenek és örömest menjenek az egyházba, a predikáczióra és az úrnak asztalához.»

A kolozsvári *szabók* 1561-ben azért újítják meg szabályaikat, mert «régi üdőtől fogva az posztónyíró (t. i.

[1] Pl. Huet Albert szász főkirálybiró Syveg Albertnek is írta magát. Michael Weiss brassai bíró Fehér Mihály nevet is viselt.
[2] Kiadta Jakab Elek id. m. II. k. 49. l.

posztóárús) mesterekkel egy czéhet tartottanak . . . . de mivel hogy immár mostan ő tőlük elváltanak volna, czéhet önmaguk akarnak tartani.» Szabályzatukat a városi tanács latinúl adta ki, de *Szegedi György* kolozsvári notarius (főjegyző), «mely czéhből és mesterek közűl ő is egyik vala» magyarra fordította, szépen leírta és a magyar példányt aláírta.[1]

Ugyanez a Szegedi György városi főjegyző és egyszersmind szabómester fordította le a kolozsvári *szűcsök* 1561-ben kiadott czéhszabályzatát, melynek zamatos magyarsága és sajátos írásmodora élénk világot vet a nemzeti átalakúlás eme forrongó korára.[2]

Az *ötvösök* czéhe is azzal okolja meg a czéhszabályváltoztatást, hogy régi czéhlevelükben «valaminemű articulusok istentelen bálványozásra valók volnának, az oltárhoz, kit régentén ők az itt való szent Mihály nevű egyházban tartottanak, melyeket immár ők, az evangeliumnak igazsága, ki az Christusé, megjelenése után letöttek és elhattanak volna».

Az ötvösök ekkor két czéhmestert választottak, egy szászt és egy magyart. 14-latos czüstből kellett dolgozniok. Mindenkinek volt mesterjegye, melyet a műre rá kellett ütni. Mester özvegye egy évig és 3 napig dolgozhatott. Két legényt és 2 inast tarthattak, többet nem. Inasnak hat heti próbaidőt kellett tölteni beszerződés előtt a mesternél: «kesergetésnek okáért.»[3] A legény kétheti felmondás után távozhatott. Sírásás az ifjú mesterek kötelessége volt, kiknek előljárójuk volt a «kolcsos mester». Egy bástyatornyot kellett ellátniok hadi szerekkel

[1] Kiadva Kolozsvár története. Okltr. II. k. 60. l.

[2] Lásd az Okírattárban.

[3] Valószínűleg a *megkísérlés* (késértgetés) rejlik e szóban, nem a megkeserítés; de nem a «*kísérgetés*» mint Kmetty Béla írja: A magyar ötvösök a XVI. században cz. m. 33. l.

és védelemmel, «mely az Óvarban az város kőfalán a dél felől való szegleten vagyon építtetvén».[1]

Az ötvösök emez 1561. czéhlevele *latin* eredetiben készült és pedig a záradék szerint: «elméje és keze művével készítette Szegedi György szabómester és városi jegyző, jegyzősége második évében.» Ugyancsak ő fordította le magyarra és írta le remek írásával.

Szegedi György példája mutatja, hogy az ipar és tudomány akkor karöltve haladt és míveltetett s lehetett valaki egy személyben tudományosan képzett (literatus) ember (városi jegyző) és iparos (szabómester). Szegedi büszkén vallja magát annak a czéhlevelek aláírásában.

Főként az ötvösök czéhe tűnt ki tanult, jeles tagjainak tekintélyes száma, gazdagsága és társúlati szervezetök magyar jellege által. Jegyzőkönyvét, leltárát, számadásait 1569-en innen mind magyarúl vezette.

Az ötvösök czéhe volt nemzeti érzűletben is a legmagyarabbak egyike. A nemzeti jogok védelméért egy alkalommal hosszas perbe is keveredett a szebeni ötvösökkel. E végett tört ki a czéhben az első ismeretes munkaszünet (sztrájk) hazánkban.

Az érdekes sztrájk és nevezetes czéhper története röviden a következő:

1573 nyarának egyik napján a kolozsvári 29 ötvösmester legényei mintegy ötvenen felkerekedtek, a munkát abbahagyták és atyamesterük házánál egybegyűlve elhatározták, hogy addig nem mívelnek, míg sérelmeik nem

[1] Ez a meghatározás téves, mert az ötvösök tornya a kis Szamos mellett az *északnyugati szöglet-bástya* volt, a sétatér felé, a mai Malom-u. és Bartha M. u. sarkán, (Lásd Jakab Elek Okltr. I. 405. l.) Idősb polgárok még emlékeznek rá s szintén így tudják. A Középkapu felett volt a mészárosok, a Hídkapu felett a lakatosok, a Monostorkapu felett a szűcsök bástyája, közben a többieké. A délkeleti szögleten a szabóké (a ma u. n. «Bethlen-bástya»).

orvosoltatnak. Sérelmük pedig az volt, hogy a szebeni ötvösök elhatározták, hogy magyar születésű legényt műhelyükben legfölebb 14 napra alkalmaznak s hogy magyar apródot (inast) fel nem vesznek. Követelik azért a kölcsönösséget, mert a szászok eljárása sértő a magyarságra és káros a tanúló (vándorló) ifjúságra és azt kívánják, hogy a Kolozsvárt alkalmazott szász ötvöslegényeket tüstént bocsássák el.

Az ötvösmesterek átlátván a sérelem jogos voltát, megigérték, hogy azt orvosolni fogják, ha kell, per útján is. A legények erre a munkába visszaállottak.

Hosszas per keletkezett, melyet a kolozsvári ötvösök a szebeniek ellen Szebenben a város bírája előtt indíttattak meg. Számos tanúvallomás (a Szebenben megfordult magyar ötvöslegények részéről) beigazolta a vád alaposságát, a mit a szászok körmöntfont csűrés-csavarással igyekeztek megerőtleníteni. Kitűnt, hogy ha nem is nyilvános határozattal, de titkos megegyezéssel, úgy Szebenben, mint Segesvárt, Beszterczén mellőzték a magyar legényeket és nem vették fel az inasokat. Egyik szász mester azzal okolta meg: «mert a magyar legények igen nagyakarók, nem akarnak kesentyűt csinálni és egyéb apró mívet, hanem felkelnek és menten elmennek a műhelyből» Hivatalosan tagadták és a pestissel védekeztek.

A kolozsvári ötvösök a szebeni szász bíróságok előtt elvesztették a pert. Felebbeztek a fejedelemhez és Báthory István a Marosvásárhelyt 1574-ben tartott országgyűlés alkalmával úgy ítélt, hogy a vád beigazoltatván, a szebeni ötvösöket fejenként 66 forint büntetéssel sujtja s elrendeli, hogy ezentúl a magyar ötvöslegényeknek a régi szokás szerint mívet adjanak s tanúlásra a magyar inasokat minden nehézség nélkül felvegyék.

A szebeni ötvösök nem nyugodtak meg az ítéletben: a fejedelemtől kegyelem útján perújítást eszközöltek ki.

Most ők is tanúvallatást kezdettek Kolozsvárt arra nézve, hogy ott sem szívesen látták a szász ötvöslegényeket s hogy a per kezdete óta mesterremekre ezeket nem bocsátották.

A megújított perben úgy ítélt az elsőfokú szebeni bíróság 1576 április 11-én, hogy a kolozsváriak a szebeni ötvösök ellen magyar legényekkel nem bizonyíthatnak, mert ezek kívánságára inditották a pert. De mert «ennekelőtte való időkben (!) a magyar legényeknek Szebenben mű adatott, itéljük, hogy most és ezután is jámbor és tisztességbeli akármi natiobeli személynek mű adassék itt való mestereknél ... esztendőre, kettőre, többre is, avagy félre ... hónapszámra is». Tanúlót is fölvegyenek. De mert a kolozsváriak a szász legényeket mívektől megtiltották, s egyszersmind pereltek is: a rágalmazás birságában marasztaltassanak el.

Az itélet a szebeni tanács elé felebbeztetvén: ez az ítéletet helybenhagyta csak a rágalmazási birságot engedte el. A szász egyetem megerősítette. A kolozsváriak most is a fejedelemhez felebbeztek.

A per az egész országot izgalomban tartotta s a közvélemény rokonszenvvel kisérte a kolozsváriak fáradozását e nemzeti ügyben. A szebeniek is megijedtek az előre látható elmarasztaló ítélettől és a fejedelmet kérték, hogy «közöttük törvényt ne pronunciálna (azaz ítéletet ne hozna), hanem Isten szerint leszállítaná».

Ekkor már Báthory Kristóf volt a fejedelem, a kereskedelem és iparfejlesztés nagy jóakarója s ő a békesség eszközlésére két főtanácsosát, Kendi Sándort és Ferenczet küldötte ki. Ezek közbenjárására egyezséget kötöttek, mely szerint a szebeni ötvösök perköltségűl fizetnek a kolozsváriaknak 1577 jul. 13-áig 350 forintot. Megfizették s így a négy éves per a kolozsvári ötvösök s a magyar érdekek győzelmével végződött.

A per hátterében nyilvánvaló, hogy nemzeti féltékeny-

ség lappangott: «a szebeni ötvösök szenvedélyét művészi és kenyérirígység s a magyarság gyors fejlődésétől való félelem izgatta.[1] Az ötvösség a XV. század közepéig kizárólag a szászok kezében volt, de most a magyarság rohamosan tért hódított. Kolozsvárt a XV. század végén alig volt néhány magyar ötvös s a XVI. század végén alig volt német a 30-nál több ötvösmester között. Az 1573—77. perben mind magyarúl vallanak. A század végén czéhet alakítanak Gyulafehérvárt, Marosvásárhelyt és Désen is, melyeknek mesterei tiszta magyarok voltak.

Még be sem végződött a kolozsvári ötvösök pere a szebeniekkel, midőn a kolozsvári ötvöslegények *újabb sztrájkot* kezdettek, most már a saját érdekükben. Úgy látszik fejökbe szállt a dicsőség, a fontosság érzete, hogy országos érdeklődés középpontjába jutottak.

1576 május havában újra megszűntették a munkát és sérelmeiket írásba foglalták.

Első volt ezek közt a czéhszabály ama pontja, hogy a hétfőn nem dolgozó legény egész hétre ne kapjon fizetést. Továbbiak: «hogy az legénynek semmi ideje nincsen, sem éjjel, sem nappal»; «hogy az legénynek mestere házánál nem szabad mulatni»; hogy az eltávozó legény nem kapja ki mindjárt fizetését; hogy az inast nem használhatják magok szolgálatjára Főpanasz és kívánalom, hogy adják meg a mesterek a reggelit, «az flestökemet, főmosató pénzt és mind az többit, az mi az legénséghez tartozik».

A mesterek sarkukra álltak, nem engedtek: a legények vezetőit elfogatták s azt kívánták a városi tanácstól, hogy a «pártütő» legények a szabály szerint kötelező két búcsúhetet töltsék ki bezárva a toronyban (t. i. az ötvösök bástyájában).

[1] Deák Farkas: A kolozsvári ötvöslegények strikeja. (M. T. Akad. Értekezések 1888.)

A város bírái meghallgatván a peres felek ügyvédjeit, a legények vezetőit szabadon bocsátották, de egyéb elégtételt nem itéltek meg. A legények és mesterek egyaránt felebbeztek a fejedelemhez. A fejedelem úgy itélt, hogy «a felek kölcsönös követelései nem vétetnek tekintetbe s mindkét fél az egymással való kibékűlésre utaltatik».

A sztrájk tehát kiegyezéssel végződött.[1]

Az ötvös-czéh íratai szerint több ilyen zavargás nem fordult elő e kiváló czéhben, mely arra volt hívatva, hogy az erdélyi műiparnak századok mulva is bámúlatot keltő, ragyogó műkincseit hozza létre.

A kolozsvári ötvös-czéhnek magyar jellege nem egyedűl álló a XVI. század derekán. A magyarosodás általános a többi czéhekben is.

A kolozsvári *tímár-czéh* is magyarral cserélte fel 1569-ben régi latin szabályait, melynek tiszta magyaros irálya a benne rejlő szellemnek hű köntöse. Nevezetes intézkedése, hogy «a czéhnek legyen egy *könyve*, melybe minden szükséges dolog beírassék ... *és a mik a városban és országban azon esztendőben történtek*».[2]

Ime a czéhek már nemcsak saját dolgaikkal törődnek, hanem a város és az ország története is érdekli őket és történeti följegyzéseket kívánnak hátrahagyni utódaiknak. Ez az egészséges korszellem és a magasabb műveltség iránt való érzék vezette és lelkesítette azokat a városi polgárokat, iparosokat, a kik igen becses történeti feljegyzéseket hagytak ránk, mint a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencz, Borsos Sebestyén és Tamás, a kolozsvári Segesvári Bálint, Linczegh János stb.

Ezekben a czéh-jegyzőkönyvekben és íratokban a

[1] Deák Farkas id. m. téved abban, hogy ennek következtében szigorúbb szabályokat alkottak a mesterek, mert a miket ő id. értekezésében közöl, azok már megvoltak szószerint 1561-ben. Ld. az Okírattárban.

[2] Jakab E. id. m. II. 160. l.

magyar míveltségtörténetnek még kiaknázatlan kincsesbányája rejlik. Köztük vannak a fejedelmek oklevelei iparuk védelme felől.

Ilyen a kolozsvári szabók czéhiratai között János Zsigmond 1567-iki rendelete, melylyel a szatmári és szatmárnémeti szabók (kik egy évre szabad kereskedelemre engedélyt nyertek Erdélyben) az erdélyi vásárokról kitiltatnak.[1] Báthory István 1571-iki rendelete, melylyel a kolozsvári és más szabó-czéhbeliek kérésére a czéhen kivűli, jelesűl a monostori szabókat eltiltja attól, hogy a vásárokon kész szabóműveket áruljanak.[2]

Az erdélyi szabó-czéhek az ő kölcsönös érdekeik védelmére mintegy véd- és daczszövetségben állottak egymással, főkép a czéhenkivűli kontárok ellen.

A czéhbeli szabók is két csoportra oszlottak. «Váltómívesek» (Lohnschneider) voltak azok, a kik megrendelésre dolgoztak; «vásár-mívesek» (Markschneider) azok, a kik vásárokra dolgoztak. Ezek megegyeztek egymás között, hogy a vásárokon «*kétszeres ruhá*»-t (valószínűleg a bélelt ruhát értették alatta) nem fognak árúlni. «Ennek pedig oka az volt, hogy efféle kétszeres ruhákat és egyéb főruhákat az váltó-míveseknek vigyenek és azok csinálják, miérthogy anélkűl míekbe megfogyatkoznának, életekbe is.»

Ennek a megállapodásnak egyik ága volt, hogy «a brassaiak (t. i. a vásár-mívesek) kétszeres ruhát ne csináljanak és az Olt-vizén innét ne hozzák.» (Ilyen irányú kölcsönös megegyezés létesűlt 1570-ben a brassai vargák és a többi — szász vargák között is, melyet a szász nemzet is megerősített).[3]

Ebből a mondhatni «kartel»-ből 1574-ben a seges-

[1] Ld. az Okírattárban.
[2] Ld. az Okírattárban.
[3] Ld. a 309—316.. lapon.

vári szabó-czéh kilépett s bejelentette a nagyszebeni szabó-czéhnek, hogy ezután ők is fognak «kétszeres ruhá»-t árulni a vásárokon, mert a nélkűl nem tudnak versenyezni a brassai és szebeni szabókkal, a kik olyanokat (mintha meg volna rendelve)[1] a vásárokon nyilvánosan árúlnak. Erős versenytársaik a «magyarországi» (!) szabók is, ú. m. a monostoriak, enyediek, a kik a vásárokon nem sorshúzás szerint állanak fel, mint a szászok, hanem tetszés szerint, elől a főhelyeken. Nem nézhetik tehát tovább, hogy a kenyeret a szájukból elvegyék, hanem ők is ezentúl árúlni fognak mindenféle ruhát, a mit a közönség kíván és keres.

A nagyszebeni szabó-czéh siet tudósítani erről a kartel-szegésről a kolozsvári szabó-czéhet és a többi szövetkezett czéheket, mert abból sok szegény, megrendelésre dolgozó (váltó-míves) mesternek végromlása fog következni. Kérik véleményüket és tanácsukat: mit tegyenek ennek megakadályozására.

A szövetkezett erdélyi szabó-czéhek — úgy látszik — közös gyűlés tartásában egyeztek meg (1574 nov. 25-én), melyre képviselőiket küldötték Nagyszebenbe, útasítással ellátva.

A kolozsvári szabó-czéh véleménye az volt és azt adja útasításúl küldötteinek, hogy «az egész országbeli szabók küldöttséget menesszenek a fejedelemhez és előadván kérvényükben, hogy mennyi terhet kell nekik viselni, porral, golyóbisokkal, hadakozó szerszámokkal tornyokat kell tartaniok stb. «mely dologba az idegennek, czéhen kivűl valóknak még csak hírek is nincsen»: kérjék eddigi előjogaik megőrizését privilegiummal, kiváltságlevéllel.[2]

[1] Mert ebben az esetben szabad volt kihozni.

[2] A segesváriak és nagyszebeniek erről szóló levele és a kolozsvári követútasítás 1574-ből megvan az Okírattárban.

Az erdélyi czéhek a magyarországi czéhekkel is összeköttetésben voltak. Igy a váradi ötvösök 1563-ban czéhügyben leveleznek a kolozsváriakkal, a «himpellér helyen» (t. i. czéhen kivűl) dolgozó mesterek, legények és inasok (apródok) megbüntetéséről stb.[1] 1654-ben a kassai ötvösös czéhmesterek, a kolozsvári ötvösök panaszára és kérésére felűlvizsgálják (megpróbálják) a Berzeviczy Márton által kifogásolt ezüsttálakat, és megfelelőnek, 14 latosnak ítélték és bizonyították.[2]

1592-ben a kolozsvári, szebeni, brassai és bersztercezei ötvösök az iránt folyamodnak a fejedelemhez, hogy az eddig szokatlan módon: fejedelmi kiváltsággal alakult dési és marosvásárhelyi ötvös-czéh műveit ők próbáikkal ellenőrizhessék.[3]

1592-ben az erdélyi ötvösök előterjesztéssel élnek a fejedelemhez a megelőző évi limitatio azon határozata ellen, hogy az ötvösöknek ezentúl 15 latos ezüstből kellene dolgozniok. Kifejtik, hogy mennyi kára lenne abból az országnak és a fejedelemnek, mert az eddigi 14 latos ezüstműveket be kellene olvasztani és minden száz girából elveszne 18. A fejedelem belátta, hogy igazuk van és válaszában a jövő országgyűlésre halasztja a döntést. Győzött az ötvösök álláspontja, mert ezentúl is 14 latos ezüstből dolgoznak.[4]

Előfordúlt, hogy a fejedelem ad engedélyt valamely nem czéhben, de magánúton tanúlt kézművesnek mestersége folytatására és czéhbe léphetésre. Igy Báthory Zsigmond fejedelem 1593-ban a kolozsvári Lippai János szabónak ád ilyen általános munka engedélyt. Ez az eset anynyira szokatlan volt, hogy a kolozsvári tanács hiába

[1] Ld. az Okírattárban.
[2] Közölve az Okírattárban.
[3] Ld. az Okírattárban.
[4] Az Okírattárban.

hirdette ki, kimondván érvényességét, a szabó-czéh jogsérelmet látott benne, protestált ellene és másolatot kérvén a fejedelmi rendeletről, bizonyára nem hagyta annyiban a dolgot.[1]

A czéhek annyira féltékenyek voltak előjogaikra, még a fejedelmi udvarral szemben is, hogy a *kolozsvári szabóczeh* 1614-ben a fejedelem udvari szabójának egy inasfelszabadító levelét nem fogadta el érvényesnek (daczára annak, hogy a gyulafehérvári czéhmester és még más mester is megpecsételte), hanem azt kívánta, «hogy az ki fejedelem szabójának tölti ki apród esztendeit, tehát az ura (t. i. mestere) az fejedelem pecséti és kezeírása alatt való levelet adjon neki, azt is megírván: hány esztendeig töltötte legyen apród esztendeit.»[2]

Pedig a czéhek ugyancsak sokszor kérik és veszik igénybe a fejedelmek jóakaratát és pártfogását — különösen a szabók. Igy 1592-ben a kolozsvári, marosvásárhelyi, tordai és többi erdélyi városi szabók az iránt panaszolnak a fejedelemnek, hogy külső országbeli emberek a szürke posztót végszámra veszik és kiviszik s ők sokszor hiába mennek Disznódra, a hol azt leginkább készítik. Kérik annak eltiltását, hogy ők is eleget tudjanak tenni a limitatiónak. A fejedelem eleget tesz kérésüknek és eltiltja a szűrposztó végszámra kivitelét, hogy a ki ilyen művel kereskedni akar, a szabóknál vegye a kész ruhákat.[3]

Ebből sok összeütközés támadt. Így pl. 1593-ban a kecskeméti szabómesterek 1227 vég szűrposztót akartak kivinni az országból, de a kolozsváriak lefoglalták. Hosszas könyörgésükre csak úgy és akkor adták ki és engedték kivinni, miután a kecskeméti szabók a gyulafehérvári

[1] A fejedelmi rendelet az Okírattárban.
[2] Lásd az Okírattárban.
[3] Az Okírattárban.

káptalan előtt írásban megfogadták, hogy többé ilyen posztóért az országba nem jönnek, «sőt az többi magyarországi szomszéd szabókat is arra intenék».[1]

Ezt a kiviteli tilalmat az országgyűlés is törvénybe iktatta s Báthory Gábor fejedelem 1609-ben újabb kiváltságlevéllel is biztosította.[2]

Kivételesen a fejedelem adott egyeseknek arra engedélyt; de a szabók még az ilyeneket is zaklatták. Igy 1610-ben egy kolozsvári polgártól is elkoboztak 110 vég posztót, pedig a fejedelem engedte meg annak Váradra való kivitelét.[3] 1615-ben is letartóztattak egy enyedi szabót Kolozsmonostoron, végposztó kiviteleért. A kolozsvári tanács felebbezésre visszaadatta ugyan az árút, de a törvényszegőt elitélte 20 forint birságra.[4]

1639-ben a váradi és debreczeni szabók is perben állanak a tordaiakkal, a miért őket a szűrposztó kivitelben megakadályozták.[5]

A nagydisznódiak nem szívesen látták és tűrték ezt a rájuk nézve káros kiviteli tilalmat s e miatt 1643-ban perbe is keveredtek a kolozsvári szabókkal.[6]

Az erdélyi czéheknek aranykora Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása idejére esik (1613—1648 között). A czéhek ekkor érik el fejlődésük tetőfokát.[7]

[1] Az Okírattárban.
[2] U. ott.
[3] Ld. a fejedelem rendeletét 1610-ből.
[4] U. ott.
[5] Az Okírattárban.
[6] U. ott.
[7] Bethlen Gábortól közöljük az Okirattárban a *marosvásárhelyi borbélymesterek* czéhszabályzatát 1628-ból, melyben igen értékes mívelődéstörténeti adatok vannak. I. Rákóczy Györgytől a *marosvásárhelyi ötvösök* megerősített czéhszabályzatát 1632-ből, mely az ötvösök pecsétjét úgy állapítja meg, hogy az háromtornyú kapuközt ábrázoljon, melyben egy «ötves-rendű mesterember mívelni láttatik». (Ld. az Okírattárban.) Az ő idejében újítják meg 1640-ben a *kolozsvári ötvös-legények* rendtartását is. (Ld. az Okírattárban.) Melyre okot adhatott tán az 1639-iki temetői viszály is az ifjú mesterek és legények között. (Ld. u. ott.)

Különösen áll ez az ötvös-czéhre, mely remekműveivel nemcsak a fejedelmi udvart, a templomokat, főúri kastélyokat és nemesi udvarházakat árasztotta el, de híressé és keresetté tette az «arany és ezüst marhá»-t a külföldön is. A török portára küldött gazdag ajándékok ebben az időben leginkább ötvösművekből: aranyozott ezüst kupákból, mosdó medenczékből és korsókból állottak — és pedig igen nagy számmal.[1]

I. Rákóczy György fejedelem jeles udvari ötvöse: a kolozsvári *Brózer István* remek művészetéről kiváló műbecsű példány maradt ránk a kolozsvári ref. egyház ama zománczmívű aranykelyhében, melyet a buzgó vallásosságú fejedelem csináltatott és ajándékozott úrvacsoraosztó serlegűl. Ennek értékét jelenleg kétszázezer koronára becsülik.[2] Bethlen Gábor és Rákóczi György ajándékaiból nemcsak az erdélyi, de az anyaországi református templomok (pl. a kassai) is számos nagybecsű ötvösművet őriz máig is kegyelettel.

A szász ötvösök között leghíresebb volt a XVII. század végén élt és Szebenben működött *Hann Sebestyén*, kinek remek ezüst kupái és tálai maradtak fenn, a bibliából vett tárgyú domborművekkel ékítve, melyeknek művészi tökélye nemcsak a műértőt, de a laikus szemlélőt is bámúlatra ragadja.[3]

Erdély régi templomai, szászok és magyarok egyaránt igen sok szép műtárgyait őrizték meg az erdélyi

[1] A török portára készített művekről több számadást és a kolozsvári ötvösök kérvényét a fejedelmekhez vettem fel az Okírattárba. (Ld. 1648—49., 1660-ból.) A drótmű (rekeszes) zománcz készítésről is szól egy (1630—50) s Apafi kiváltsága 1670-ből az ezüst elővételi jogról.

[2] Brózer Istvánt mint I. R. Gy. udv. ötvösét többször említik az oklevelek. Ld. az Okírattárban 1648—49-ben.

[3] Hann Sebestyén műveiről lásd az irodalomban elősorolt közleményeket.

ötvösművészetnek. Főuraink birtokában is maradtak fenn. Ezekből az 1900-iki párisi világkiállításra olyan gazdag gyüjteményt sikerült összeszednünk, hogy a «magyar pavillon»-nak főgazdagságát és vonzó erejét ez alkotta. A szebbnél-szebb, 3—4—500 éves, ritka műbecsű műkincsünk feltünést keltettek világszerte. Annyira felkölköltötték a műgyüjtők figyelmét is, hogy azóta (sajnos) az ágensek egész raja járogat Erdélyben és nagy összegeket igérve s fizetve, sok szép és értékes műkincsünket csalogatnak és visznek ki a külföldre, Bécstől—Amerikáig.

A történetünkben dicső emlékű erdélyi fejedelemség magasfokú míveltségének és gazdagságának legszebb alkotásai a műipar terén ezek az ú. n. «arany és ezüst marhák» — az erdélyi ötvösművészet remekei.

IV.

Iparfejlődés és czéhek az új-korban.

A míg az erdélyi országgyűlések a fejedelemség fennállása idején állandóan foglalkoznak iparügyekkel (legalább az árak szabályozását illetőleg); addig a magyarországi országgyűlések az egész XVI. század folyamán az iparra s a czéhekkel mit sem törődnek.

Nem is csodálkozhatunk felette. Mert a magyar országgyűlések életbevágó, sulyos kül- és belügyekkel voltak elfoglalva: egyrészt a török hódítás ellen való védekezéssel, másrészt a bécsi kormány beolvasztási törekvései ellen az ország alkotmányának oltalmazásával.

A kinek a háza ég, az nem szőhet, fonhat, varrogathat; hanem a tűz ellen védekezik minden erejével. Úgy a magyar törvényhozás sem bíbelődhetett iparügyekkel, kézművesekkel, árszabásokkal. Nem is tartotta feladatának, rábízta a városokra, s ezek a czéhekre, melyeknek (Verbőczy Hármaskönyve értelmében) szabadságukban állott ezekre nézve statutumokat (jogszabályokat) alkotni.

A városok és czéhek bőven éltek is ezen jogukkal s a XVI. század folyamán kizárólagosan ezek intézik az iparfejlesztést és szabályozást és az árak meghatározását.

A vármegyék, mint a nemesség politikai és közigazgatási intézménye, szintúgy nem törődtek iparügyekkel mindaddig, míg az országgyűlés 1625-ben törvényt nem hoz, a mely a törvényhatóságokat árszabások készítésére és azok ellenőrzésére útasítja.

A városok és vármegyék iparügyi tevékenysége tehát külön, bár párhuzamosan nyilvánulván, tárgyalásuk is külön fejezet kíván.

A városok iparügye.

A szabad királyi városoknak, főként Felső-Magyarországon, állandó gondoskodás tárgyai az iparügyek már a XIV. század óta. Részint azért, mert a polgárság nagyrésze kézművesekből állott, főként pedig azért, mert mint fogyasztó és vásárló közönséget mindenkit érdekelt elsősorban a hús és az élelmiczikkek ára, másodsorban a ruházkodás és házieszközök azon része, mely nem otthon készült: főként a bőrneműek.

Innen van, hogy minden város és árszabás elsősorban és főként a húsárakkal, kenyérrel, a vargaművekkel és bőrárúkkal törődik. A többiekre csak azután és később kerül a sor.

Pozsony város 1376-iki legelső ismert czéhszabályzata csak a *pékek*, *mészárosok* és a *czipészek* társúlatával foglalkozik. A szabók részére 1411-ben készült czéhszabály. A többieké még később.[1]

A pékmesterek és sütőhelyek száma 1376-ban 16 volt. A tanács szabta meg a sütemény árát és súlymértékét, mire a két czéhmester és egy esküdt polgár ügyelt fel. A két mívlátó czéhmester ellenőrzi a többi mestereket. A kenyér súlyát is megállapították 1430-ban. A gabona árához képest változott. 1433-ban már a péklegények számára is alkottak a mesterek szabályzatot. Két mester és két legény ügyelt fel rájok.

Pozsonyban 1376-ban két látómester és egy városi tanácsos ellenőrzi a húsvágást. A hús árát a hatóság állapította meg. A zsidók is vághattak maguknak marhát rituális czélra; a felmaradó részt otthon vagy házaik előtt eladhatták.[2]

A czipészek előírt szabályszerű munkájára a két éven-

[1] *Dr. Király* János: Pozsony város joga 186. stb. l.
[2] U. o. 188.

ként választott czéhmester ügyelt fel. Mesterré csak nős lehetett. 1516-ban a czipészlegények külön czéhszabályt és társúlatot alkottak magoknak.[1]

A pozsonyvárosi 1457-iki szabályrendeletben az áll, hogy a tanácsosok kötelessége felügyelni a piaczra, a gabona és minden szemes élet, továbbá kenyér, bor, hús, hal árúlásra és minden kézművesre: molnár, pék, kenyérsütő, mészáros, halász, szabó, suszter és egyéb mesterekre, hogy jól dolgozzanak, megelégedjenek tisztességes haszonnal, hogy a közönség meg ne károsítassék.[2]

Pozsonyban 1516-ban a suszterlegények (úgy látszik) sztrájkba léptek és zavargást idéztek elő a foltozó vargák miatt s el is távoztak egyidőre a városból Bazinba és más szomszédos helyekre. A végén megjelentek a mesterekkel a város tanácsa előtt és egyezségre léptek. E szerint a tanács védelmükbe veszi a suszterlegényeket, szabályaik értelmében. Foltozó vargát nem tűrnek meg a városban, mert a foltozás a suszterek mestersége. A legényeknek az ő szokásuk szerint kulcsot körülhordozni (t. i. gyűlést összehívni) nem szabad, egyik czéhmesternek egy nappal azelőtt tudomása és beleegyezése nélkűl.[3]

A pozsonyi hússzabályzatokban 1545—50 között a hús fontja 3 és 10 dénár között váltakozik.[4] Legolcsóbb a tehénhús = 3 dénár.

1570. és 1574-ben 7 bécsi dénár a marhahús, a külvárosban és pünkösd után 6 dénár.[5] 1575-ben az országgyűlés alatt 6 d., 1676—77-ben 6—7, az ürűhús 6—7, a disznóhús 8 d. 1579-ben jul. 17. azért engedik még 14

[1] U. o. 190.

[2] *Dr. Kolozsvári* Sándor és *Óvári* Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Corpus Statutorum IV/2. 27.

[3] U. o. 55. l.

[4] A marhahús ára 5 dénár, a bárány (tavaszszal) 7 dénár, az öreg sertés 10 dénár. (Id. m. 89—94. l.)

[5] U. o. 151., 161.

napig a juh- és bárányhúst 7 dénárért árúlni, *mert a budai basa ez időszerint nem enged fel juhhúst szállítani.*[1]

Az országgyűlések idején egy-egy dénárral feljebb engedik fontját a húsnak. Így 1581-ben míg az országgyűlés tart 7, azután 6 dénár.[2]

A XVI. század végén (a 15 éves török háború folyamán) a marha ára egyre növekedett, a városi tanács pedig nem akarván a hús árát emelni, a pozsonyi mészárosok nem akartak húst vágni s a város maga gondoskodott húsvágatásról.[3] Ez a városi gazdálkodás (húsárúlás) még nagyobb — Szent György naptól (ápr. 24.) aug. végéig 2000 frt — kárral járván, a tanács elhatározta, hogy csak háromszor hetenként vágat húst (mert a marha ára nemhogy leszállna, de még emelkedik) és hogy a várhegyi lakóknak (a zsidó városrésznek) és más idegeneknek nem ad belőle. Egynek ne adjanak sokat, hogy a szegény polgár is kaphasson valamit.[4]

Pozsony város hatósága a XVI. század folyamán is megszabja a *péksütemények* árát, illetőleg súlyát. 1574-ben 14 latra teszik egy pár kisütött zsemlye súlyát. Ára állandóan egy fillér. (1376-ban régi süteményt hármat adnak egy fillérért.) 1577-ben egy pár zsemlye megszabott súlya 16 lat, de szép fehér és jól kisült legyen. A pék üsse rá mesterjegyét. (Ez a XV. században római számból állott: I—IX-ig).[5] 1581-ben a pékek panaszára, hogy a gabona ára napról-napra emelkedik és kérésükre a pár zsemlye súlyát 12 latra szállítják le egy évre. 1582-ben jó termés

[1] U. o. 176.
[2] U. o. 185.
[3] Ám ez oly nagy veszteséggel járt már 1599-ben, hogy a város kölcsönt vett fel a polgárságtól és a hús fontját 12 bécsi dénárra emelte 1601-ben.
[4] Id. m. IV/2. 222., 233.
[5] Király János id. m. 187.

lévén, felemelik 14 latra; a rozskenyér fontját 1 m. dénárban, a czipó súlyát 24 latban állapítván meg. 1583-ban a liszt árát limitálják (egy véka zsemlyeliszt 8½ dénár). 1592-ben a pár zsemlye súlya 12, a czipóé 24 lat. 1598-ban elrendelik, hogy a zsemlyét nagyobbra és fehérebb lisztből süssék és a katonaság ellátására számítva, a rendesnél nagyobb készlet legyen.[1]

Említést érdemel az az 1595-iki pozsonyi statutum is, hogy minden czéh szerezzen be a veszélyes (háborús) időkre való tekintettel élelmiszereket a czéh pénztárából. Mintha csak ostromzárlatra készűltek volna elő.

Az sem érdektelen határozat (1595), hogy senki se hozzon be alma- vagy körtebort a városba, vagy vigyen ki az országból.[2]

1598-ban a bodnárok kérésére, hogy megdrágúlt az abroncs és minden egyéb, felemelik az árakat.

Sopron városa 1394-iki statutuma megállapítja a városi vámot az árúczikkekre nézve.[3]

Az 1507. árszabályzat szerint egy font főzni való hús 3, pecsenyehús 4 dénár (pünkösdig). Zsidó ne dolgozzon szabóművet. 1524-ben a kézművesek a behozott vagy Bécs felé kivitt gabonáért harminczadot (vámot) nem fizetnek. Elővásárlás ne engedtessék senkinek a hetivásárokon. A külvárosi mészárosok bocsáttassanak be árúikkal. Zsidó a közös városi fürdőbe ne bocsáttassék be. 1528-ban két «*látómester*» és két ember választassék a községből, a kik havonként megvizsgálják azokat, a kik fonttal és rőffel mérnek. A húst naponként vizsgálják meg, hogy egész-

[1] Corpus Statutorum IV/2. 161., 168., 186., 190., 202., 217., 221., 222. l.

[2] U. o. 218.

[3] Egy brüsszeli kendő után 16 dénár, egy darab gyolcs 2 d., egy disznó 1 d., egy szekér hal 2 d., egy szekér búza vagy zab után 12 d. «*von eim Juden 2 Den.*» Von eym Hundert schof hawt 3 Den.» stb. (Corpus Statutorum V/2. 3. l.)

séges marhát vágjanak, nehogy valaki betegséget kapjon a hústól.

1532-ben elhatározzák, hogy egy felesküdt *mérték-hitelesítő* fogadtassék, a ki mindenkor, főkép orsz. vásárokon az iparosok és kereskedők mértékeit megvizsgálja és a város czímerét üsse rá.

1538-ban a két húslátó tanácsos mellé két városi képviselőt választanak (a 24-ből) a vágómarhák megvizsgálására, a kik büntetés terhe alatt ügyeljenek fel.[1]

1589-ben a pékek panaszkodtak, hogy nem süthetnek 9 latnyi zsemlyét egy dénárért. Válaszúl azt kapták, hogy annyira vállalkoztak, tehát teljesítsék.

1581-ben nagy izgalom támadt a soproni pékek között. Jul. 7-én megjelentek a városházán és kérték mértékük megállapítását, remélvén, hogy a gabonaárak valahára olcsóbbak lesznek. Kérték, hogy csak azokat büntessék, a kik vétkesek lesznek és ne az egész pékséget együttesen. A tanács 8 latot állapított meg mértékűl, csakhogy aztán szép fehér és jól kisült legyen a sütemény.

Nemsokára mégis sztrájkba léptek.

Jul. 10-én ugyanis ismét megjelent a pékek egy része a tanács előtt és megvetve a tanács határozatát, megesküdtek, hogy nem sütnek a tanács által megszabott súly szerint. Ezeket az «összeesküvőket» a tanács további határozatig a toronyba záratta, a többieknek pedig meghagyta, hogy jól vigyázzanak, nehogy a város zsemlye nélkűl maradjon.

Jul. 24-én ismét megjelentek a pékek és engedelmet kértek, hogy elfogyott a zsemlye, ne róvják fel nekik, mert a víz az oka a nagy szárazság miatt. Továbbá, mivel a búza nem akar alábbszállni s ők nem csekély kárt szenvedtek már jó idő óta, kérik a mérték leszállítását. A tanács *hét* latra szállította le, de úgy, hogy minden boltban mérleget

[1] Corpus Statutorum V 2. k. 3., 13., 16., 19., 23., 36. l.

állit fel, tehát vigyázzanak és a birságtól óvakodjanak. Erős könyörgésükre hat napra 6 latra szállíttatott alá a mérték.

1591-ben ismét kérik a mérték leszállitását, mert a búza drága. A tanács 8 latra engedte alá. Ha azonban a búza vékája 12 frtra száll alá, többé ne kivánják a mérséklést.[1]

A soproni mészárosok könnyitést kérnek 1591-ben, mert drága a marha; kérik, hogy Szent János naptól (jun. 26.) Szent Mártonig (nov. 11.) 6, azontúl 7 dénár legyen a hús fontja. A faggyú városi lakosnak 4, idegennek 4½ frt legyen mázsánként. A tanács hozzájárúl, de kiköti, hogy jó húst adjanak, mert többnyire rossz, csak a kimustrált olasz marhát veszik, magyar marhát nem, borjuhúsuk nincs, disznó még kevésbbé, nem mértékkel, csak kézből adják stb.[2]

Sopron városa 1597-ben rendet akar teremteni a kézművesek között. Előbb a *susztereket* hívatja a tanács elé és adja ki irásban rendtartásukat s árszabályukat, meghatározván abban a csizmák, saruk és a javítások árát. A kiadott és nyilvánosan is kifüggesztett «*publicatio*» szigorúan meghagyja az árszabás követését, testi és vagyonbüntetés terhe alatt. Hozzátették élőszóval azt is, hogy ha panasz lesz rájok ezután is, beengedik a külső susztereket és felfüggesztik czéhlevelüket. Egy év múlva (1598 decz. 20.) reformálják s némileg felemelik az árakat.

1598. januárban a *gyertyamártókat* veszik elő, hogy nem teljesítik kötelességüket, a gyertyákat idegenbe adják el, a polgárok mellőzésével. Ezután az ne történjék, előbb a polgárokat lássák el, mielőtt idegeneknek árúlnának. Fontját 9 m. garasért (45 dénár) adják.

Ápr. 17-én ismét a városházához idézik a *gyertya-*

[1] Corpus Statutorum V/2. k. 50., 52., 54., 59.
[2] U. o. 60.

mártókat és kérdőre vonják, hogy miért adnak egy gyertyát 3 dénárért, melyből 18 tesz egy fontot. Miért nyomorgatják annyira a szegénységet? Azt felelték, hogy a szappangyártók drágítják meg, drága a faggyú, sok a munka vele s a harminczados a 30-adot követeli tőlük. A tanács megintette őket, hogy ne akarjanak a szegények verejtékén meggazdagodni, óvakodjanak a zsarolástól. A *szappangyártóknak* is szemrehányást tett a tanács, hogy nem jó és egészséges szappant csinálnak s a faggyút megdrágítják s megfenyegették őket mesterségük elvételével.

A *bodnárok* azt panaszolták, hogy idegen mesterek sok hordót hoznak be és azt kivánták, hogy azok előbb a piaczra vitessenek és nyilvánosan felűlvizsgáltassanak, mint Pozsonyban és más helyeken történik. Kívánják a czéhjog-sértők («störer») kitiltását. Válaszúl azt kapták, hogy mivel az itteni mesterek nem tudják a polgárság szükségletét kielégiteni, a behozatalt megengedik. Ha el fogják látni a polgárokat eléggé, akkor a czéhháborítókat el fogják távolítani, de addig nem, mert a mesterek daczosak, főként szüret idején.[1]

Beszterczebánya 1559-iki szabályrendeletében királyi rendeletre hívatkozva megengedi, hogy élelmiszereket (húson kivűl) naponként behozhat bárki a városba, de ruhaneműt (czipőt, ruhát) csak hetivásárokon, mint Selmeczbányán történik. Minden idegen, vagy falusi *suszter*, a ki nem nőtlen legény, hanem házasember és hiteles bizonyítványnyal igazolja, hogy mesterségét törvényes czéhben tanúlta («ehrlich nach Handwerchs gewonheit»), kész árúját a heti és országos vásárokon szabadon, akadálytalanúl a vásárra hozhassa, eladhassa, megfizetvén a vásárpénzt és egyéb illetéket. De jó mívet árúljanak, mert a rossz munkát elkobozzák és birságolják. A három sátorosünnep

[1] Corpus Statutorum V 2. 72., 75. l.

(karácsony, húsvét és pünkösd) előtt és után két héttel, mint itt régóta és Selmeczen is szokás, idegen suszter ne hozzon be eladni czipőt, csizmát és más efélét.

Hasonlókép történjék az idegen vagy falusi *szabókkal*. Ezek is, ha igaz czéhben tanúlt, házas mesterek, hehozhatnak a vásárokra kész ruhamívet.[1]

1568-ban az elővásárlásnál űzött visszaélések ellen hoznak határozatokat.[2]

1582-ben újra kiadják az 1559-iki vásártartási szabályzatot. De előbb elrendelik, hogy két mérföldnyi területen a várostól senki se árúlhasson bort, ökröt, marhát, vasat, búzát, gabonát vagy effélét. A szomszéd falvakban senki se tarthasson vásárt, mint a hogy kezdették.[3]

Nagyszombatban (1561.) élelmiszert árúló kofa 12 óra előtt nem vásárolhatott a vidékiektől; az elővételi jog a fogyasztó közönséget illette. Ugyanott (1571) a húst limitálják, majd (1574.) részletesen megszabják és gondosan körűlírják a húsárúlás módozatait, szigorú büntetést szabván a szabályt megszegő, káromkodó vagy gorombáskodó mészárosokra.

Selmeczbányán (1561.) a húsárúlásra a biró ügyel fel. A *susztere*k azt panaszolják, hogy nem kapnak bőrt a mészárosoktól, idegennek adják el.

Körmöczbánya tanácsa 1581-ben a drágaság, háború, hallatlan betegségek, sérelmes kormányzás felől panaszkodva elrendelik a vallásos és jámbor életmódot és a rend megtartását a kézműveseknek és mindenkinek.[4]

Kassa város 1563-ban általánosságban határozza, hogy az összes czéhek az ő régi jogaikban tartassanak meg és a kontárok, a czéhjogháborítók (störer) ne tűressenek meg a városban. Ezt 1607-ben azzal ismételik, hogy a

[1] Corpus Statutorum IV/2. 114.
[2] U. o. 137., 144.
[3] U. o. 194.
[4] Ld. id. m. IV/2. k. az illető évek során.

kik a czéhek szabadságai ellen cselekednek, birságoltassanak.[1]

Rozsnyó 1574-ben alkotott árszabást a mészárosok, ötvösök, kovácsok és suszterek részére. A levágott húst 1603-ban egy tanácsos a czéhmesterrel vizsgálja meg.[2]

Mármarosszigetről 1548-ból ismeretes az első eléggé részletes árszabás a mészárosok, vargák, szűcsök, kovácsok műveiről.

Nagybányáról 1574., 1579. és 1587-ből ismeretes a mészárosok és hentesek rendtartása. Hétfőn szabad volt húst vágni czéhenkivűli mészárosnak is. A város határában hizlalt marhát nem volt szabad másfelé eladni.

Debreczenben 1591-ben a mészárosok és hentesek a «báránymészárszék idejéig egy pénzen és egy becsen» tartoztak adni a marhahús fontját. A faggyút 10 mázsáig 4 frton.[3]

A szabad királyi városok a XVII. század folyamán is leginkább a mészárosokkal és a húsárszabással foglalkoznak szabályrendeleteikben. Ennek a főélelmiczikknek ára hullámzott leginkább; a kézműveknek árait elégnek tartották hosszabb időközönként szabni meg. Az 1625-iki 40. törvényczikk különben is a vármegyére bizván az árszabályozást: ezeknek a városok belevonásával történt limitatioja kötelező volt a városokra is.

Csak a jellemzőbb példákra terjeszkedve ki: *Pozsony városa* 1623-ban, midőn a marhahús fontját 6 császári garasban megszabja, három nap alatt határozott választ kíván a mészárosoktól, hogy akarnak-e annyiért árúlni? Ha nem: úgy a határidő harmadik napján czéhládájokat, levelöket

[1] Corpus Statutorum II/2. k. 100., 146. Kassa város 1556-ban leégvén, valószínűleg azért nincs régebbi statutum a kézművesekről.

[2] U. o. 111., 131.

[3] Corpus Statutorum III. k. 554., 561., 565., 567., 570. l.

adják be a polgármesternek és örökre tiltassanak el mesterségüktől. És pedig azért, mert ez a vonakodás tisztán a tanács és közönség elleni daczból ered, mert hisz a szomszéd helyeken ilyen áron elég húst vágnak és a jelekből következtetve nemhogy káruk lenne, de tisztességes nyereségük van belőle.[1]

Pozsonyban 1636—39-ben a külvárosi mészárosoknak is megengedik hetenként két félnapon a húsárúlást. Ha pedig a városi mesterek nem gondoskodnak elég húsról. a czéhenkivűlieknek is legyen szabad mindennap árúlni. A marhakereskedéstől eltiltatnak.

A kézművesek czéhmesterei (1636 – 39) nyolcz nap alatt adják be a tanácsnak árúik értékszabását, hogy olcsóság és rend legyen és a vétkesek büntettessenek.[2]

Ismétlik mindezeket 1649. és 1654-ben is.

A czéhekbe senki be nem vehető, míg polgárjogot nem nyert (1625.).

Szentgyörgyön (1637—40.) *Modoron* (1619 és 1640.) a mészárosok kötelesek a a levágandó marhát a látómestereknek előlegesen megmutatni, különben a húst elkobozzák.[3] A mészárszék télen d. e. 7 – 10, d. u. 1—4, nyáron 5—10 és 1—5 óráig nyitva tartandó.

Beszterczebányán 1652-ben a mészáros-czéhbelieket a városházára hívták és az ifjú mestereket megintették, hogy az öregeket tiszteljék, nekik engedelmeskedjenek és rendet tartsanak.[4]

Ugyanott 1678-ban a királytól ujabban engedélyezett évenkénti négy vásár rendtartását megállapítják és a kereskedők a czéhek számára kiadják. 21 czéh van benne felsorolva és szabályozva.[5]

[1] U. o. IV/2. 336.
[2] U. o. 371., 382.
[3] U. o. 385., 405., 411.
[4] U. o. 442.
[5] U. o. 537.

Körmöczbányán 1676-ban a városi tanács szabályrendeletében megállapítja, hogy az adófizetéshez mennyivel járúlnak az egyes czéhek, összesen 124 frttal.[1] Ugyanott 1699-ben a tűzrendészeti szabályban megállapítják, hogy mely czéhek minő tűzoltószerekkel kötelesek a tűzhöz sietni s hány bőrvedret tartozik minden czéh beszerezni (1—2-őt, összesen 26-ot), a bodnárok azonkivűl még 4 tölgyfa csebret.[2]

Sopron városa 1606—7-ben elhatározza, hogy mivel a kézművesek a polgársággal árúikat túlfizettetik: a tanács hívatalos árszabást csináljon.[3]

1614-ben a pékek kérésére a zsidók házalását a kenyérárúlással eltiltják.

A mészárosok ellen az a panasz, hogy prédikáczió alatt is vágnak húst és a mészároslegények a közönséggel daczolnak s üres kézzel bocsátják el őket, ha van is hús.[4]

Komárom 1606-ban a *borbélyok* felől úgy végez, hogy egyik borbély sebeséhez más mester hozzá ne nyúljon az első (kezelő) mester híre nélkűl és akaratja ellen; ha nehéz sebes volna, «tartozik olyan mester az egész (czéhbeli) mestereket egyben gyűjteni és az sebest meglátnia, büntetés alatt».[5]

A *szombathelyi* (1613.) mészáros rendszabásban egyebek közt az áll, hogy

«virágszombaton bíró uram megkiáltassa, hogy nagyszombaton valaki mészáros húst hozand be, tehát esztendő által szabad legyen minden szombaton árúlni és egy félpénzzel olcsóbban mérje, u. m. den. 2 1/2 . . . A marhát addig ne legyen szabad a mészárosnak leütni, mígnem az régi szokás szerint az mészár-

[1] U. o. 527.
[2] U. o. 591., 593.
[3] Corpus Statutorum V 2. 112.
[4] U. o. 140.
[5] U. o. 104.

szék előtt leásott fához nem köti és hozzá rendelt ember meg nem látja... Az hús melegen való árúlásáért 4 frtot vehessenek rajtok»[1] stb.

Győrött (1647.) a lakatgyártók bepanaszolták Miklós kovácsot, hogy pénzért csizmát patkol. Végeztetett, hogy a mely kovács, csíszár vagy egyéb mesterember a lakatgyártók mesterségébe, a csizmapatkolásba ártja magát, 12 frt birságot fizet jótékony czélra.[2]

Ruszt híres bortermeléséhez méltóan 1653-ban bodnárrendszabályt (Pinder-Ordnung) és e mellett szüretelő és szőlőskert szabályt ad ki.[3]

*Kőszeg*ről is ismeretes 1634-ből a bodnárok árszabása. A mészárosokról pedig úgy rendelkeznek 1666-ban, hogy a

«kivűl való, avagy törzsökösök is vághassanak húst az üdőnek szűk volta (t. i. a drágaság) miatt.» A czéhes mészárosok pedig a húsmérésnél eddig tapasztalt visszaéléseket kerűljék. «Egyébiránt, ha vágni nem akarnának, talál más mészárosokat a nemes tanács, de ők soha többé itt nem fognak többé húst vágni.»[4]

Ugyancsak *Kőszegen* 1698-ban a mészárosok azért elégedetlenkedtek és léptek sztrájkba, mert a város 200 frt adót vetett ki rájok. Máj. 22-én e miatt «az mészárosok mind fölczitáltattak» a városházára és megkérdezték őket, mire határozták el magokat a tanácsnak a mészárszékekre kivetett adófizetése dolgában. «Azt adták válaszúl, hogy lehetetlen az, hogy ők cenzust fizessenek, adván azonkivűl minden fonttól egy félpénzt.» A tanács azt felelte, hogy «nem ők, hanem az egész község (t. i. a fogyasztó közönség) adja azon fél pénzt.» A tanács tehát nem engedett és erélyesen lépett fel. «Az kiknek ma kellett volna vágni és nem vágtak, áristomban küldettek

[1] U. o. 135.
[2] U. o. 204.
[3] U. o. 240.
[4] U. o. 183., 266.

Ezt látván a többi, azt izenték, hogy ők is inkább áristomban maradnak, hogysem olyan módon vágjanak. Azontúl azok is arestomba küldettek, az henteseken kivűl, kiknek meghagyatott, kogy húsok legyen.»[1]

Kassa város iparára a czéhlevelek és íratokon kivűl élénk világot derítenek a városi szabályrendeleteknek a kézmívesekre vonatkozó részei. Mint Felsőmagyarország[2] fővárosának igen élénk ipara, forgalma és kereskedése volt, nemcsak belföldi, de ki Lengyelország felé. Ennek rendkivűli jelentőséget adott az, hogy árúmegállító joga volt a XIV. századtól, mire a XVII. század végén újabb kiváltságot kapott.

A kassai piacz egyik legfőbb árúczikke volt a bor és pedig a közeli Hegyalja remek borainak Lengyelország felé szállított része, melynek Kassa felé irányítása felől még az országgyűlésen is heves viták folynak a nemesség és a kassai polgárok között. Az 1599 : XXXIII. t.-cz. elrendeli s az 1663-iki megújítja, hogy a lengyel kereskedők kötelesek a «*letéthelyek*»-hez alkalmazkodni.[3]

Ez a virágzó borkereskedés kölcsönöz nagy jelentőséget Kassán a *bodnár* iparnak. A «*gönczi hordó*»-nak, mely a Hegyalján máig is a legfőbb űrmérték, főpiacza Kassa volt. Kassa város maga is hegyaljai szőlőbirtokos lévén, állandóan szem előtt tartja a bodnárokat s talán legtöbbet épen ezekkel foglalkozik a XVII. század folyamán.

A kassai bodnár czéh a nagy szükségletet nem bírta kielégíteni, úgy hogy a XVII. század elején a felsőmagyar-

[1] Corpus Statutorum V/2. k. 346.

[2] Az északkeleti országrészt nevezték Felsőmagyarországnak. Ezzel szemben Alsómagyarország az északnyugati felföld volt: Pozsonytól a bányavárosokig, melyeket a «7 alsómagyarországi bányaváros»-nak hívnak és írnak.

[3] Ld. a M. Országgyűlési Emlékek IX. k. 202 stb. l. és Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus 23. l.

országi városi bodnárok segítségét vették igénybe szükség idején, «hogy így a városbeliek meg ne fogyatkozzanak hordóból.» A város a magas czéh-taksáknak és birságoknak tulajdonította a czéhbeliek elégtelenségét, hogy azok miatt «idegenedik el az mesterlegény és ez az oka, hogy az bodnárok drágán adják a hordókat, hogy az bodnár legény nem kíván bejőni.» A tanács 1618-ban eltörli a híre-tudta nélkűl megállapított taksákat és az «alföldi hordók» megszabott határidőn túl való csinálásáért «100 frtot vet rájok büntetésűl.» Alföldi hordót csak Szent György naptól (ápr. 24.) Szent Jakab napig (jul. 25.) volt szabad csinálniok; azontúl kassai hordót, melynek 8 akósnak kellett lennie; az alföldi hordónak pedig 300 itczésnek. Senkinek se adjanak többet 40 hordónál és «mindennek egyaránt adjanak, mind szegénynek, gazdagnak» a megszabott áron. A ki a hordót kisebbre csinálta, azt a bíró szüretkor megbüntette.»

A borban nagy érték feküdt. A «*borkötés*»-re azért szigorú törvényck kényszerítették a bodnárokat, nehogy a bor elfolyjon. Éjjel-nappal mindjárt jőni kellett a bodnárnak, ha sürgősen hívták, mert különben a kárt vele téríttették meg.[2]

1622-ben még azt is megszabják, hogy hány abroncsot verjenek a hordóra. «Ezután minden *alföldi fára* 8 abroncsot üssenek» nem 6-ot, mint eddig.[3] Az ó hordó újonnan kötésétől többet ne vegyenek 12 dénárnál, különben «az tanács 100 frtra büntesse az czéhet érette.»[4]

A hordók elkészítésével való késlekedés miatt 1624-ben elhatározták, hogy «ezután szabad legyen szüretkor künföldi (t. i. nem kassai) bodnárt akárkinek is behozni.»[5]

[1] Corpus Statutorum II/2. k. 158.
[2] Az 1609. statutumban u. o. 152.
[3] U. o. 166. l. «18 abroncs» áll ugyanitt, de az nyilván tévedés 8 helyett.
[4] U. o. 166.
[5] U. o. 171.

1627-ben, 1630. és 1655-ben panasz van a bodnár művek drágasága miatt (egy hordó ára 2 frt), azért a város közönsége árszabást kíván «kemény büntetés alatt»; sőt mikor a czéhek esküdni fognak: az nemes tanács intse meg őket (t. i. a bodnárokat) hogy az *borkötésre*, mikor hijják őket, mindjárást elmenjenek, mert ha mi kár esik, ők tartozzanak megfizetni.» «A kinek ezután hordó-fala (dongája) leszen, megkinálván elsőbben az itt való bodnárokat annak fölmívelésével, ha nem akarják, szabad legyen idegen bodnárral fölmíveltetni és hordót csináltatni.»[1]

A bodnárok mellett egyéb kézművesekkel is foglalkozik a kassai tanács. «Mivelhogy az *kufárokra* nagy panasz vagyon, hogy az városbeli ember miattok semmit nem kaphat, elrendeli (1614, 1617, 1623-ban), hogy «a *kufárok* 10 óráig semmit föl ne vegyenek a piaczon.» Tehát az elővételi jogot a fogyasztó közönségnek biztosítják s a közvetítő kereskedők (a most ú. n. «viszontelárúsítók») vásárlását csak azután engedik meg. Az 1635-iki 8 pont szerint a vásárbírónak kötelessége volt, hogy «az piaczon képes árat rendeljen mindeneknek; az mit hoznak az vásárra, ne engedje 11 óráig *kufárok*nak megvenni, míg az városbeli ember kiki az ő szükségére valót be nem vásárolja.»[2]

1623-ban «mivelhogy az *fazekasok* nemcsak drágán adják míveket, de elegendő fazekakat nem is csinálnak: azért a tanács elhatározza, hogy szabad legyen az külföldieknek (t. i. nem kassaiaknak) is fazekakat behozni az vásárra.»[3]

1626-ban «az *mesteremberekre* nagy panasz vagyon, hogy minden műveket valamint akarják, úgy adják».

[1] U. o. 177., 186. «Borkötni vagy éjjel vagy nappal kívánta-tik, minden haladék nélkűl elmenjenek.» és 229.

[2] U. o. 198.

[3] U. o. 168.

A tanács «vagy limitálja, vagy intse meg őket kemény büntetés alatt, hogy illendő ára legyen mindennek».[1]

1627-ben a *pékekre* az a panasz, hogy kis zsemlét sütnek. A *kőmívesek* ellen idegeneket is szabad behozni. 1631-ben ismét «panasz van a *mesteremberekre*, de kiváltképen kovácsokra, kerékgyártókra, vargákra, hogy munkájuk kétszer vagy háromszor való bérét veszik meg az embereken». A *kovácsokra* az a panasz, hogy sok kárt tesznek a városi erdőben a széncsinálással.[2]

1636-ban *a czéhek újesztendei álarczos menetei* és bohóskodásai felett botránkozik meg a kassai közönség és kéri jövőre eltiltását.

«Ez elmult új esztendő napján néminemű czéhes uraim igen elmentenek volna az dologban az sok mód nélkűl való öltözetekkel és *oktalan ábrázatokkal*, mely dolog az nemes községnek semmiképen nem tetszik. Annak okáért azt végezte a n. község, hogy ennekutánna *efféle tragaedia* (!) *ne legyen* és hiábavaló játék.» Jövőre a bíró «az czéheknek jó idején tudtukra adja, hogy a nélkűl ellegyenek».[3]

Kassa város egyik «régi szép rendtartása szerint *czéhes uraim* tartoznak fizetésért az halottat elkisérni, nem elég lévén penig, hogy csak az sírhoz menjenek, de sőt tisztességesen vissza is kísérjék az keserveseket» (t. i. a gyászoló családot). 1637-ben is megújítják e rendtartást.

1667-ben azt kérik, hogy a *halászok*-nak ne legyen czéhe, veszítsék el. Ha pedig czéhet tartanak, mindennap friss halat hozzanak a piaczra.[4]

Senkinek se engedjék mesterségét űzni, míg a polgárjogot meg nem szerezte. Erre a «czéhatyák» ügyeljenek, büntetés mellett. Minden polgár készen tartsa fegy-

[1] U. o. 175.
[2] U. o. 178., 180., 189., 191.
[3] U. o. 202.
[4] U. o. 250.

verzetét, börtönbüntetés terhe alatt. A felülvizsgálat annak idején a czéhek által történjék.[1]

1687-ben arra történik hívatkozás, hogy a városnak a «koronás királytól *újonnan nyert* szabadságok, *niderlagi* privilegiumok szerzettettenek», melyeket életbeléptetnek. 1692-ben: «mivelhogy Istennek kegyelméből az *niderlagot* megnyerték»: a nemes tanács «mindenféle, mind külső, mind belső kereskedő emberekre szorgalmatosan vigyáztassanak, hogy marhájokat bé ne hozzák(?)» Ugyanakkor alább elmondván, hogy «sok költség után nyilván lévén *a niderlagnak* elnyerése, a kire kénszeríttetnek donatiónk által fel s alá járó s kereskedő emberek Kassára marhájokkal (t. i. árújokkal) gyüni: a piaczon való puszta patikák (azaz bolthelyiségek), kik jövendőben jók volnának kereskedést gyakorló emberek részére», jókarba helyezését határozzák el.[2]

Megjegyzendő, hogy Kassa az árúlerakás (megállítás, vagyis egykori magyar műszóval: letéthelyi) jogát (jus depositionis mercium) eredetileg Nagy Lajos királytól nyerte 1347-ben. Itt tehát a régi jog megújításáról, illetőleg megerősítéséről lehet szó.

Egy okkal több volt arra, hogy 1692-ben sürgessék a limitatiot.

1616-tól 1660-ig csaknem minden esztendőben «nem kicsiny panaszokat tett akkori respublica az mesterembereknek rettenetes fogyatkozásirúl. Ha azért azok méltán panaszkodhattak, boldog üdőben lévén: annyival inkább mi, kik csaknem utolsó lehelletünkből az rettenetes sok szálló-tartás (t. i. katonai elszállásolás) és fizetés miatt majdnem kifogyunk, panaszolkodhatunk és nemzetes bíró uramat, úgy az tek. tanácsot keservesen kérhetjük, hogy azoknak dolgában méltán tekintsenek és ha különben nem, egy istenes *limitatiot* is instituáljanak (állapítsanak meg) . . . Illik, hogy föl is te-

[1] U. o. 205., 251., 252.

[2] Corpus Statutorum II 2. k. 272., 290., 291.

gyük az notabilisabbakat (nevezetesebbeket), úgy mint gerebélyeket (Gerber=timár), csizmadia, kerékgyártókat, szűcsöket, kőmíveseket, ácsokat, úgy a bodnárokat is, kiknek legkiválóképpen külömb-külömbféle excessusit olvashatni a régi articulusokban sok helyeken, most is maguktól törvényt szabván czéhekben, el mernek venni két rosz abroncsért egy polturát. Ez igen nagy nota és kárhozatos nyereség, mert megveheti százát még vastag abroncsoknak is, kiből kitelik négy abroncs is, legfeljebb 24 avagy 30 pénzeken . . . Ezért 100 frt birság alatt ezen ő kegyelmek végzése, annyival inkább elkövetése, zaboláztassék meg. Az ilyen ujságok, statutumok más czéhekben is igen ártalmasok szegény lakosnak, kiket szoktak nemes magistratus híre nélkűl közönséges jó ellen koholtatni és végeztetni.»

A piaczi, illetőleg vásári rendtartás felől is intézkednek 1692-ben, megújítván az 1635 : VIII. czikkelyt és főként a régi híres jó kassai kenyér helyébe jött rossz kenyér megjavítását kívánván.

«Áldassék Istennek az ő szent neve, búza és gabona megolcsódott, kenyér pedig kicsiny és kiváltképen zsemle. Azelőtt *az kassai kenyérnek híre volt szépségéről* és tisztánvaló voltáról méltán dicsekedhettek, most pedig . . . sokan, nemcsak úton járók, hanem belső, pénzes kenyérrel élő *mesteremberek* is méltán panaszolkodhatnak a *kicsiny, sótalan, sületlen, zakályos kenyérrűl* . . . Ebben is vigyázó rendet szorgalmatosan szabjanak.»

A temetési szertartásban is a régi keresztény jó szokásokat óhajtják visszaállítani, hogy a czéhek a temetésen részt vegyenek és pedig illő atyafiságos részvéttel.

Szükségesnek látják «az pénzen fogadott czéhbeli uraméknak parancsolatot kiadni, hogy nemcsak az keserűségnek házát távul nézzék, hanem annak meghidegedett testét is temetőre elkisérvén, oda mint egy valami dögöt alig leteszik a meghólt testet, mintha ostorral csapnák, illetlenséggel követik az kereszténységet»

A tanács intézkedjék az ilyen kegyeletlenség ellen, hogy «a kereszténységnek szeretete gyarapíttassék».[1]

A XVII. század végén Kassa városa nagy gondot fordít az ipar és kereskedelem jókarban tartására minden irányban.

1697-ben megújítja «a fürdősök, borbélyok és vargák iránt való statutumot».

1699-ben megújítja azt az 1692-iki határozatot, hogy:

«A mikor a nemes tanács a czéheseket megesküdteti, akkor az patikárius és a patikárius legények is megesküdtessenek, hogy igaz és nem holmi zűrzavar és kiszellőzött, haszontalan, pénzemésztő orvosságokkal éltessék az embereket, és aztat nem fölötte való áron, hanem olcsóbban adják.»[2] A húslátók lábán nézzék meg a levágandó marhát. «Kicsigázott és elromlott barmokat ne legyen szabad levágniok.» «A borjúhús fontszámra árúltassék» stb.

Általános művelődéstörténeti tekintetben jellemző, hogy oly előkelő városban, mint Kassa, sem volt ekkor még rendes anyakönyvvezetés, mert 1698-ban szükségesnek látják intézkedni «az keresztségekről való *matrica* nevű könyvrűl», «hogy az jó rendben vétessék és serio (sorrendben) írattassék régi mód szerént . . . mert eddig nagy kárban voltak az nevedékeny ifjak, imitt-amott schartétákban, avagy darab papírosokban lévén elhányatva nevek.» Ugyanakkor intézkednek «az szent Erzsébet templomának clenodiumirúl (műkincseiről) és egyéb templomi eszközökrűl» készítendő hiteles lajstrom készítéséről.

Az anyagi javak gondozása mellett tehát felébred az érzés a szellemi és magasabb erkölcsi javak ápolására is.

A tiszántúli városokban a XVII. sz. folyamán az ipar szűkebb térre szorítkozik, mint Felsőmagyarországon és csupán a városok és vidékeik szükségleteinek ellátására szorítkozik.

[1] Corpus Statutorum II/2. k. 293—295.
[2] Corpus Statutorum II/2. 291., 321.

Szatmár városában pl. 1630-ban mindössze 10 czéh van: a szijgyártó, kovács (a csiszár és lakatgyártó mesterekkel együtt), csapó, ötvös, varga, szűcs, szabó, fazekas, mészáros és csizmadia czéh, melyek közűl az elsőnek oklevele akkor 116 esztendős, (tehát 1514-ből való) a legutolsó csak 16 éves, (tehát 1614-ben keletkezett volna?)[1] 1649-ig még három czéh alakúlt: a borbélymesteréké (1635), a takács (1642) és az asztalos czéh (1642).[2]

Szatmár városa 1607-ben, minthogy a mészárosok az árszabást nem akarják megtartani, «az hentest mindenfelől beereszti, hogy egész héten át akár mindennap vágjanak, az limitatio szerint». 1631-ben azt az előjogot nyerik, hogy «az szatmári négy nevezetes és szabad sokadalmaknak idején és szabadságán kivűl az szatmári piaczon vágó marhát senkinek sem leszen szabad az mészárosok ellen megvenni egész napestig nyereségre, sem városunkbeli, sem németi, sem vidéki komplárkodóknak» (t. i. kontároknak), 12 frt büntetés alatt.[3]

1697-ben az ötvösmesterekre nézve hoznak érdekes határozatot. Ugyanis kérelmükre, «hogy az ő *okjuknak* (t. i. oklevelüknek) 16-ik articulusát ő nekiek megmagyaráznák»: megvizsgálván és az ötvösmesterekkel együtt tárgyalás alá vévén az ő szabályzatuk 16. pontját, azt határozták, hogy:

«Az idegen mesterlegénynek is, a ki ötvös mesterembernek vagy hajadon leányát, vagy penig megmaradott özvegyét veszi feleségűl: az ötvös mesterembernek fiával a remekcsinálásban és czéhbe állásban egyenlő jussa legyen ... *a remek kupát* szintén úgy fedél nélkűl tartozzék megcsinálni és *köszönő* pohárt, egy arany forintot és fél mesterasztalt adni, mint szintén az mesterembernek természet szerint való fia».[4]

[1] Valószínűleg régiebbek, csak megújított okleveleik ilyen újak.
[2] Corpus Statutorum III. 594.
[3] U. o. 588. és 597. l.
[4] U. o. 703.

Nagybányán a középkortól kezdve virágzó ipar volt. Mint arany és ezüst-termelő gazdag bányavárosban, melynek pénzverő kamarája volt Zsigmond óta, az ötvösök előkelő szerepet játszottak már az XV. sz. elején és folyamán. A szabó czéhet már 1412-ben fejedelmi levél veszi oltalmába. A XVII. sz. végéig mintegy 20 czéhben művelik ott a különböző iparágakat.[1]

Ott is a mészárosokkal van legtöbb baja a városi tanácsnak, mely 1588-ban, midőn a mészárosok a hivatalos árszabás miatt megtagadták a húsvágást, az egész mészáros czéhet eltiltotta egy évre és három napra a húsvágástól s úgy intézkedett, hogy ezen idő alatt idegen mészárosok s «henlellérek» (himpellér, kontár) vágjanak és hozzanak be húst a városba.[2] 1642-ben is szigorúan megregulázza őket a tanács, hogy a vágó-marhát járomban ne járassák, a vásárra hajtott sertéseket a piaczon 12 óra előtt tömegesen ne vegyék meg a közönség elől; a borjúhúst fonttal mérjék, ne fertályonként.[3] Később engedetlenségük miatt elvesztik czéhkiváltságaikat s 1652-ben nyernek újat a tanácstól.[4] 1628-ban a tanács azért szállítja le a hús árát, «mivel az *futott néptűl*[5] mostan mészáros uraimék mind az sertés marhát s mind penig egyéb lábas marhát olcsón megvehetik».

A «czéhbeli taksá»-ra nézve van egy érdekes vitája a *nagybányai csizmadia czéhnek* a város tanácsával 1669-ben. A csizmadia czéh ugyanis azt kivánta, «hogy *az szolgáló mesterséget elköszönő pohár* helyett rendeltetnék bizonyos summa pénz, t. i. 25 frt». A városi tanács

[1] Ld. részletesen Szádeczky Lajos: Nagybánya régi iparáról és czéheiről. Századok 1889. évf. 673—700 l.

[2] U. o. 684. l.

[3] Corpus Statutorum III. 629.

[4] Századok 1889., 685.

[5] Értvén alattok az Erdély ellen indúlt török elől menekülő lakosságot.

elvileg beleegyezett a pénzváltságba, de az összeget sokalván, csak 16 forintot engedélyezett beiratni a czéhszabályzat közé. A czéh ezt keveselte és 1670-ben 20 frtra kivánta felemelni.

«Kivánná az becsületes czéh, hogy az *köszönő pohár*-nak vendégségnél szokott letétele változtattatnék pénzbeli fizetésre, mely az czéh közönséges hasznára fordíttassék. Annak pedig mennyisége lenne bár csak fl. 20. «Melybe ha a tanács nem egyeznék belé, «bocsáttassanak vissza articulusok mellé», t. i. a régi állapotot kivánják vissza: a köszönő pohárnak természetben való megadását.

A tanács azt határozza, hogy a tavalyi határozat mellett kell megmaradniok.

«A mostani szűk időhöz képest, az köszönő pohárért elég fl. 16. Articulusok mellé pedig ő kegyelmek vissza nem mehetnek, maguk mentek el articulusok mellől.»[1]

Debreczen városa a czéhbe lépő mesterek nősűlésére nézve hoz szigorú rendeletet 1648-ban:

«Az új mester, ha nőtlen, első esztendőben megintessék ; házasúljon meg Isten rendelése szerint. Második esztendőben, ha meg nem házasodik, két forinttal büntetődjék. Ha harmadik esztendőben is elmulasztja, akkor négy forinttal. Az negyedik esztendőben pedig mestersége tiltassék fel érette.»[2]

1690-ben Debreczen városa eltiltja a mészárosokat a megvett marhák eladásától a helyett, hogy kiárúlnák. A húst a mészáros és hentes csak kihűlve árúlhatta, melegen nem volt szabad. Külső vagy idegen emberek a heti baromvásárokon kedden 10 óráig nem vásárolhattak, az országos vásárokon igen (1696).[3]

*

[1] Corpus Statutorum III. 680.
[2] U. o. 625.
[3] U. o. 690., 699., 700.

A XVIII. század folyamán az országos törvények irányítják a városokban is az iparügyek fejlődését és a czéhek korlátozását a visszaélések ellen. A városoknak fennmaradt felügyeleti joguk és az árszabás irányítása.

Győr városa 1708-ban a pékek zsemlesütését az óváriakéhoz alkalmaztatja: mikor ott öt lat van az egy-pénzes zsemlében, itt is hasonlóképen legyen.[1]

Ugyanott 1742-ben a szűrszabó czéh azt határozta, hogy Győrbe hozott végszűröket senki magánosan meg ne vehessen, hanem a czéh vegye meg és oszsza szét a mesterek között a szükség szerint

1747-ben az éjszaki kóborlások, dorbézolásoktól eltiltják a polgárságot, kiváltképen a mesterembereket és legényeket; tíz órán túl lámpás nélkűl senki ne járjon, se korcsmákba, kávéházakba ne menjen, elfogatás terhe alatt.[2]

Pest városa 1714-ben nem teljesíti a mészárosok kérését, hogy egy krajczárral drágábban adhassák a húst, mint a vármegye meghatározta. Ha úgy tudják a mesterséget, mint mások, akkor fognak tudni ők jutányosan vásárolni is. A vármegyét nem lehet arra kötelezni, hogy a marhát a mészárosok ajtaja elibe hajtsa[3]

Ugyanott 1718-ban megengedik az idegen mészárosoknak, hogy szombatonként húst árúlhatnak, de egy dénárral olcsóbban fontját. A város ad nekik boltot, hetenként egy forintért. A városnak minden darab marha után 20 krt fizetnek. De ott nem lakhatnak s csak délig vághatnak.[4]

1719-ben Pesten az asztalosok, bodnárok és esztergályosok panaszára eltiltják vásárokon az árúczikkek

[1] Corpus Statutorum V/2. 415.
[2] U. o. 481., 502.
[3] Corpus Statutorum IV/2. 629.
[4] U. o. 641.

megvizsgálását, a mi jogtalan pénzzsarolással jár; hanem a tanács maga fog itélni csalás és panaszok felett.[1]

Buda város tanácsa 1730-ban figyelmezteti a mészárosokat a szomszéd helyeken előfordúlt marhavészre. Vigyázzanak, nehogy beteg marhát vegyenek, annál kevésbbé, hogy olyat vágjanak. Biztosokat rendeltek, a kik a vágó marhát megvizsgálják.[2]

Székesfehérvárt 1739-ben a tűzoltási rendszabály előírja, hogy a czéhek miféle szerszámokkal jelenjenek meg a tűznél.[3]

Ugyanott 1770-ben templomi rendtartást adnak ki, mert a nép az ünnepeken kiszorúl a templomból.

«...egyedűl azért, hogy a mesterlegények a széket elfoglalni szokták. Ahoz képest bírói hatalommal rendeltetik, hogy az sekrestye feletti oratoriumban ennekutánna az szűcs és csizmadia czéhbeli, az balrészről valóban pedig minden más czéhbeliek tehetség szerint takaródjanak, avagy ha nem tetszenék a fölmenés, tehát a székeken kivűl minden czéhbeliek a magok zászlója alatt tartózkodjanak»[4].

Mesteremberek vasárnap és ünnepnap ne indúljanak vásárra és akkor ne érkezzenek vissza.[5]

Szombathelyen 1752-ben a gombkötők egy társukat kitiltották a czéhből, mert egy év alatt nem házasodott meg. A város az elibe terjesztett panaszra kérdőre vonta a czéhet, mely szabályzatára hívatkozott. A szabály előkéretvén, úgy találták, hogy:

«Jóllehet ugyan azokban világosan ki vagyon téve, hogy új mester, czéhben beállása után ha egy esztendő alatt meg nem házasodik, öt forintot rajta elkövetelhessen a czéh, utánna való esztendőkben, is pedig ha házasúlását halaszsza, épen az

[1] U. o. 646.
[2] U. o. 690.
[3] U. o. V/2. 473.
[4] U. o. 551.
[5] U. o. 554.

czéhből kitiltassék; de ezen punctum helytelennek találtatván, ugyanazért ez, úgy más itt lévő czéhek articulusaiban is efféle punctum ha volna, annichiláltatott (megsemmisíttetett) és szabad leszen ezután afféle czéhbeli mesternek házasságon kivűl is élni.»[1]

Esztergomban 1729-ben, hogy a czéhek között jobb rendtartás legyen 1. eltiltják a czéhbe állandó új mesterek törvénytelen taksáltatását (nehogy «úgyszólván koldussá tehessék»); 2. a hijában való gyűléseket és azokon költekezést; 3. egymásnak csekély okokból birságoltatását, melyet jótékony czélra («megnyomorodott öreg, úgy ifjú mesterek táplálására») fordítsanak. Ezek felügyeletére *commissariust* rendelnek a városi tanács kebeléből.[2]

1753-ban is «keményen tilalmazták» Esztergomban, hogy «az czéhek afféle új mesterembert nagyobb, mintsem ekkoráig rendölve vala, taxával és exactióval (adóval) netalántán terheljék».

Ezzel szemben *Esztergomban* szigorúan megkövetelik, hogy a «városban lakozó mesteremberek, az kik mindekkoráig a purgerséget magukra nem vállalták» arra «okvetetlen erőltettessenek oly móddal is, hogy a ki egy esztendő lefolyása alatt purgerré nem lészen . . . mestersége űzésétől fog gátoltatni». Jövendőre pedig kötelesek a czéhmesterek a czéhbe felveendő új mestert előbb a polgárságra fölvétetni 12 frt büntetés terhe alatt.[3]

Kassa városa 1705-ben mélyebben nyúl be a czéhek önkormányzatának ügyébe, midőn azt kivánja, hogy a czéhbe fölvételnél ezentúl szigorúbban járjanak el és a városi polgárjogot csak olyan mesternek adják meg, a ki eleget vándorolt, illetőleg tanúlt és erről a czéh álta megvizsgáltatik. A mesteremberek aláhanyatlott, a tanúlatlan ifjú mesterek által megrontott régi tekintélyét kiván-

[1] U. o. 518.
[2] U. o. IV/2. 685.
[3] U. o. IV/2. 761.

ják ezzel visszaállítani. A korra is jellemző tanúlságos szabályzat így szól:

«1705 : 4. «Nagy fájdalommal kelletik mindnyájunknak érzeni, hogy *az becsületes czéhbeli mesteremberekneknevek czigányság, hazugság és tökéletlenség*, mely nem egyébből esett s eshetik, hanem hogy némely ifjak mesterségeket Kassa városában vagy másutt kitanúlván, Eperjesig, Szebenig, Löcséig vagy Rosnyóig 1—2 esztendeig, vagy annyi ideig sem vándorolván, visszajőnek és elsőben is concivitást (polgárjogot) váltván, mindjárt czéhben arra nézve bévetetődnek és szintén olyan tanúlt mestereknek tartják magokat, mint a kik 8—10—12 esztendeig országokrúl országokra vándoroltak; holott tanáltatnak az olyan tanúlatlan és tudatlan ifjú mesterek között olyak is, a kik remekjöket sem tudják magok végbevinni, hanem más tanúlt mesteremberek által vitetik végbe. Tetszenék azért a községnek, hogy az ilyen tanúlatlan és tudatlan ifjaknak a n. magistratus az concivitasnak igazságát föl ne adná, míglen az becsületes czéh által jól meg nem examináltatnék, próbáltatnék és az elegedendő próbák után elegedendő mesternek nem approbáltatnék (nyiváníttatnék). Ez nem új találmány, mert királyi városokban az ilyen examen az b. czéheket illette ennekelőtte is. Némely b. czéheknek a kir. Kassa városátúl privilegiumok és articulusok is vagyon arrúl, hogy az olyan ifjak elsőben is a czéh által examináltassanak és approbáltassanak s annak utánna vegyék föl az concivisi praerogativat (előjogot). Hogy penig mintegy 20—25 vagy 30 esztendőtől folyvást láttatott mintegy agonizálni az b. czéheknek ezen dicsértes praxisa, az nem egyébtől ingruált (jött szokásba) a n. városban, hanem hogy az n. magistratus súlyos terhviselő időben kivánta az lakosokat szaporítani és ha lehetett volna tízbűl százat csinált volna és arra nézve minden difficultas (nehézség) nélkűl valaki kivánta, az concivitást föl is adta.»

Még egy érdekes elvi jelentőségű határozatot olvasunk *Kassa város* 1705-iki szabályrendeletében, mely a régebbi czéhek elsőbbségi jogát állapítja meg az újabbak előtt, időrendi sorban. A régi czéhek ugyanis sérelmesnek

vették, hogy midőn az évenként szokásos eskütételre behívattak a városházára,[1] a régi czéhek, vagy czéhmesterek utóbb, az újak pedig elébb szóllíttattak. Elhatározták azért jövőre nézve, hogy ezután korrendben hívassanak eskütételre, hogy «tartassék meg a czéhek becsületi», mert «qui prior tempore, potior etiam jure»[1] (az időre nézve előbb való, jogban is előbb való).

A XVIII. században a vallásos élet fejlesztése is mutatkozik a czéhekben. Az uralkodó irányzat: a kath. vallás uralkodó vallássá tétele és a többi felekezetek fölé emelése megnyilvánúl a czéhek életében is.

Szegeden pl. 1725-ben a kath. és rácz szabók közt az az egyezség létesült az ellentétek elhárítására, hogy a czéh jövedelmének két része a kath. egyházat, egyharmada a gör. kel. szerb egyházat illesse. Két évig kath. czéhmester legyen, a harmadik évben rácz. Mivel pedig a sz. kir. város kiváltságlevele értelmében, a mely Buda és Székesfehérvár városáénak mintájára adatott ki, az ott lakó ráczok a nyilvános körmenetekben részt venni tartoznának és a távollévők egy font viaszszal lennének büntetendők: a béke és egyetértés kedvéért az összes szerbek évi birságuk 12 frtban állapíttatik meg, melyet a kath. egyháznak Szent Demeter napján kell fizetniök.[2]

Kőszegen 1757-ben vallásügyi viszály tört ki a takács czéh mesterei és legényei között. Ez utóbbiak a plébános feladása szerint minden évben misét kivántak szolgáltatni, de azt a takácsmesterek ellenzették. A tanács feljelentésre megidézte a mestereket a legényekkel együtt és úgy itélt, hogy:

«Más czéheknek, a kiknek *királyi árticulussai* (!) vannak, hasonlatosságára, addig, a meddig ezen takácsmesterek is királyi articulusokat szereznek, úgy reguláltattak, hogy az ta-

[1] Corpus Statutorum II/2. 343—45.
[2] U. o. III. k. 733.

kács czéh minden kántorban (t. i. negyedévben) az parochiális templomban egy szent misét szolgáltasson. A legények pedig minden esztendőben egy szent misét tartassanak.»

Ebben a lényeges az, hogy a plébános és városi tanács a kőszegi takács czéhet, melynek régi szabályai voltak, új «*királyi*» czéhszabály szerzésére sarkalja, melyben a czéhek a kath. vallási szertartásokon megjelenésre köteleztetnek. A felekezeti viszályt az uralkodók és hatóságok a XVIII. században erőszakkal belevitték a czéhekbe is.

A kőszegi takácsmesterek a határozatnak «most sem tettek eleget», a legények önként vállalták a miséztetést. A városi tanács a takácsmestereket megintette, hogy a határozatnak eleget tegyenek, «azon büntetés alatt, a mely más királyi czéhek articulusaiban ki vagyon téve».[1]

Korjellemző tünet az is, hogy a czéhek záros tagsági számra törekedtek, sőt még a nem czéhbeli mesterséget űzők is lehetőleg védekeztek a verseny és a létszámszaporítás ellen.

Szeged város pl. 1729-ben az ottani pékek kérésére elhatározza, hogy addig is, míg Ő Felségétől czéhszabályokat nyernének, számuk ne növeltessék és a pékmesterség űzése másoknak megtiltassék, hogy annál inkább képesek legyenek a kiváltság megszerzésére.[2]

Pécs város is azt végzi 1780-ban, hogy a város kötelékébe felveendő polgár tulajdonságait jól meg kell vizsgálni, ha a polgárságba béveendő mesterségében elegendő gyakorlást tett-e? A mesteremberek számát mód és szükség felett ne öregbítsék.[3]

Ez elzárkózottsággal és kasztszellemmel szemben már az új eszmék és irányelvek is mutatkoznak itt-ott. Így pl. *Szeged* város 1734-iki szabályrendelete kimondja,

[1] U. o. 526.
[2] U. o. III. 738.
[3] U. o. V/2. 570.

«hogy mivel egy-két, három s több czéhek nem fundamentomi az város megmaradásának, hanem az egész communitas» (község): azért a város jogot tart fenn magának mindannak szabadon árúlhatására, «valami singgel és fonttal nem mérettethetik. Szabad városokban singgel és fonttal is mérhetnek s árúlhatnak bármit is idegenek és városiak egyaránt».[1]

A szabad ipar és szabad kereskedelem eszméje mintha a magyar Alföldön talált volna leghálásabb talajra: a tiszántúli jogszabályok záró fejezete Debreczen 1803-iki emez iparszabályzatát közli:

«Rendeltetett, hogy szabad leszen minden mesterembernek a művet a hogy tetszik eladni; ellenben a czéh által taxáltatás tiltatik, az árúlószínnek örökös elvesztése alatt. A ki pedig a szomszédját azért vádolná be, hogy a művét olcsóbban adta, az olyan vádló az eladott műnek dupla árában büntettessék.»

A vármegyék és ipartörvények.

A míg a városok mondhatni megalakúlásuk kezdetétől fogva a jelen korig állandóan foglalkoztak iparügyekkel: addig a vármegyék a középkor egész folyamán át nem tartották azt hívatásuk és feladatuk körébe tartozónak. A vármegye nemesi intézmény volt, az ipar polgári foglalkozás. A polgárok nem tartozván a vármegyei közigazgatás alá, a vármegye hívatalosan nem törődött az iparűzéssel mindaddig, míg az országgyűlés azt feladatává nem tette.

Az országgyűléseken iparügyekről szintén nincsen szó a középkor folyamán. Maga a polgárság is mint a honvédelemnek egyik alkotó része nyer rendi jogot a XV. század elején. De a városi követek a vármegyeiekkel szemben háttérbe szorúltak a rendi országgyűléseken.

[1] Corpus Statutorum III. 748.

Közjogi okokon kivűl politikai és nemzetiségi szempontok is közrejátszottak ebben, lévén a kir. városok rendesen a kormánypolitika készséges eszközei s nemzeti szempontból is félig-meddig idegenekűl tekintettek. A városi kiváltságok sokszor összeütközésbe jutottak a nemesi kiváltságokkal és érdekekkel s a városok rendesen elzárkóztak a nemesség elől.

Ezeknek bővebb fejtegetése nem tartozván ide, mindössze annyit kell megállapitanom, hogy az országgyűlések nálunk az anyaországban iparügyekkel a XVII. században kezdenek foglalkozni, akkor is az ellenőrzés, illetőleg az árszabások okáért.

A XVI. század folyamán az országgyűléseken mindössze az élelmiczikkek árának meghatározásáról van néha szó; ez is ritkán; akkor is csak a katonaság ellátása szempontjából.

A tótországi rendek Kőrösön 1538 jan. 6. tartott gyűlése 26. tcz. meghatározza a főbb élelmiczikkek árát, a katonaság élelmezésére vásárlandó készletek végett.[1]

A török háborúk, a végvárakat őrző határszéli katonaság élelmezése, majd az országban táborozó nagy császári hadseregek ugyanis állandóan napirenden tartják a katonaság ellátásának kérdését. Annál is inkább, mert ennek hiányában a zsoldos hadsereg hallatlan erőszakosságra, húzás-vonásra, rablásra vetemedett, a miről ugyancsak sok szó esik főként a határszéli végvárak vidékén és a század végén folyó 15 éves háborúban. Kölcsönös volt a panasz: a föld népe s a rendek az országgyűlésen a katonaság ellen, ez viszont az élelmiszerek hiánya és a drágaság miatt panaszkodott. A bécsi kormány az országgyűlésen óhajtaná megszabni az árakat.

[1] Hajdona (hajdina) ára 25—32 dénár, czirek (köleskása) 20 d., egy pint bor 2 d., igás ökör 12 frt, fejős tehén 2 frt, malacz 50 d.—2 frt, lúd 3–4 d., tyúk 2—3 d. marhahús fontja 1 kr., disznóhús 2 dénár, egy kecske 25 dénár stb. (Fraknói: Magyar Országgyűlési Emlékek II. k. 261. l.)

A magyarországi rendek azonban nem tartják czélszerűnek az élelmiszereknek az országgyűlésen megszabását, mert a termés bő vagy szűk volta szabályozza az árakat, a szerint drágább, vagy olcsóbb s így az árszabásnak szükség szerint változnia kell. A helyett azt határozzák, hogy a véghelyeken a várkapitányok az alispánokkal és szolgabírákkal a viszonyokhoz képest állapítsák meg az élelmiszerek árát.[1]

Ennek következtében intézkedik Zalamegye 1567-ben akként, hogy a kanizsai várőrség számára az élelmiszerek árát a várkapitány, az alispán és két szolgabíró határozza meg.[2]

A rendek nézete még a század végén is az, hogy az árszabályozásnak az országgyűlésen nincs helye. Alkalmúl szolgál ennek kimondására a pozsonyi országgyűlésen 1596 febr. a királyi előterjesztés, hogy a gabona ára szabályoztassék, mert a Magyarország oltalmára egybesereglett külföldi hadak panaszkodnak a túlságos árak miatt. A rendek nem egyeznek bele az országgyűlésen történendő árszabásba, mert annak szerintök a táborban, a körülmények tekintetbe vételével a fővezér és a főkapitányok által kell eszközöltetni.[3]

Ez a szükséglet indítja arra a hadak útjában lévő leginkább érdekelt vármegyéket, hogy magok csináljanak árszabást (limitatiot). Így *Sopron vármegye* már 1584-ben elhatározta, hogy minden vasárnap Bodonhelyen hetivásár legyen, hová a csallóköziek élelmiszereket hozzanak, melyeket a katonák a vármegye gyűlésén előbb megállapított árakon vásároljanak.[4]

[1] M. Országgy. Emlékek IV. 417., 424. és 582.

[2] Kolozsvári-Óváry: A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye V/1./k. 23. l.

[3] Fraknói: M. o. Emlékek VIII. k. 242.

[4] Kolozsvári-Óváry: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye V/1. k. 33. l.

Vasmegye 1597-ben meghatározza, hogy a földbirtokosok portánként mennyi élelmiszert (lisztet, zabot, vajat, csirkét, libát, sajtot) kötelesek készen tartani a vármegye területén táborozó katonaságnak, melyet a meghatározott áron kell beszolgáltatni.[1] E vármegye egyidejűleg «*az áros emberekről való végzés*» rendén megállapítja a húsárakat, a vargák, szíjgyártók, szűcsök, csizmadiák művei s a bőrök árát, azzal a büntető záradékkal, hogy ha valaki drágábban akarná árúját eladni, szabad legyen ingyen, minden fizetés nélkűl elvenni.

«Ennek felette kellett volna végezni egyébféle mesteremberek felől is . . . de az időnek mivoltáért most az uraim (t. i. a vármegye) ahhoz nem érköztek, hanem ennekutánna más gyűlésben . . . akar a vármegye végezni.»[2]

A bőrkivitelt a vármegyéből eltiltják. (1598-ban újra felszabadítják.)[3]

Zalamegye 1598-ban a főispán által meghatározott árszabást fogadja el és adja ki a mészárosok, vargák, szűrmívesek, szíjgyártók, szűcsök, csizmadiák árúiról. Megjegyezvén, hogy:

«Ezen kivűl kellett volna végezni egyébféle mesterek felől is; . . . de az időnek mivoltáért most mindezekről nem lehetett végzés, hanem azután, mikor más gyűlés leszen, ezekről is akar az vármegye végezni.»[4]

Sopron vármegye is csinál árszabást 1598-ban, majd 1599-ben, melyet 1601-ben megújítanak és valószínűleg bővítenek, kiterjesztvén azt a szomszéd vármegyékében fennebb említett iparosokon kivűl a lakatgyártók, kovácsok, csiszárok és szabók műveire is. Az árszabást meg

[1] U. o. V/1. 63.
[2] U. o. V/1. k. 66.
[3] U. o. 73. l.
[4] Id. m. V/1. 69. l. Ezek az árszabások majdnem tételről-tételre megegyeznek Vasmegye 1597-iki limitatiojával. A záradék is ugyanaz. Átvételnek látszik.

nem tartó kézművesek büntetése városokban a bírákra, falukon a szolgabírákra bízatott, azzal, hogy ha elmulasztanák a feljelentett kézműves megbüntetését, minden egyes mulasztásért 12 frt bírságot vegyen rajtuk az alispán. A mészárosok a levágandó marhát kötelesek voltak megmutatni a városi vagy falusi bírónak, törvényes büntetés és a húsnak a szegények javára elkobzása mellett.[1]

A mit tehát az országgyűlés magától elhárított (az árszabályozást) s a mit a városok már régebb idő óta űztek az anyaországban is: azt a vármegyék kezdték gyakorolni a XVI. század végén. Kezdték pedig a dunántúliak, a melyek leginkább voltak a hadak útjában, folytatták a dunáninneniek közűl amazoknak a szomszédai.

Így 1598-ban *Nyitra vármegye* is szükségét látja a legszükségesebb élelmi és ruházati czikkek ára megszabásának, a hallatlan magas árak miatt, azzal a határozattal, hogy az árszabást a szolgabírák minden városban és vásáron hirdettessék ki és egy melléjük felügyelőűl rendelt előkelő nemessel együtt ellenőrizzék az adásvevést és a visszaéléseket büntettessék az árú elkobzásával.[2]

Nyitra vármegye a vargákra nézve, kik árúikat újabban is hallatlan magas árakon kezdették árúlni, 1601-ben azzal újította meg az 1598-iki árszabást, hogy a magasabb áron árúló, ha a piaczon kapják rajta, minden vele lévő művét veszítse el, ha otthon fizettet felűl, 12 frt büntetést fizessen. Ha a földesúr kíméletből nem hajtaná be rajta a büntetést, a vármegyei tisztek a földesúron hajtsák be.[3]

A nyitrai vargák azzal mentegették az áremelést, hogy a bőrt drágán kénytelenek venni a mészárosoktól.

[1] U. o. V/1. 83. l.
[2] U. o. IV/1. 77. l.
[3] U. o. 91. l.

A vármegye tehát 1602-ben előbb a húsárakat szabja meg s azután a vargaműveket. A limitatiot minden járásban kihirdetik a piaczokon a szolgabírák, a kik aztán a drágábban árúlt műveket, a városi vagy falusi bírákat maguk mellé véve, elkobozzák, az alispánnak átadják, a ki a birságot kiszabja.[1]

Ezt az árszabást 1609-ben azzal a szigorítással újítja meg Nyitramegye, hogy a nem szabott áron árúló vargát a falusi bíró 12 frtig büntesse. Ha a bíró nem bünteti, a szolgabíró jelentse fel a gazdatisztnek és ez a bírót büntesse meg 12 frtig. Ha a gazdatiszt sem büntetné a bírót, úgy a szolgabíró büntesse meg a makacs vargáért a gazdatisztet és a földesurat 12 frtig. Ugyanez áll arra a mészárosra, a ki a hús fontját 3 dénárnál, vagy a bőrt a szabott árnál drágábban adná. Ha pedig valamely varga vagy mészaros, megelégelvén a mult évben szerzett nyereséget, többé nem akarná mesterségét folytatni (nem szegénység, hanem makacsság miatt): az olyan előbb megintessék, majd 12 frtra büntettessék és mestersége folytatására kényszeríttessék. A makacs mestert nem büntető, sőt pártoló földesúr maga is 12 frt birságot fizessen.[2]

Túrócz vármegye is elérkezettnek látta az időt 1598-ban arra a határozathozatalra, hogy minden árúnak méltányos és tűrhető ára szabassék és olyan árúk, melyek miatt a drágaság növekszik, ki ne vitessenek.[3] Akkor nem, de megmondták 1639-ben, hogy mit értettek ez alatt: a mészárszékre való ökröket és a nyers bőröket, melyeknek a vármegye területéről kivitelét az árú elkobzása mellett eltiltották. Ugyanakkor megszabják a hús és bőrárúkon kivűl a kovács- és ácsművek árát is.[4]

[1] Id. m. IV/1. 97.
[2] U. o. IV/1. 116.
[3] U. o. IV/1. 80.
[4] Id. m. 191. l.

Pozsonymegye 1609-ben és 1614-ben csinál limitatiot, elhatározván, hogy a mely mészáros három dénárnál drágábban mérné a hús fontját, 12 frtra büntettessék. Ha a földesurak, vagy városbírák elnézők lennének, őket büntessék ugyanúgy. Megszabják a vargák, szíjgyártók, kovácsok, csizmadiák, kerékgyártók, takácsok, szabók művét, a piaczon elkobzás, otthon 12 frt büntetés mellett, a mi az elnéző földesurakra is kiszabatott.[1]

A mit a vármegyék szükségesnek láttak és gyakoroltak már a XVI. sz. végétől fogva: azt az országgyűlés az 1625-iki országgyűlésen a 40-ik törvényczikkben teszi általánosan kötelezővé. Az erről hozott törvényczikk így szól:

40-ik czikkely.

Bekövetkezvén a pénznek megjavítása: az árúknak és a míveknek az árát kik szabályozzák?

Minthogy a pénznek ezelőtt néhány évvel behozott változtatása miatt, kimondhatatlan, hogy mily méltánytalanúl és hallatlanúl felszökött ez országban mindennek az ára:

1. Ennek okáért, hogy ebben a nagyon termékeny országban az árúknak és élelmiszereknek bőségéhez mérten, azoknak az ára is a régi állapotába visszatérjen, elhatározták, hogy ezeknek a végzéseknek kihirdetése után, az egyes vármegyék ispánjai és alispánjai, a főpapoknak, mágnásoknak, nemeseknek és szab. kir. városoknak közgyűlést hirdetvén, úgy az élelmiszerekre, mint az összes árúczikkekre s úgyszintén minden kézmívesekre és mesteremberekre nézve is, akképen intézkedjenek, hogy azáltal minden dolognak az értéke és munkának a bére, meg jutalma, az országban régóta és a legújabb hadi mozgalmakat megelőzően fennállott árszabásra szálljon alá.[2]

Erre a törvényre hívatkozik *Sáros vármegye*, midőn 1627-ben «a nemes ország végezése szerint» limitatiot

[1] U. o. IV/1. k. 134.

[2] Magyar Törvénytár. Bpest 1900. az 1608—1657. köt. 260—61. l.

csinál a mesteremberek műveiről s azokat kihirdetteti, a vásáros helyeken pedig írva kifüggeszteti, meghagyván, hogy a kik drágában akarnák eladni árújokat, azok elkoboztassanak. A mely szabad város pedig ezt a limitatiot, «mely ő vele együtt végeztetett,» nem tartaná meg, abba a vármegyéből senki eladni való marhát be ne vigyen, 100 frt büntetés terhe alatt.[1]

Gömörmegye is elhatározta 1628-ban, hogy az árúk és kézművek magas ára miatt minden árúczikk adásvétele szabályoztassék.[2]

Trencsénmegye 1640-ben készít limitatiot a vargaművekről és bőrökről, az 1617-iki megerősítésével, 12 frt büntetés terhe alatt.[3]

Megújítja ugyanazt (10—20% áremeléssel) 1650-ben,[4] majd 1665-ben, a húsárakkal és szabó művekkel többítve.[5]

Turóczmegye 1643-ban ad ki limitatiot a hús, bőr, varga, csizmadia, kovács, kerékgyártó művekről, 12 frt büntetés mellett.[6] Ugyanaz, midőn 1685-ben a hús árát (fontját 3—4 dénárban) megszabja, eltiltja a vágó marhának, főként a juhnak más vármegye területére kivitelét, elkobzás terhe alatt.[7] 1689-ben is limitálja a húst, bőrt, csizma, saru és bocskor árút.[8]

Máramarosmegye 1632-ben a vadbőr-kivitelt tiltja el 50 frt birság alatt.[9] Limitatiot is csinál. 1643-ban azt határozza, hogy «valakik az limitatio publicálása után az limitatiohoz magukat nem tartották . . . az szolgabírák

[1] Corpus Statutorum II/1. 138. l.
[2] U. o. 142. l.
[3] Id. m. IV/1. 246.
[4] U. o. 294.
[5] U. o. 264.
[6] U. o. 252.
[7] U. o. 481.
[8] U. o. 508.
[9] U. o. III. köt. 64. l.

24 forintig exequálhassák».[1] 1652-ben a vargamesterek kivánságára eltiltja a bőrkivitelt a megyéből, «de a vargák is elegendő sarut árúljanak», melyeknek árát, a bőrrel együtt megszabják.[2]

Érdekes, hogy Máramarosmegye már 200—250 évvel ezelőtt is indíttatva érezte magát gyökeres orvoslással élni a galicziai bevándorlás és a pálinka-árúlás korlátozására.

1662-ben «végezték közönséges tetszésből, hogy a lengyelországi ember, lengyel és zsidó tiltassék meg, korcsomát, aquavitát (t. i. pálinkát) a vármegyében ne árúljon ; vasárnapon pedig az itt való se árúljon ; ha cselekednék, a gazdája 12 frtra büntettessék ; az aquavitának (t. i. a pálinkás hordónak) vágják ki fenekét, akár nemes, akár paraszt háznál.»[3] 1690-ben azt határozza ugyanez a megye : «minthogy igen igen sok alkalmatlanságot lát a nemes vármegye a zsidók ittvaló lakásában : kiért tizenötödnap alatt kimenjenek a nemes vármegyéből, másként, ha ki nem mennek, 24—24 frt exequáltassanak.»[4]

Az 1625-iki 40 törvényczikknek bizonyára a többi vármegyék is siettek eleget tenni, ha határozataik ismeretlenek is.

Az 1659-iki országgyűlés az iparczikkek árának szabályozását ismét a vármegyékre bízza. Az erről szóló törvényczikk így szól :

71-ik czikkely.

A mesteremberek, kézművesek és mészárosok eladó árúi értékének szabályozását, az az ellen vétőktől vagy ellenszegülőktől behajtandó büntetés alatt, a megyékre bízzák.

1. §. A mesteremberek, kézművesek és mészárosok eladó árúinak értékét is a megyék szabályozzák.

[1] U. o. 103.
[3] U. o. 124.
[2] U. o. 147.
[4] U. o. 197.

2. §. Az ily szabályozás ellen vétő eladókat, ha az eladó tárgy értéke 12 frtot túlhalad, ugyanannyi frt büntetéssel, ha pedig túl nem haladja, vagy el nem éri, az eladó tárgy elvesztésével büntessék, a mit a megye szolgabírái azonnal végrehajtsanak s a mi két részben a megye szükségeire, egy harmadrészben pedig magának a végrehajtónak jár.

3. §. Ha pedig a fentebb említett, úgy a mértékekre, mint az eladó árúkra nézve leendő szabályozásnak és ennek végrehajtásának valaki az urak, nemesek, szabad városok és véghelyiek, vagy a parasztok közűl is ellenszegűlne, vagy azt bármi módon megakadályozná: akkor az ilyen ellenszegűlőt előlegesen a megyére idézvén, az alispánok hívatalos megkereésére 100 frt büntetésben, a parasztokat pedig az alispánok egyenkint 40 magyar forintban[1] a dolog tiszta valóságának megelőző kiderítése után, annyiszor, a mennyiszer elmarasztalják, melyet az ilyen urak, nemesek, szabad városok és tisztviselők, véghelyiek és parasztok ingó és ingatlan vagyonából minden jogorvoslat mellőzésével vegyenek fel és az kétrészben a megye szükségeire, egy harmadrészben pedig magának az alispánnak járjon, fennmaradván a magános polgárok ellen a a városi tanács, s ennek vonakodása esetén a megyei bírák részére a végrehajtás.

4. §. A bőröket pedig az ország honosainak kárára (a vásárok idejét kivéve) idegenek előzőleg meg ne vegyék, azoknak a megyék alispánjai vagy a helyi hatóságok útján végrehajtandó elkobzás terhe alatt. De az ország lakosainak elővásárlási joga azokra nézve épen s erőben maradjon.

Ez után a törvény után még általánosabbá válik a vármegyék intézkedése az iparügyekben a XVII. század második felében. A vármegyei törvényhatóságok élnek jogukkal és nemcsak az árakat szabják meg, de intézkedéseikkel védik a közönség érdekeit és a czéheket, iparosokat is jogos érdekeikben.

[1] Egy forint annyi, mint 100 dénár, vagy 75 krajczár. Egy dénár tehát ¾ krajczár. Öt dénár egy garas, húsz garas egy forint.

Mosonymegye pl. 1668-ban elhatározza a vármegyei kézművesek kérésére, hogy valamiként őket Pozsony városában a vásárokon a czéhszabályok megtartására kényszerítik, műveiket megvizsgálják, a hibákért birságolják s 19 dénár vásárpénzt fizettetnek: úgy bánjanak el az óváriak is az idegen kézművesekkel. Ugyanakkor megszabják a húsárakat is.[1]

Ugyanaz a megye 1675-ben elhatározza, hogy a kontár mesterek az ú. n. *himpellerek,* a kik a czéhek kárára műveiket nyilván és titkon árúlják, 15 nap alatt a kiváltságos czéhekbe álljanak be, máskülönben a vármegye területéről kitiltassanak.[2]

Sopronmegye 1686-ban a mészárosok ellen szóló panaszokra, hogy a húseladásban nem tartanak rendet, hanem néhol olcsóbban, másutt drágábban árúlnak, elhatározza, hogy ezután a vármegyei külső (t. i. vidéki) mészárosok a soproni külvárosi mészárosok megszabott áraihoz alkalmazkodjanak, árújok elkobzása terhe alatt. A marhahús ára pedig egy garasban, azaz öt dénárban állapittatik meg fontonként.[3]

Az 1690- és 1696-ban készített árszabást azzal a záradékkal teszik kötelezővé, hogy az azzal ellenkezők árúja, ha rajtakapják, elkoboztatik, a feljelentettek az árúval egyenlő értékben birságoltatnak meg.

1690-ben a marhahús ára $3^{1}/_{2}$, disznó, borjú és bárányhús négy dénár. 1696-ban a marhahús öt dénár, Sopronon felűl $5^{1}/_{2}$ dénár, vadhús fontja 12 dénár.[4]

Vasmegye 1688-ban a bőrök kivitelét tiltja el az országból(!) és a vármegyéből, elkobzás terhe alatt, mert a miatt nagy inség állott elő.[5]

[1] Corpus Statutorum V. I. 171.
[2] U. o. 185.
[3] U. o. 197.
[4] U. o. 218. és 236.
[5] U. o. 295.

Pozsonymegye 1688-ban a marhahús fontját a sz. kir. városokban $6^1/_2$, falukon hat dénárra szabja meg; ugyanannyi a juhhús is. Az ízletesebb bárány és borjúhús árát pedig hét dénárra.[1]

Szabolcsmegye is az 1659. 71. t.-cz.-re hívatkozik, midőn 1695-ben megállapítja a szűrök, subák, csizmák, süvegek árát.[2]

Máramarosmegye 1696-ban azt szabja meg, hogy

«parasztos ember semminemű posztóköntöst viselni ne merészeljen, se csizmát; melyet publicáljanak a szolgabírák. A paraszt asszonyok is csizmát ne viseljenek, a sarut szabadon viselhetik. A köpönyeget is, mint posztóköntöst viselni meg nem engedtetik. A szolgálók is ezután rása köntösben ne járjanak és fátyolt se viseljenek, úgy a kiket nem illet, bár ne szolgálók legyenek is, fátyolt ne viseljenek, se angliai ezüst és arany csipke és galandos köntöst» 12 frt birság terhe alatt.[3]

A XVII. század végén s a XVIII-ik elején a rendet fenntartani az ország politikai és közállapota miatt sem lehetett. A bujdosó kuruczok korszaka, a labanczok és kuruczok (1670—1682), majd a török ellen vívott fölszabadító hadjáratok (1683—1699.), végűl II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza (1703–11.) folytonos nyugtalanságban tartották az országot, a mi az ipar békés fejlődésének nem kedvezett. A zavarosban halászásra tág tér nyílt. Az ellenőrző közegeknek nem volt idejük a serényebb felügyeletre. Fegyverzaj között nemcsak a múzsák, de a műhelyek is elhallgatnak. A zavaros közállapotok mellett a kézműipar is csak tengett-lengett, a legszükségesebb dolgokra szorítkozva. Az életfenntartás nehéz küzdelmei a czéhek beléletében is zavarokat, visszaéléseket idéztek elő.

1 U. o. 498.
2 Id. m. III. k. 224.
3 Corpus Statutorum III. 228.

Ennek lett következménye, hogy a XVIII. század folyamán úgy a kormány, mint a vármegyék mind mélyebben avatkoznak a czéhek belügyeibe, mert a czéhek is mindinkább okot és alkalmat szolgáltatnak erre hatalmaskodásaikkal, visszaéléseikkel. A kormányhatóságok és vármegyék aztán panasz esetén megrendszabályozzák a czéheket, orvosolják a visszaéléseket és eltörlik a jogtalan díjakat.

Sopronmegye pl. 1703-ban, a kézművesek panaszára, hogy némely czéhmesterek a czéhlevelek leple alatt a külső mívesektől, kik vásárokra jönnek, «*nézőpénz*» fejében, mely a régi czéhszabályok szerint négy dénárnál többre nem mehet, 16 sőt 20 dénárt is követelnek: elhatározta, hogy négy dénárnál több «*nézőpénz*» ne szedessék. Azt is csak azok szedhetik, kiknek törvényes, a vármegyében kihirdetett czéhlevelük van. Az ez ellen vétők 14 frtra büntettetnek a vármegye elöljárói által.[1]

Az ilyen visszaélések és panaszok mind sűrűbben fordúltak elő. A vármegyei árszabályokat nem tartották meg, azoknak némelyek nyiltan is ellenszegűltek. A verseny ellen úgy védekeztek, hogy megnehezítették s tulságosan taksálták a czéhbe lépést s így önérdeküket a közérdek ellen szegezték. A míg a belzavarok tartottak, mindezeket tűrni kellett. De midőn a szatmári béke megkötése után III. Károly az országot reformálni kezdette, a kézműipar sem maradhatott figyelmen kivűl. Első lépés volt a megbomlott rend helyreállítása. A mindenfelől felhangzó panaszok arra bírták az országgyűlést, hogy 1715-ben törvényt hoztak a czéhek visszaélései ellen. A törvény így szól:

1715. 79. törvényczikk.

A kézműves társúlatok hátrányos visszaéléseit eltörlik.

A karok és rendek megelégedésüket találják abban, hogy Ő Felsége a kézműves társúlatok kihágásainak megszűntetését

[1] U. o. V/1. 270.

(a mely társúlatok ugyanis az ő eladó árúikat illetőleg az ország törvényeire nézve hátrányos szabályokat alkotni, a munkák és árúczikkelyek árát azok igazságos értékén túl, azok ellen, a kik alacsonyabb áron merészelnének eladni, súlyos birság kiszabása mellett fölemelni, a megyei árszabályozásoknak ellenszegűlni, a czéhbe pedig társakat csak nagy pénzösszeg letétele mellett beereszteni s ezáltal az eladó tárgyakat ritkábbakká tenni nem átallották) az 1659. évi 71-ik t. czikkely megújításával s ennek szorosabb megtartásával s *az értelmes kézműveseknek minden ártalmas megszorítás nélkűl* s elviselhető díj mellett közibük akár a városi tanács hatalmával leendő felvételével és az ország törvényeinek sérelmére bármiképen behozott összes szabályaik és visszaéléseik eltörlésével kegyelmesen elrendelte.

1. §. Egyébiránt az ugyanezen czéhek részéről nyert királyi kiváltságok épségben maradnak.[1]

A vármegyék ez által a törvényczikk által újabb fölhatalmazást nyertek a czéhek ellenőrzésére és szükség esetén a jogkörökön túlterjeszkedők megrendszabályozására. Élnek is e jogukkal adandó alkalmakkor.

Igy *Vasvármegye* 1716-ben eltörli azokat a jogtalan «*látópénz*»-eket, melyeket a varga czéhmesterek a vásárok alkalmával az idegen tímár mesteremberek árúinak megvizsgálása fejében eddig szedtek és követeltek.

A vármegyében levő tímárok czéhei ugyanis panaszt emeltek, hogy a vargák a tímár-műveket a vásárokon vizsgálat alá veszik s «*látópénz*» czím alatt az árúkat megtaksálják és kérték eltörlését. A vármegye azt határozta, hogy mivel a *legújabb törvény is* (t. i. az 1715. 79. t.-cz.) a hasonló visszaéléseket eltörölni rendeli, nehogy ez által is drágítsák az iparczikkeket, a vargák ezen visszaéléseit a tímárok ellen eltörlik, megsemmisítik, büntetés terhe alatt.[2]

[1] Magyar Törvénytár 1715. 79.
[2] Corpus Statutorum VI. 314.

A XVIII. század folyamán a limitatiok is mind részletesebbekké válnak.

Tolnamegye 1713-ban a mezei munkásokkal kezdi árszabályozását, folytatja a piaczi élelmiszerekkel és végzi a kézművesekkel.[1]

Pozsonymegye 1717-ben az alispán elnöklete alatt a vármegyei főtisztviselőkből álló bizottságot küld ki, a kik a vármegye és öt sz. kir. város kiküldötteivel és a vármegye más tagjaival együtt igen részletes árszabást dolgoznak ki az iparczikkekről. Kiterjed a mészárosok, tímárok, szappanfőzők, szűcsök, csizmaziák(!), tót vargák, német vargák, szabók, szűrszabók, csapók (t. i. szűrposztó készítők), süvegesek, kőmívesek, kovácsok, bognárok (azaz kerékgyártók), pintérek, asztalosok, lakatosok, kötélverők, szíjgyártók, takácsok, viaszgyertya csinálók minden készítményére. Megtartását az árúk elkobzása terhe mellett rendelik el.[2]

Vasmegye 1719—20-ban csupán a húsárakat szabja meg, 24—12 frt birság alatt; és a kádárok műveit, 12 frt birság mellett.[3]

Baranyamegye 1720-ban a piaczi konyhaárúkat (vaj, tej, tojás, szárnyasok) limitálja.[4]

Vasmegye 1724-ben minden eddiginél részletesebb limitatiot ad ki, melyben benne vannak a mészárosok, szappanosok, tímárok, görögök (kordován, karmasin, szatytyán, abaposztó, pokrócz, pamut árúsok), csizmadiák (t. i. csizmakészítők), vargák (saru- és bocskorkészítők), német vargák (azaz czipellő készítő suszterek), szíjgyártók, nyereggyártók, csapók, szűrszabók, váltóműves szabók (t. i. megrendelésre dolgozók), vásárműves szabók, kőszegi posztó csinálók, szűcsök, bábsütők (t. i. viaszgyertya ké-

[1] U. o. V/I. 294.
[2] U. o. IV/I. k. 631—639. l.
[3] U. o. 334., 342.
[4] U. o. 343.

szítők és mézeskalácsosok), takácsok, süveggyártók, kalapcsinálók, keztyűcsinálók, gombkötők, kapczakötők, kötélverők, üvegesek, bognárok (t. i. kerekesek), asztalosok, puskaágyasok vagyis siffterek, pintérek, ácsok, kőművesek, kőfaragók, kovácsok, lakatosok művei. Kiterjeszkedik a «szolgarend» (béres, kocsis, juhász, kanász, gulyás stb.) fizetésére, kik a kitöltött esztendő után a gazdától «érdeme szerint való passust» (bizonyítványt) kapnak. Végűl a mezei munkások, mint «napi mívesek limitatioja» rekeszti be az árszabást.

Munkájukat teljesnek még így sem tartották, mert szükségesnek látják kimondani, hogy a többi kézművesek árszabása alkalmasabb időre halasztatott.

Az iparfejlődésnek elég élénk bizonyítéka.

A vásárszabályozásra irányelvűl elégnek tartják kimondani, hogy a zsidókra nézve a vármegye határozata, az országgyűlési végzéssel egybehangzólag az, hogy az elővásárlási jog minden árúra nézve a kézműveseket, keresztyén mestereket és lakosokat illeti, máskülönben szabad kereskedelem engedtetik nekik.[1]

Sopronmegye is hasonló részletes limitatiot készít 1724-ben, mely a húsárak megszabása után azzal kezdődik: «mivelhogy csizmaziák és vargák az tímárokra, az tímárok penig az mészárosokra vetik az bűrnek drágaságát . . . szükségesnek láttatott és legigazságosabbnak találtatott, hogy *fontszámra adják az bűrt*» s «általában ökör, tehén, tinó bűröknek fontja 12 dénár» legyen. A megállapított tételek 31 kézműiparra szólnak.[2] Általában ugyanazok, mint fennebb. A büntető záradékban az 1659-iki t.-cz.-re hivatkozva 12 frtban, vagy az árúk elkobzásában állapitják meg a zsaroló kézműves büntetését. A ki ellen-

[1] Corpus Statutorum V/1. k. 372—387. l.

[2] Változat: «*strikker* vagy kapczakötők»; és «a török árúsok vagyis görögök.»

szegűl az árszabásnak, ha nemes 100 frtra, ha paraszt 40 forintra büntetendő. Ha kézműves (pl. csizmadia) nem akar dolgozni, vagy késedelmeskedik, jogos panaszra 12 frtra büntetendő. Bőrök elővétele idegeneknek tilos, hazaiaknak szabad. Minden szerződés a bőrök vagy más kézművek felől megsemmisíttetik.

Leginkább korjellemző a befejező (latin) záradék, mely szerint nyilvánvaló lévén, hogy a czéhek tűrhetetlen túlkapásai és visszaélései miatt a kézművesek csekély száma és ebből az árúk elégtelen és szűk volta következett be, mert midőn a legényeket, a kik kitöltötték tanúló éveiket, vagy idegeneket a czéhbe fel kellene venni; 200—300, sőt több forintot szoktak tőlük venni felvételi díjúl és kiváltságaikkal visszaélve, a legényeket és idegeneket szerfelett taksálják: mindezek miatt, ezen visszaélések megszűntetése végett, a lakosoknak szükséges iparczikkek könnyebben történendő előállíthatása okáért elhatározták, hogy ezután a felszabadúló legénytől vagy a czéhbe felvételre jelentkező idegentől ne többet, mint 30 forintot vehessenek. Az ellenkezőleg cselekedőket 40 frt büntetésre és a jogtalanúl szedett taksa visszafizetésére büntessék az illetékes hatóságok. A mely kézművesek eddig kevesebb taksát szedtek, azt emelni ne merészeljék.[1]

Mosonymegye 1726-ban a czéhek panaszára és kérelmére megszabja azt is, hogy az úrnapi körmenetben minden czéhtag résztvenni tartozik, ha nemesi kuriában vagy főuraknál tartozkodik is; azok azonban nem, a kik czéhen kivűl állva mágnásokhoz és nemeseknél vannak szerződve.[2]

A czéhek visszaélései ellen az 1723-iki országyűlés is intézkedik, megújítván az előbbi országgyűlés törvényczikkét.

[1] Id. m. V. l. 389—406. l.
[2] U. o. 441.

74. czikkely 2. §.

A kézművesek testületeinek, köznyelven czéheknek kihágásaira nézve pedig az 1715. évi 79. törvényczikkely gondoskodván, ahhoz továbbra is ragaszkodni kell.

Az iparczikkekben tapasztalt hiány és elégtelenség viszont arra indítja a kormányt és az ország rendeit, hogy útat nyissanak külföldi kézművesek beköltözésére. Erről így intézkedik:

Az 1723. évi 117. törvényczikk.

Különféle nemű kézműveseknek az országba behozataláról.

Ő Felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy különféle nemű kézműveseket hívjanak az országba, a közterhektől és közterhek viselésétől 15 éven át tartó teljes mentesség biztosításával.

1. §. A helytartótanács gondoskodjék, hogy ilyen kézműveseknek azokon a helyeken, a hol letelepednek, telkeik ne legyenek (nehogy ezek művelése őket az ipartól elvonja).

2. §. A helytartótanács a forgalom előmozdítására kereskedelmi szabályokat dolgozzon ki és terjeszszen Ő Felsége elé, hogy azok a szomszéd országokkal is közölhetők legyenek, hogy a kereskedelem is jobb sikerrel folytatható legyen.

3. §. Arra pedig vigyázni kell, hogy az ily külföldről bejött kézművesek, az említett mesterség kitöltött évei után el ne távozzanak, hanem az állandó lakást itt folytassák.

Ez a törvény azért is nevezetes, mert első törvényünk, mely a hazai ipart adómentességi kedvezményben részesíti.[1]

A mindinkább mutatkozó szükségleten és bajokon ez a törvény sem segített. A czéhek nemcsak kiváltságaik sánczai között védekeztek, hanem önkényes szabályokat is alkottak, mindinkább zárt és meghatározott számú testületekké formálódtak, új tagok fölvételét meg-

[1] Magyar Törvénytár 1723. 74. és 117. t.-cz.

nehezítették, nemzetiségi elkülönzés és féltékenység is mutatkozott náluk, éppen a magyarság rovására.[1] Mindez újabb és újabb panaszokra adott okot, úgy hogy a törvényhozás 1729-ben szükségesnek látta erélyesebben fellépni ellenük. Ezekről kíván intézkedni az:

1729 : 10 czikkely.

A kézművesek kihágásainak megszüntetéséről.

A czéhek részéről igen súlyos kihágások tapasztalhatók abban, hogy azok kiváltságaik közlése útján fiók-czéheket is csatolnak magukhoz és azokra hatalmukat kiterjesztik; sőt a közönség sérelmére szabályokat alkotnak; a felvételi díjakat módfelett felemelik és ez által a kézművesek megszaporodását gátolják és meghatározott számra szorítják; *a nemzetbelieket be nem fogadják* s ily módon önkényesen visszaélni merészelnek.

1. §. Ezért az efféle kihágásoknak tárgyában a karok és rendek részéről tett felterjesztésre Ő Felsége elrendelni méltóztatott, hogy a hol a *kir. helytartótanács* a kézműves társúlatoknak ilyen s más hasonló kihágásait különösen felderíti és

[1] A magyarságnak már előbb is sok panasza volt a szabad királyi és bányavárosokra, hogy azokban «sem házat vásárolniok nem szabad, sem más köztiszteknek a viselését nekik a saját házájukban meg nem engedik». A polgárjogot nehezen szerezhetvén meg, a czéhek is lehetőleg elzárkóztak a magyarságtól, a hol a polgárság német volt. Az 1608-iki országgyűlés k. e. 13. czikkelye ezért rendeli el, «hogy az összes szabad városokban ezutánra a főbírákat és tanácsosokat *nemzetiségre való tekintet nélkűl* válaszszák; és az egyéb bármiféle tisztségeket is továbbra minden valláskülönbség nélkűl akármely szabad városban lakó *magyaroknak*, németeknek és szlávoknak vegyesen és fölváltva adják. Született *magyarok* közöttük minden ellenmondás nélkül *házakat vásárolhassanak* és építhessenek és ingó javaikat akármelyik szomszéd városba bevihessék és ott tarthassák. A magyarok is polgári házaik után mindenféle közterhet hordozzanak és a polgárokkal minden szabadságot, kiváltságot és mentességet egyenlően élvezzenek. (Magyar Törvénytár 1900 kiadás.)

Ő Felségének felterjeszti, azokat majd a *czéhbeli kiváltságuk eltörlésével* vagy pedig *más módon*, az 1723. 74. t.-cz. meghagyásához képest is, meg kell szüntetni.

A törvény végrehajtásának ellenőrzésével a helytartótanács bízatván meg: van jele annak, hogy ez szükség esetén intézkedett is. Igy 1730 okt. 24-én útasítja a selmeczbányai hatóságot, hogy a czéhek visszaéléseit a törvény értelmében szűntesse meg.[1]

A bányavárosok felett a kormány közvetetlenebb hatóságot gyakorolván, a bányászat fejlesztése végett gyakran küldtek ki kir. biztosokat, a kik aztán beleavatkoztak jogtalanúl a város önkormányzati ügykörébe is.[2]

Igy 1678 márcz. 23-án Ampringer Gáspár kormányzó felszólítja a városi tanácsot, hogy a czéheknek az úrnapi körmenetekre czéhzászlók készítését rendelje el.

III. Károly 1729-ben Selmeczbányán *czéhbiztosok* választását rendelte el, a kiknek feladata volt a számadásokat ellenőrizni és «az Istennek nagyobb tiszteletét» honosítani meg: azaz a katholikus vallást uralomra juttatni a túlnyomólag protestáns polgárság között.[3]

Ebből méltán elégedetlenség és zúgolódás támadt, mert a czéhek sérelmesnek tartották jogaikra nézve.

A kir. helytartótanács a király rendeletére hívatkozva (a visszaélések és vallási viszály megszűntetése czéljából) 1730 okt. 24-én meghagyja a városi tanácsnak, hogy a czéhek szabályzatait szedje össze és küldje be a kir. helytartó tanácsnak.

A helytartótanács aztán egy pótszabályzatot illesz-

[1] M. Schindler Gyula: A selmeczbányai czéhek élete. Selmeczbánya 1909. 40. l.

[2] U. o. 42. l.

[3] A városi biró 1729-ben «császári rendeletre» hívatkozva állít czéhkommisszáriatust a czipészek czéhe fölé és pedig a választásnál többséget nyert protestáns czéhmester helyett katholikust. U. o. 45.

tett az articulusokhoz, mely arra kötelezte a czéheket, hogy a városi tanácsosok közűl magának *czéhbiztost* válasszon, a melyik pedig nem tesz eleget e rendeletnek, annak ellenőrzésére a tanács rendeljen czéhbiztost.

Ezek a biztosok valóságos gyámnokság alatt tartották a czéheket. Inas-felfogadás, felszabadítás, legényavatás, remeklés, mesterré avatás, czéhgyűlés, czéhszámadás, czéhmesterválasztás nem történhetett nála nélkűl. Ő őrzi a czéhláda egyik kulcsát, ő erősíti meg a határozatokat, szerződéseket. Szóval a czéhbiztos a czéh ellenőre, gyámja, tanácsadója — úgyszólván kormánybiztosa.[1] Kormánybiztosok a czéhek felett ekkor még csak kivételesen alkalmaztatnak; de a kormány törekvése altalában arra irányúlt, hogy a czéheket gyámnokság alá fogják és megrendszabályozzák.

III. Károly s még inkább *Mária Terézia* minél inkább egyöntetűvé akarta tenni a czéheket. E végből a helytartótanács 1761 folyamán a vármegyék által beszedette a hatáskörük alatt lévő czéhek szabadalom leveleit, hogy a m. kir. kanczellária a tervbe vett reformot a szabályzatok egyenlősítése terén végrehajthassa. A czéhek nem szívesen látták ezt az újabb jogcsonkítást s nem mind tettek eleget a parancsnak;[2] de hogy Mária Terézia alatt nagy az átalakúlás és egyenlősítés, azt az ő czéhlevelei nyilván elárúlják. A kegyes és buzgón vallásos királynő főként a kath. ünnepek megtartását, az úrnapi körmeneteken való részvételt követelte meg szigorúan a czéhektől. Megszűntette, vagy legalább is mérsékelte a mindinkább túlzásba fajúlt lakmározásokat. A czéhládák és vagyon kezelőit szigorú számadásra kötelezte.

A kormány ekkor már mélyen beleavatkozott a czé-

[1] U. o. 45–52. l.

[2] Valentényi Gáspár: A somogymegyei czéhek. Szekszárd 1909. 32. l.

hek belső ügyeibe és sűrűn küldte a rendeleteket és elvi határozatokat Magyarországon a helytartótanács, Erdélyben a főkormányszék útján a vármegyékbe és városokhoz a czéheket illetőleg.

Igy 1770 okt. 1-én elrendeli a királynő, hogy a házas mesterlegények épúgy fölvétessenek a műhelyekbe, mint a nőtelenek «személyválogatás és kifogás nélkűl». Ha azonban valamely czéh házas mesterlegényeket fölvenni nem akarna: az olyanoknak szabad legyen mesterségüket önállóan folytatni és a tanács tartozik őket minden háborgatás ellen megoltalmazni. Felügyelni rendel arra is, nehogy valamely czéh tilalmazza az osztrák örökös tartományokban, vagy a Németországban való vándorlást, vagy ha a miatt vonakodnék valakit felvenni: a hatóságok az olyan czéhet feljelenteni tartoznak.[1]

1773 márcz. 13-án a királynő a czéhekben meghatározott fizetésekre nézve ad ki mérséklő rendeletet, illetőleg számszerű taksa megállapítást,[2] melyhez ezentúl alkalmazkodni kellett. A czéhlakomákra nézve pedig a kereskedelmi bizottság véleménye alapján úgy rendelkezik, hogy csak az év végén, a számadás-vizsgálat végett leendő gyűlés után legyen szabad egy-egy személyre 12—12 krajczárt elkölteni a czéh pénztárából.[3]

1780 nov. 20-án a helytartótanács a *tanúló levél* egyöntetűségére vonatkozó rendeletet ad ki. A «*kundschaft*» formuláját a czéhládában kell őrizni s ennek mintájára írják a legények számára szükséges bizonyítványt; a kellőkép kiállított levelet a czéh elöljárói írják alá és pecsételik meg saját és a czéh pecsétjével.

Ennek alapján 1781 től kezdve a czéhek maguk, de a városok is állapítottak meg *felszabadító levél* formu-

[1] Ld. az Okírattárban, a kelet helyén.

[2] Ld. az 1807—1822-iki általános czéhszabály «normá»-ban az Okírattárban.

[3] A rendeletet ld. az Okírattárban a megfelelő helyen.

lákat, melyeket később nyomtatásban kiállítva készen tartottak s alkalmilag kitöltöttek az illető nevek és számok kiegészítésével.[1]

II. József népboldogító kormányzati iránya az ipar javára is reformokat kívánt életbe léptetni. Ő már belátta, hogy a czéhrendszer idejét múlta s egyelőre, míg gyökeres reformot létesítene, a hiányok pótlásával és a közjóval ellentétes czéhszokások megszűntetésével próbál a bajokon segíteni.

II. Józsefnek a vallásügyet szabályozó 1781-iki ú. n. türelmi rendelete fölmenti a prot. iparosokat a r. kath. isteni tiszteleteken és szertartásokon való megjelenéstől és megtiltja, hogy e miatt őket a czéhszabályok szerint birságolják.

Az iparos ifjúság kiképzése érdekében 1783-ban elrendelte a *vasárnapi rajziskolák* fölállítását. Hogy erre mintegy rákényszerítse az ifjúságot, 1786-ban kimondotta, hogy az inasok csak úgy szabadíthatók föl legényekké, ha a rajziskolát legalább egy éven át látogatták.

A szabad ipar érdekében 1785-ben adta ki azt a gyökeres rendeletét, mely a czéhek eltörlésének elvileg kimondásával, mindenkinek megengedte, hogy bármely ipart szabadon gyakorolhasson.

II. József császárnak ez a rendelete épúgy végrehajtatlan maradt, mint a többiek s halálos ágyán ezt is visszavonta.

1790/91. országgyűlés reformtörekvései az iparra is kiterjedtek annyiban, hogy a 67-ik törvényczikk a reformokat kidolgozandó bizottságok közé egy *kereskedelmi bizottságot* is fölvett, illetőleg kiküldött, melynek egyik feladata leendett a közkereskedelem előmozdításának terve mellett «különféle gyárak létesitése s gyártmányok behoza-

[1] Lásd az Okírattárban a marosvásárhelyi lakatosokét az 1800-as évekből. Ugyancsak a dévai szabó mesterekét 1805-ből.

tala, művészek és mesteremberek számának szaporítása».[1]

A czéheket illető újabb kormányrendeletek között említést érdemel a helytartótanács amaz intézkedése (1794.), hogy a luth. vagy ref. czéhbeli mesterek birságai, melyek eddig a kath. parochiát illették, ezentúl saját lelkészeik javára rovandók ki.

1795 szept. 25-én kormányrendelet azt a czéhmestert, a ki inasát a II. József által alapított rajziskola látogatásától visszatartja, a czéhmester által 4 frtra büntetteti s az ebből befolyó birságokat a czéh a rajziskola igazgatójának tartozik átadni, a szegény inasok számára veendő papír beszerzésére. A hol nincs ilyen iskola, a vándorló legény köteles olyat felkeresni s csak ilyen iskolák látogatása után lehetett mesterré. A czéhmester az iskolamulasztók névsorát a tanács útján a rajziskola igazgatójának megküldeni tartozik.[2]

A XVIII. század folyamán a kormányrendeletek általános szabályaival párhuzamosan a vármegyék is elég sűrűn hozzák rendeleteiket az iparosokat, főként az árszabályozást illetőleg.

Hontmegye 1726-ban inspectorokat rendel a húsvizsgálatra 12 frt büntetés mellett.

Csongrádmegyében 1733-ban megyei, Szeged-városi kiküldöttek és a szegedi katonai parancsnok együttesen csinálják az árszabást.

Zalamegyeben 1737-ben kiküldött bizottság készíti az egész vármegyére kötelező limitatiot.

Baranyamegyében 1744-ben a közgyűlésből kiküldött bizottság szabja meg a húsárakat: szent János napig öt, azután négy dénárban fontját.

[1] A Magyar Törvénytárban, 1746—1835. k. 205. l.

[2] Valentényi G. A somogymegyei czéhek 36. l.

Biharmegye 1745-ben és 1781-ben azt határozza, hogy minden évben csináljanak árszabást a kézművekről, a húsról meg épen kétszer évenként.

A hajdú kerületekben 1774-ben a hús és élelmiszerek árának limitatioját közgyűlésen végzendőnek határozzák.

Veszprémmegye 1753-ban az asztalosok, csizmadiák, gombkötők stb. azt panaszolják, hogy a czéhes helyeken levő vásárokon tőlük «*látópénz*» czímen, az első ízben vásáron megjelenő mesterektől «*keresztelő penz*» czímen nagy összegeket zsarolnak s kérik e törvénytelen visszaélésnek megszűntetését. A vármegye elhatározza, hogy e végett felterjesztést intéz a helytartótanácshoz s a vármegye területén lévő czéheket eltiltja a hasonló taksáltatástól.

Győrmegye 1756-ban eltiltja a zsidókat a húsvágástól. de folyamodásukra, hogy rituális czélból vághassanak, 1757-ben ezt megengedi, ott, a hol tömegesebben laknak.

Mosonymegye 1769-ben azt határozta, hogy csak azt vegyék fel a czéhbe a kézművesek, a kik három évig vándoroltak.

Máramarosvármegye 1718-ban eltiltja a zsidókat a gabona (pálinka) főzéstől.

Ugocsamegye 1785-ben megengedi a zsidóknak háton vihető portékákkal a házalást.

Csongrádmegye 1812-ben kimondja, hogy a czéhek katonát ne állítsanak és rabok kísérésétől s árnyékszékek tisztításától fölmentessenek.[1]

*

A czéhek történetében a XIX. század a hanyatlás és haldoklás korszaka. Ekkor már mind a kormány, mind a közönség lassanként arra a meggyőződésre jut, hogy a

[1] Kolozsváry—Óvári: Törvényhatósági Jogszabályok gyüjteményes kötetei megfelelő helyein.

czéhrendszer túlélte magát, hogy az iparfejlesztésnek útjában áll, hogy a mesterségek űzésének eddigi monopoliumos rendszere nem felel meg többé a korszellemnek, mely minden téren a szabadság, a szabad verseny, tehát az iparszabadság felé is törekszik.

A gyökeres reformokat késleltetik a napoleoni háborúk, de a részleges reformok ennek daczára megkezdődnek, egyelőre a czéhek újjászervezése czéljából.

I. Ferencz 1802-ben új czéhszabályzatot ad ki, melynek czélja a czéhek megreformálása. Ennek következményeűl a helytartótanács 1805 febr. 5-én rendeletet bocsátott ki, hogy a régi czéhleveleket szedjék be és küldjék fel a szabályzatok egyöntetűvé tétele czéljából.[1] Addig is, míg ez megtörténhetnék, ideiglenes szabályzatot adnak ki és nyomtatásban megküldik a hatóságoknak a czéhekkel közlés végett.[2]

Ezek a szabályok hatósági felügyelet (commissariu-

[1] Ezeket a beszedett czéhleveleket a helytartótanács fölküldötte az udv. kanczelláriába. Ezek az 50-es években Bécsben a régi kanczellária épületében egy mellékkamarában halomra hányva hevertek. Dr. Wenzel Gusztáv erről tudomást szerezvén, Bach minisztert, a kit még ügyvéd korából ismert volt, fölkereste és figyelmeztette azok nagyértékű tudományos becsére és kérte, hogy adná azokat a budapesti egyetemi vagy a nemzeti muzeumi könyvtárnak. Ez az óhajtás akkor nem, de 1867-ben az alkotmány visszaállítása után bekövetkezett s a nagybecsű régi czéhlevelek visszahozatván, megosztattak a bpesti egyetemi és nemzeti muzeum könyvtára között. A bp. egyetemi könyvtárban összesen 738, legnagyobbrészt eredeti czéhszabály van, mely 67 czéh között oszlik meg. Legtöbb a szabóké (84), a csizmadiáké (77), a takácsoké (61), kovácsoké (52), szűcsöké (49), fazekasoké (35), asztalosoké (33), bodnároké (30), ácsoké (29), kőműveseké (29), molnároké és mészárosoké (25), gombkötőké (24) stb. (Ld. a bp. m. k. egyetemi könyvtár kéziratainak czímjegyzéke I. rész. 221—303 l.)

[2] «A czéhek iránt kiadott kegyelmes királyi parancsolat» 1805-ből megvan több levéltárban; így Somogy vm. ltrában több példányban.

sok) alá rendelik a czéheket, megszabják a remeklés módját, megbírálását, engedélyt ad a zsidóknak is a mesterségek űzésére s a himpelléreknek ott, a hol czéhek nincsenek.[1]

E szabályzat alapján a commissariusok és a czéhmesterek a remeklést végző mesterlegény mellé ellenőrző és biráló *látómestereket*, ú. n. «regius»-okat neveztek ki, a kiket az igazságos ítélkezésre feleskettek.[2]

Erdélyben 1807-ban ad ki a főkormánszék a sz. kir. városokban lévő «minden czéheknek» normáúl «articulusokat» (54 pontban), melyekhez képest a czéheknek szabályaikat átalakítani kellett.[3]

E szerint a czéh első felettes hatósága a *czéh commissariusa*; második a városi *tanács*. Januáriusban *nagy czéhgyűlés* tartandó, melyen a czéhmesterek elszámolnak. A két évre választott *fő- és viczeczéhmester* mellé esetleges helyettesűl két «*hites öreg*» mester választandó. Negyedévenként *czéhgyűlést* tartanak a folyóügyek elintézésére. Rendkivűli gyűlésért az egybehívó egy forin-

[1] «A czéhekre való vigyázatot a vármegyék a szolgabíró urakra bízzák», a kik «küldhetnek maguk személyébe másokat a czéhekbe». «Ezen fővigyázóknak kötelessége lészen . . . a czéhnek minden törvényeit a rendeléseit protocolumba íratni, melyekbe a czéhmesternél akármikor is bé lehessen tekinteni. Ha valamely czéh a *commissarius* jelen nem létében merészelne gyűlést tartani, ezen gyűlés úgy fog tartatni, mint egy törvény ellen való cselekedet, melyet az azt illető magistratus megbüntet».

«Remeket készíteni okvetlen kötelesség.»

«A czéhcommissarius és a czéhmester fogja kinevezni azokat a mesterembereket, a kik a remeket megvizsgálják. Ha az első remek hibás, szabad másodikat is késziteni. Ha pedig még akkor is hibákat találnának, akkor szabadsága lesz a remeklőnek a maga költségén remekjét más városbéli mesteremberekkel megvizsgáltatni; de a remekbe tett hibákat pénzzel megváltani nem szabad».

[2] Az eskü formáját ld. az Okírattárban (1805.)

[3] Ld. az Okírattárban (1807—18.2.)

tot fizet. A szabályok előírják a *takśák* és *birságok* összegét (melyet a czéhek rendszerint keveslettek és kijátszani törekedtek).[1] Vásárokon az elsőbbség a helyre nézve az öregebbeket illeti, időrendben. Az özvegy «míg férje nevét viseli», mesterségét folytathatja, mellé adott mesterlegény segítségével. A czéh pénze segélyezésekre, nem lakomákra fordítandó. A nagygyűlés alkalmával költhetnek egy-egy személyre 12—16 krt lakomára.

A *vándorló legény* magát szabadúló levele és «kundschaftja» (bizonyítványa) által tartozik igazolni. Az *atyamester* rendeli műhelybe. Ha nincs hely, három nap mulva vándoroljon tovább. Három évi vándorlás után kérheti mesterré fölvételét. E végből köteles a czéhtől kijelölendő műhelyben «egy egész remek-esztendeig, a mesterember gyermeke pedig csak félesztendeig» dolgozni. *Remek* készítését a *látómesterek* ellenőrzik; a czéh birálja meg. Ha nem találják jónak, addig nem veszik fel, míg mesterségét jól meg nem tanúlja és jó remeket nem készít.[2] Munkaidő télen reggel 6-tól esti 10 óráig, nyáron 5-től sötétig. *Korhely-hétfő* tartása tilos és birság alá esik.

Az inas 3—4 évig tanúl (mester fia kevesebb ideig.) Inaspróba készitése után veszi fel legénynyé a czéh.

A czéhek rendezése, reformálása és egyöntetűvé tétele szünetlenűl folyik a következő években is. Azért húzódik oly soká, mert míg egyrészt a czéhek vonakodtak alávetni magukat a megrendszabályozásnak, másrészt a felettes hatóságok nehezen és hosszabb ideig tudták csak lebonyolítani a messze elágazó és nagy kiterjedésű munkálatokat.[3]

[1] Az Okírattárban közölt «norma» példányában a számok átjavítással tetemesen növeltettek. (Ld. 1822.)

[2] A remeklés felett támadt esetleges viszályban a tanács itélt. Ld. az Okírattárban az 1812-iki peraktát.

[3] Somogymegye több czéhe panaszol. 1815—16-ban panaszolják, hogy tíz évvel az előtt beszedett czéhleveleiket még mindig nem kapták vissza. (Id. m. 391.)

1813-ban újabb lépés történik az uniformizálás terén. A helytartótanács egységes szabályzat-tervezetet küld le a vármegyéknek nyomtatásban, latin, magyar, német és horvát nyelven.[1] A vármegyék kiosztották a járások szolgabíráinak s ezek kiadták a czéheknek kötelező vezérfonalúl. Ugyanezt tették a városok a kebelükben fennálló czéhekkel. Ezek aztán czéhszabályaikat ehhez képest átalakítván, kérték azoknak hatósági vagy királyi megerősítését a helytartótanácstól vagy az udv. kanczelláriától, Erdélyben a főkormányszéktől.[2] A vármegyékben néhol czéhbizottságok működnek a rendezés czéljából.

A helytartó tanács még ezután is adott ki egyes rendeleteket a czéhekre nézve. Pl. 1825-ben eltiltja a czéheket attól, hogy a nem kath. mestereket a negyedévenként tartott, ú. n. kántormiséken való részvételre kényszerítsék. 1826-ban eltörli a pénzbeli birságokat. 1828-ban elrendeli, hogy a czéhbe idegen legények is fölveendők,

[1] *Czíme*: Generales Articuli Cæhales pro Contuberniis et Coelibus regni Hungariæ. Budæ typis Universitatis 1713.

[2] Az országos levéltárban négy kötegben őriztetnek I. Ferencz és V. Ferdinánd király czéhleveleinek fogalmazványai 1815—1847-ig. Ezek azonban az eredeti czéhleveleknek csupán bevezetését és záradékát tartalmazzák; a czéhszabályok már ekkor chablonszerű pontjaira csak rövid hívatkozás történik, ilyetén-képen: *Quorum quidem articulorum tenor sequens est; Első czikkely: Az inasokról.* A latin nyelvűeknél: «*De tyranibus etc.*» A német nyelvűeknél: «*Von den Lehrjungen etc.*» Mindjárt ezek után következik a záradék: «*Nos itaque*» kezdettel.

A legtöbb czéhlevél szabályai ekkor már *magyarúl* vannak írva. A bevezetés és záradék azonban a magyar és német nyelvű szabályzatoknál is latin. 1844-től kezdve azonban (midőn a magyar nyelv a törvényhozás, a kanczellária és helytartótanács ügykörében is hívatalos nyelvvé tétetett, az 1844. II. t.-cz. szerint) a magyar czéhszabályoknál a bevezetés és a záradék is magyarúl van írva.

Az Erdélyre vonatkozó czéhlevelek az országos levéltár erdélyi főkormányszéki osztályában őriztetnek hat vaskos kötegben.

nemcsak olyanok, kik ott tanúltak és szabadúltak fel. 1831-ben kimondja, hogy a legények szolgálatuk közben bármikor fölmondhatnak, nemcsak az év végén.

A XIX. század második negyedében az alkotmányos élet újjáéledése napirendre tűzte a reformokat minden téren. Az iparügy s a czéhek sem maradhattak el.

Gr. Széchenyi István a reformokat sürgető első nagy munkája, az 1830-ban megjelent «*Hitel*» külön fejezetet szentel «*A czéhek s limitatio feleslege*» cz. a. a nagyfontosságú ügynek, melyben pálczát tör a czéhrendszer felett.

Kimondja, hogy «a czéhek örökké hátráltatják a termesztmények s mesterművek árának egymásközti rendes arányát». «A limitatiok pedig s kivált a hús limitatioja annak oka, hogy a mezei gazdaságnak egy sarkköve béna, s így egy lábbal a levegőben áll.»... «1811 és 1816-dik esztendei szűk időben, midőn a mészáros czéhek teljességgel húst vagy nem vághattak, vagy vágni nem akartak, éppen csak azzal segíthettek számos megyék magokon, hogy mindenkinek megengedték a húsárúlást.»... «Ha más országban tapasztaljuk, mily nagy hasznot következtet a czéhek, de kivált a limitatio megszűnése, ne kételkedjünk, hogy idehaza is áldott következéseket ne szűljön.»... «Hogy a czéhek s limitatio megszűnése nagy hasznot hajtana s igen könnyen eszközölhető is, kételkedni nem lehet.»[1]

A nagy reformator tehát kiadja a jelszót a czéhek eltörlésére. A vármegyék is hozzászólnak. Így Somogy vármegye 1832-iki okt. 10. gyűlése kimondja, hogy a czéheket más országok példájára törvény útján el kell törűlni; az iparszabadság kimondása még a czéhek mellett is korszerű reform volna. Ugyane megye 1834-ben megújítja a czéhrendszer eltörlését kívánó határozatát, mert a czéhek megannyi monopoliumok lévén, káros korlátok az iparszabadság útjában.[2]

[1] Id. m. 93—99. l.

[2] Valentényi G. id. m. 44. f. 45. l.

A törvényhozás nem térhetett ki a koreszmék áramlata elől s az 1840-iki orazággyűlés megtette az első lépést az iparszabadság felé: «*A gyárak jogviszonyairól*» szóló XVII. törvényczikkében, melynek 5. §-a szerint «a gyártó intézetében mindennemű mesterséget űző segédmunkásokat szabadon alkalmazhat.» Ez megtörte a czéhek amaz előjogát, hogy csak az lehetett mesterlegény, a ki a czéhben dolgozott.

Újabb lépés történt 1848-ban, midőn Klauzál Gábor földmívelési, ipar- és kereskedésügyi miniszter jún. 9-én rendeletet adott ki, a mely addig is, míg az iparügy rendeztetnék, a czéhszabályokat módosítja. A 106. §-ból álló szabályzat részletesen meghatározza az inasok, segédek, mesterek jogát és kötelességét, intézkedik a betegek segélyezéséről, a remeklés módozatairól, a visszaélések megakadályozásáról, a czéh vagyonáról, jövedelméről, a czéh igazgatásáról, a czéhgyűlésekről stb.

Ez a rendelet, ha nem is gyökeres reform, mégis haladás s a czéheknek a korszerű igényekhez való átalakítása. Az iparügy végleges rendezésére azonban a nemsokára bekövetkezett zavaros politikai helyzet s a szabadságharcz miatt ekkor nem kerülhetett sor.

Az 1850-es években az önkényuralom alatt rendeletekkel szabályozzák az iparügyeket is. 1851-ben «ideiglenes útasítás»-t adnak ki a kereskedelmi és iparviszonyok javítása céljából, a mely az ipar-engedélyezési rendszert állapítja meg. Az 1857 febr. 9-én kiadott császári rendelet a czéheket egyik legfőbb joguktól fosztja meg: attól, hogy az ipargyakorlás jogát ők adományozzák; a rendelet értelmében ez a közigazgatási hatóságra száll át. Az 1859 decz. 20-iki császári pátens (nyílt rendelet) a némileg korlátolt iparszabadságot léptette életbe, 1860 máj. 1-étől.

Az alkotmány 1867-ben visszaállítása után serényen működő törvényhozás nemsokára napirendre tűzte az iparviszonyok rendezése és korszerű átalakítása kérdését is.

A földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter 1869 okt. 21-én a képviselőházban ipartörvény-javaslatot nyujtott be, melynek vezérelve az iparszabadság volt. Ennek alapján készült el *az 1872. evi VIII-ik törvényczikk: «Az ipartörvény»*, mely 1. §-ában kimondja, hogy «a magyar korona területén minden nagykorú... egyén... bármely iparágat... bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat.» A bejelentésről az iparhatóság ad igazolványt. Ipar helyettes vagy bérlő által is űzhető. «Tanoncz»-ot, segédet kiki tetszés szerinti számban tarthat, a törvényes föltételek mellett.

Iparosok (ugyanazon vagy különböző ipart űzők) közös érdekeik előmozdítása végett ipartársúlatokká egyesűlhetnek. Alapszabályukat az alakúlás előtt az illető törvényhatóság útján a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumnak bemutatni kötelesek. Az ipartársúlatok az illetékes közigazgatási hatóságok felügyelete alatt állanak.

Az ipartársúlatokról intézkedő IV. fejezet mondja ki a czéhek eltörlését is.

«83. §. *A jelen törvény életbeléptetésétől számított 3 hó alatt valamennyi fennálló czéh megszűnik.* Ha a volt czéhtagok többsége ezen törvény életbelépte után 9 hó aatt ipartársúlatot alkot,[1] a megszűnt czéh vagyona ezen társúlatra száll, ellenkező esetben a volt czéhtestűlet vagyona a czéh közgyűlése által közhasznú iparczélokra adományozandó s ha a gyűlés ily határozatot hozni nem akarna, a társúlati vagyonnak iparczélokra való fordítása iránt az illető törvényhatóság fog határozni.»

[1] Ennek alapján alakúltak a mai ipartársúlatok, a melyek számára az Orsz. Iparegyesűlet dolgozott ki alapszabálymintát, mely nyomtatásban megjelenvén, a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium által «minden észrevétel nélkűl helyesnek találtatott» s az ipartársúlatok szervezésénél vezérfonalúl szolgált. (Megvan az Erd. Múzeum kézirattárában a marosvásárhelyi szabó czéh iratai között.)

Iparügyekben első folyamodású hatóság: a községekben a szolgabíró, városokban a rendőri hívatal; másodfolyamodású hatóság: az alispán és a városi tanács; harmadfokú hatóság: a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter. Horvátországban a horvát országos kormány.

Épen 40 éve tehát annak, hogy az egykor szépen virágzott czéhrendszer megszűnt, illetőleg eltöröltetett. Hazánkban körűlbelűl 600 évig állott fenn és teljesítette szép és sok tekintetben áldásos hívatását. Az új kor szelleme keresztűlgázolt rajta s eltiporta. A szabad iparhoz fűzött remények azonban nem mindenben teljesűltek; a sok tekintetben válságos viszonyok között élő kisiparosok pedig mint boldog aranykorra emlékeznek vissza a czéhek patriarchális, családias, jómódot biztosító korszakára.

V.

A czéhek alakúlása és külső szervezete.

A czéhek a kézműipar és az iparűző mesteremberek védelmére alkotott testűletek voltak. Nálunk az olasz- és németországi czéhek mintájára alakúltak, de a magyarországi jogviszonyokhoz alkalmazkodva, idők folyamán a külföldiektől eltérő magyaros szervezetet és jelleget öltöttek.

A német kereskedő városokban némely czéhek a város védelmére alakúlt testűletekből s a «Trinkstube»-k asztaltársaságaiból fejlődtek ki, melyeknek ott eleinte inkább honvédelmi czéljuk és szervezetük volt. Nálunk keletkezésük alkalmával mindjárt előtérbe lép iparos és mesterségvédelmi jellegök s csak másodsorban képeztek hon-, illetőleg városvédelmi testűletet, ha arra épen szükség volt. Közelebb állott hozzájok a vallásos, s emberbaráti törekvés. Oltárokat emeltek, betegeket ápoltak, kórházakat, iskolákat segélyeztek, isteni tiszteleten, processiókon, halottak temetésénél testűletileg vettek részt.

Nálunk eredetüket némelyek a szepesi és erdélyi szászok között (a XIV. században még Kolozsvárt is) fennálló vallásos és emberbaráti társúlatoktól vették, azokból alakúltak át iparos testűletekké. A mint azt pl. a kolozsvári mészárosok 1422-ben nyiltan hirdetik, midőn az eredetileg «szent Mihály főangyal tiszteletére épűlt szentegyházbeli isteni tisztelet emelése s nagyobb dísze végett alakult fraternitas»-ból iparos testűletté válnak.[1]

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története. I. k. 410. l.

Élénken jelzi a különbséget némely német és magyar czéh között maga a birság neme is. Míg Németországban a birságok gyakorta *sörben* (eine Tonne Bier, ein Legel Bier) állapitvák meg,[1] addig a magyarországi czéheknél (a reformáczióig) a leggyakrabban előfordúló birság a *viasz*, melyből a czéhek külön vagy közös oltáraikon a gyertyákról gondoskodtak.

De ha a szükség úgy kívánta, nálunk is felkötötték czéheink tagjai a kardot s oda állottak a falakra az ágyúk mellé, és saját külön bástyáikon az ellenség rohama ellen vitézűl védelmezték családi tűzhelyeiket, szorgalmuk és munkájok gyümölcsét és tárházát, azt a várost, melyhez egész életfentartásuk fűzve volt. Lőcsén pl. a XVI. és XVII. században egész a múlt század elejéig külön kijelölt és békében s háborúban egyaránt gondozott védelmi bástyájok volt a szűcsök, szabók, kalmárok, késművesek, tűcsinálók, mészárosok, gombkötők, rézművesek, asztalosok, suszterek, bodnárok, takácsok, posztókészítők, lakatosok, szíj- és nyereggyártók és czukrászok czéhének.[2] Így volt az a többi erődített városnál is, pl. Kolozsvárt, hol minden nagyobb czéhnek megvolt a maga «tornya», melyet hadiszerekkel ellátni és védelmezni tartozott.

A mi a czéhek szervezetét illeti, a XIV. század elejétől kezdve (mióta oklevelek alapján figyelemmel kísérhetjük) egész a jelen századig erős fejlődési fokozatokon mentek keresztűl, az egyes városok és czéhek sajátos külön viszonyaihoz képest, önkormányzati jogaik érvényre emelése mellett. Tévedés azt hinni, hogy egy kaptafára készűltek szabályaik, hogy egy húron pendűltek a czéhek országszerte.

[1] Ld. pl. Hündorf Paul: Die Steinhauer-Zunft zu Obernkirchen. Halle a. S. 1887.

[2] Dr. Demkó Kálmán: Lőcsének erődítése és védelmi rendszere. Lőcse 1884.

Nagy Lajos 1376-iki czéhrendszabálya, (melyet különben az erdélyi szászok magok állapítottak meg magoknak), nem terjedt ki az egész országra, s teljes egyöntetűséget ekkor a magyarországi városok czéhei között hiába keresnénk.

A szabad királyi városoknak megvolt és tiszteletben tartatott e tekintetben is önkormányzati joguk, s a városok viszont bizonyos határig szabad kezet engedtek az egyes czéheknek, hogy magok állapítsák meg és foglalják pontokba a gyakorlatból kifejlődött jogszabályaikat, melyeket azok megerősítés végett rendesen eléje terjesztettek a városi tanácsnak. Királyi megerősítésre a XIV–XVI. században általában csak rendikvűli esetekben gondoltak, s ha valami különös előjogok biztosításáról volt szó. — Pl. Kassa város czéhei (melyek fokozatos fejlődését egészen figyelemmel kísérhettem, mintegy hatvan czéhlevelét ismervén és nézvén át) úgy a kolozsváriak (melyek nagy része nyomtatásban is megjelent) a XIV. századtól egész a múlt századig mindig a város tanácsától nyerik, illetőleg ez által erősíttetik meg czéhszabályaikat.[1]

Csak Mária Terézia alatt, a ki a czéhek rendezését erélye-

[1] A kassai czéhek közűl a XV. századból 13-nak maradt fenn czéhszabályzata a városi levéltárban. Ezek: a szűcsök (1397. és 1448.), takácsok (1429.), erszénygyártók (1439. és 1459.), szíjgyártók (1450.), mészárosok (1452.), kocsigyártó, esztergályos és asztalos czéh (1459-ből, megerősítve 1571-ben), ruhaszabók (Gewandtschneider (1461), szabók (Schneider, 1461.), lakatos, sarkantyús és fegyver-csiszár czéh (1461.), nyergesek (1461.), tímárok (1467.), susztérek (1480.), tímárok (1482.). Közölte a Tört. Tár 1889 és köv. évf. ifj. Kemény Lajos. (Mind német.) — A Felsőmagyarországi Múzeum levéltárában levő XV–XVIII. sz. széhszabályokat (szám szerint 32-őt) kiadta és ismertette dr. Tóth Lőrincz a kassai főgymnasium 1885–86-iki értesítőjében. (Mind magyarúl írvák, némelyik későbbi fordítás.) A kolozsvári czéhekről Jakab Elek írt: Kolozsvár történetében, számos czéhlevelet adván ki az oklevéltárban. A kolozsvári czéhek iratai nagyrészt az Erdélyi Múzeum levéltárában és a városi levéltárban őriztetnek, melyekből az Okirattárban többet közlök. A Századok, Történelmi Tár, M. Gazdaságtörténelmi Szemle s más folyóiratok hasábjain is jelentek meg czéhszabályok, melyekről a függelékűl adott könyvészet nyujt bővebb tájékoztatást.

sen vitte keresztűl, válik általánossá a czéhszabályoknak királyi megerősítése s újak adományozása. Alatta lehet mondani, hogy a czéhek *egyöntetűekké* váltak s elvesztették egyedi jellegüket. Kivételesen még ekkor is vannak olyanok, melyek régebbi szabályaikat erősíttették meg, kiegészítvén azokat a Mária Terézia rendeletében megkívánt szabályzati pontokkal. Így láthatunk némely czéhszabályok után pótszabályokat, eme fölírással: «Fölséges Asszonyunk kegyelmes rendeléséből való hozzáadás»; mint az a *szentkirályszabadjai* és *vörösberényi* takácsokén 1772-ből olvasható. Ezek az eredeti czéhlevelet is Mária Teréziától nyerték 1769-ben, a czéhek szabályozása előtt.

De azért ha a városok gyakorolták is a czéhek szabályozási jogát, általános törvényűl nem állíthatjuk, hogy a középkor századaiban a királyok magok is ne adtak volna egyes czéheknek kiváltságleveleket. — Így Mátyás király 1466-ban maga ád a zágrábi vargáknak,[1] ugyanakkor, majd ismételve 1480-ban az ottani szűcsöknek, a nyereg-, fék- és szíjgyártóknak szabadalom levelet czéh-alkotásra s abban az ipar szabad gyakorlására. — Ennek oka, azt hiszem, egyszerűen az volt, mert Mátyás király akkor épen Zágrábban időzött s ezt a kedvező alkalmat az illető mesteremberek felhasználták arra, hogy tőle kérjenek czéhjogot, a mit különben a városi tanácstól is megnyerhettek volna.

Közeli példát idézhetünk erre is. Mátyás király a pesti tímároknak maga ád czéhszabadalmat; míg a szűcsöknek (1466.), a szabóknak (1447.), valamint előbb (1444.) a vargáknak és (1446-ban) az íjj-, nyil- és paizsgyártóknak, a nyereg- és szíjgyártók egyesűlt czéhének maga a városi tanács.[2]

[1] II. Ferdinánd 1626-iki átírásában (II. Lajos király 1523-iki, I. Ferdinánd 1561., Rudolf 1579. megerősítésével) maradt fenn, eredetiben. (N. Múzeum levéltára.)

[2] Kovachich: Formulæ solennes styli cz. m. közli e czéhleveleket.

Debreczen is maga ád a városbeli csapómestereknek (szűrposztó készitőknek) 1458-ban privilegiumot, melyet Szapolyai János mint erdélyi vajda 1513-ban, s később mint király 1540-ben újra átír és megerősít. — Debreczen sajátságos helyzeténél fogva az ottani mesteremberek jónak látják czéhszabályaikat az erdélyi fejedelmek által is megerősíttetni, mint a szűcsök teszik 1585-ben a városi tanács által 1584-ben megújított régi articulusaikkal.[1]

A szepesi városok némelyikében a czéhek (az elzálogosítás következtében) a lengyel királyok által erősíttetik meg szabályaikat, mint pl. a bélai, leibitzi, durandi, ruszkinóczi és menhárdi takácsok, mészárosok, szabók és vargák az ő magok alkotta jogszokásaikat (per ipsos adinventa plebiscita, articuli et consvetudines) Zsigmond Ágost király által Krakkóban 1551-ben.[2]

Előfordúl, hogy a *nádor* (mint királyi helytartó) ad czéhszabadalmat; így Perényi Imre 1510-ben (midőn Ulászló Csehországban távol van) az *alsó-körösi* lakatosoknak, melyet azok kölcsön adnak a *zágrábi* lakatosoknak,[3] sarkantyú- és fegyvercsinálóknak, melyet 1521-ben II. Lajos király is megerősít, s melyet 1689-ben átvesznek a *szombathelyiek* is.[4] Így újítja meg Nádasdy Tamás a *zágrábi* és *varasdi* szűcsök czéhlevelét 1559-ben.

A kassai szabók 1621-iki, a tanácstól nyert kiváltságleveléhez is járúlnak «*palatinus* uruktól ő nagyságától újabban engedtetett articulusok.»[5]

[1] Mind a városi tanács által 1584-ben adott, mind ugyanaz Báthory Zsigmond 1565 márcz. 18. átiratában megvan a N. Múzeum levéltárában.

[2] A N. Muzeum levéltárában.

[3] Eredetije a N. Muzeum levéltárában.

[4] Bp. egyetemi könyvtár.

[5] Tóth Lőrincznek a kassai czéhekről írt czikkében (Adalékok az ipar és kereskedelem történetéhez Kassán) a kassai főgymn. 1886. évi értesítőjében 13. l.

Azon mezővárosokban és falvakban, melyek földesúr hatósága alatt állottak, az illető földesurak adták vagy erősítették meg a czéhszabadalmakat. Igy pl. a *rimaszombati* plebánia temploma szent Mihály oltára körűl alakúlt ötvös, kovács, lakatos, szíj- nyereggyártó és csíszár czéhét Gúti Ország Ferencz, az ő földesurok, 1516-ban, — s miután ez tűzvész alkalmával elpusztult, azután fordúltak Ferdinánd királyhoz, hogy ama régi czéhszabályokat erősítse meg.[1] Ugyancsak a rimaszombati tímárok 1520-ban akkori földesuroktól, Losonczy Zsigmondtól nyerik előjogaikat. — 1623-ban az odavaló fazekasok Széchy Györgytől.

Földesúri jogon erősíti meg enyingi Török Bálint 1558-ban s még u. a. évben enyingi Török János hunyadmegyei főispán «mint a város patronusa» a debreczeni szűcsöknek a várostól nyert czéhszabályait, melyeket ezek 1569-ben az erdélyi fejedelem által is biztosíttatnak.[2] A lévai összes czéhek, úgy a kismartoniak, lékaiak, nyékiek (Sopron m.), derecskeiek, feketevárosiak (Sopron m.), locsmándiak, köpcsényiek, a csornai vargák a gróf Esterházyaktól kapják a XVII. és XVIII. században kiváltságaikat. — A körmendiek, német-újváriak, rohoncziak a gróf Batthyányiaktól. — A sárvári vargákét Nádasdy Ferencz erősíti meg 1645-ben. — A füleki és losonczi vargáknak Wesselényi Ferencz ad czéhlevelet 1656-ban stb. stb.

A *püspökök* is adnak a püspöki székhelyen, vagy a püspöki megye területén dolgozó mesteremberek számára kiváltságleveleket. A legrégibb ezek között Héderváry László egri püspök 1455-ik privilegiuma az Eger, Puszta-Szikszó, Maklár, Nagy- és Kis-Tálya, Tihamér, Almagyari, Bakta, Tárkány, Szarvaskő, Szelecske, Harangozó és Szikszó

[1] Ferdinánd 1553-iki átírásában Gúti Ország László 1516-iki privilegiuma. (Eredeti, N. Múz.)

[2] János Zsigmond eredeti átiratában van meg a M. Múz.

helységekben levő *szabók* számára, mely 1524., 1550., 1634. években megerősíttetvén, a jászai prépost 1723-iki átiratában maradt ránk. — A *rozsnyai* czéhek felett az esztergomi primások, mint a város földesurai határoznak. Pázmány Péter pl. határozottan fentartotta magának a czéhszabályok felülvizsgálását az ő idejében már tisztán protestáns vallású városban.[1]

A *vácziak* czéhszabályait, melyeket az ottani mesterek rendesen más várostól (Budától, Pesttől és Komáromtól) vesznek át, — mint fiók-czéhek — az ottani püspökök többnyire megerősítik és új articulusokkal pótolják. Ezeknek (pl. a szabókénak) kizárólagos *kath.* jellegét erősen hangsúlyozták. Már Lipót 1699-iki czéhlevele úgy rendelkezik (14. art.), hogy «ha czéhbeli mesterek kálvinisták s akár lutheránusok lesznek és meg nem térnek az igaz hitre, egy esztendő leforgásában kivettessenek az czéhből».[2] Még élesebben megköveteli a kath. hit vallását gr. Esterházy Károly püspök a Lipót czéhleveléhez 1761-ben illesztett pótarticulusokban:

(15.) «Kívánjuk (úgy mond), hogy mindannyian a mesterek az igaz régi római kath. anyaszentegyházat profiteálván, azon hitben is éljenek. Senki a mesterek közűl lutheranus vagy kálvinista *inast* ne merészeljen befogadni és mesterségre tanítani ; szabad legyen mindazonáltal idegen vándorló, azon lutheranus vagy kálvinista vallásban lévő *legényt* ezen czéhünkbe befogadni és neki mívet adni, de nem tovább, hanem csak *két és legtovább három esztendőkig*, mely idő alatt a mester, a kinél lesz, tartozzék minden iparkodással és szorgalmatossággal azon legénynek *megtérésén* iparkodni *és tisztelendő plébánus uramnak hírt adni*, hogy megtérésében munkálkodhassék, mely két vagy három esztendő alatt *ha meg nem térne, szabad ne legyen az városban azon legényt megtartani*. Nem különben minden ünnepnap és vasárnapokon

[1] Mikulik József: Magyar kisvárosi élet. 74. l.
[2] Volt pedig ott 1699-ben 17 szabómester. (Bp. egyet. kvtár.)

mind az mesterek és tanúló ifjak, mind a mesterlegények *(akár minémű valláson legyenek ezek!)* mind az énekes misén, mind az predikáczióban a parochialis templomban jelen lenni tartozzanak.»

(16.) «Az boldogságos szeplőtlen szűz Mária, istennek szent anyja, avagy más menyei szentek ellen senki egy legkisebb szót se merészeljen szólani, mert valaki olyanok találtatnának, nemcsak mindeneket confiscáltatjuk, de mindenféle káromkodókat érdemek szerint való büntetés alá is fogjuk vetni.»

A *mester-remek* is úgy van megállapítva a váczi szabóczéhnél, hogy annak papi jellege szembeszökő:

«Az olyan ifjú, a ki az czéhben akarja magát adni, tartozzék mester-remekűl következendő darabokat vagyis ruhákat grétával kirajzolni, ú. m.:

1. Az római szentséges pápának lóra-való csujtárt.
2. Hajdani paraszt kimetsztett újjú mentét.
3. Paraszt dolmányt kicsényt nagygyal összefoglalva.
4. Hajdani paraszt kifordétott paraszt dolmányt.
5. Jesuiták reverendáját.
6. Dalmaticát mostani mód szerént.
7. Mostani újonnan föltámadt posztó-bundát.
8. Az püspöknek kisebbik reverendáját.
9. Kis papok clericáját.
10. Az apáczák habitusát.
11. Az apáczák palástját.
12. Az ispitáliaknak köpönyegjét.
13. Az augustinianusok habitusát.
14. Repülő köpönyeget.
15. Régi magyar püspökök reverendáját.
16. Az vesperásra való palástot, vagyis casulát.
17. Az itt való mise-mondó ruhát vagyis casulát.
18. Az római mise-mondó casulát.
19. Az benedictinusok ruháját.
20. Paulinusok habitusát.
21. Magyar asszonynak való vállat.
22. Megholt embernek köntösét.

Ha pedig az annak rendi s módja szerint meg nem lészen, az czéhben bé ne vétessék.»

Hasonló e tekintetben a *nagyszombati* szabók czéhlevele 1622-ből, melyben a *remeklésnél* tisztán a papi öltözetek kiszabásának tudását követelik.

Tudjon kiszabni «barát ruhát, úgy mint palástot, csuklyát, és egyéb afféle Szent Ferencz, Szent Domokos és Szent Clára szerzeti öltözetit: annakfelette az itt való esztergomi káptalan uraknak öltözetit, caputiumját, és egyéb egyházi ékességeket, úgymint casulát, dalmaticát, nagy kápát, melyet kar-kápának is hínak, hogy megmutassa és felrajzolja, az czéhnek módja és szokása szerént. Mely öltözeteknek megmutatását és megcsinálását hogyha nem tudja, mint addig, valamig meg nem tanulja, az mit nem tudott, vándorlani tartozik, avagy mindennemő öltözettűl és ékességtől az czéhben egy forintot adni.»[1]

A *felekezeti* jelleget a mi illeti, a miskolczi és mindszenti csizmadiák 1754-ben Mária Terézia által megerősített régebbi czéhszabályaiban is találunk egy feljegyzésre érdemes pontot. Itt is, mint általában, nagy gondot fordítottak a processiókon, miséken való megjelenésre:

Tartoznak «Nagy-boldogasszony napján, mint a czéh patrónusa napján, továbbá minden kántor-vasárnapon az fölséges ausztriai háznak szerencsés boldog és szüntelen való diadalmas országlásáért, ezen czéhbeli élők és megholtaknak megemlékezésével, a parochialis templomban misét tartani, melyen a katholikusok megjelenni tartoznak, *a reformátusok és lutheranusok felszabadíttatnak attól, de úgy, hogy a helyett a parochialis templomban szentség előtt tartani szokott és mindenkor tartandó egy lámpásba kívántató olajt magok erszényéből megszerezzék.*»[2]

A *prépostságok és káptalanok* is osztogatnak saját birtokaik területén czéhleveleket; így a *jászai* prépostság a jászai és meczenzéfi mesteremberéknek. «Az nemes győri

[1] Eredetije a bp. egyet. könyvtárban.
[2] Eredetije ugyanott.

káptalan» 1513-ban kiadja az érsek-újvári szűcsöknek a győri szűcsök statutumát. 1568-ban ugyancsak a «győri káptalan urak» adják a győr-szentmártoni szabó czéhnek a győri szabók articulusait.[1]

A városi tanács, a királyok, földesurak, püspökök által adományozott czéhszabadalmakon kivűl gyakori módja volt a czéhlevelek szerzésének az idegen városok, az ú. n. czéhes helyektől való *kölcsönzés*. Kisebb városok, a hol a mesteremberek czéket akartak felállítani, nagyobb, már czéhekkel ellátott városokhoz fordúltak, azzal a kéréssel, hogy adják kölcsön az ő szabadalmaikat, kölcsönözzék oda czéhszabályaikat. Rendesen a mesteremberek egy küldöttsége személyesen jelent meg az illető czéhes város tanácsa és czéhe előtt, a mely aztán kiadta nekik másolatban az ő szabályaikat. A kölcsönzőt *anyaczéhnek*, *főládá*nak, a kölcsönvevőt *fiókczéhnek* (filialis) nevezték. Ez által némi függési viszonyba lépett a kölcsönző az őt szárnyra bocsátó főczéhvel szemben. Néha egész lánczolata támadt így az egymástól szabályokat kölcsönző czéheknek.

Egy-egy vidékén az országnak rendesen a régebbi czéhekkel ellátott nagyobb város dominál, a melytől a többiek czéh szabályokat kölcsönöznek. Így az ország délnyugati részén *Varasd* és *Zágráb*, mint a melyek már Mátyás királytól kaptak privilegiumokat, később *Alsó-Kőrös* is; az ország központjában *Buda* és *Pest;* a Dunán túl *Győr, Sopron, Esztergom, Pécs;* a Dunán innen *Pozsony, Nagyszombat* és a bányavárosok; az északkeleti részekben leginkább *Kassa* és *Lőcse;* a Tiszán túl *Debreczen;* Erdélyben *Nagyszeben, Kolozsvár.*

Így adja pl. *Varasd* városa Mátyás királytól 1480-ban nyert szűcs czéhszabályzatát 1613-ban a *sárvári* szűcsöknek; a kik viszont tovább adják 1677-ben a *kemenesaljaiaknak.*[2] *Alsó-Kőrös* így kölcsönzi oda Perényi Imre

[1] A budapesti egyet. könyvtárban.
[2] U. o.

nádortól 1510-ben nyert lakatos czéhszabályzatát 1521-ben a *zágrábiaknak*, s ezek viszont a *szombathelyieknek* 1689-ben.[1] *Buda* Ráczkevét, Szentendrét, Váczot, Nagy-Kőröst, sőt egy izben Pécset is (1712-ben az asztalosokat) — *Pest* a legtöbb váczi czéhet (gombkötők, kádárok, kerékgyártók, kovácsok stb. társúlatát), a czeglédiek, a kőrös- és kecskemétieket látják el czéhszabályokkal. Nagykőrösön és Kecskeméten a gombkötők (1642-ben) *Debreczentől* is kölcsönöztek czéhszabályokat. *Székesfehérvártól* kérnek a sárvári szabók s ezek tovább adják a csepregi és lajtaszentmiklósiaknak; de viszont amaz vesz is át Veszprémtől, Pápától, Győrtől, Nagyszombattól. *Győr* kölcsönöz Székesfehérvár, Vácz, M.-Óvár, Győr-Szentmárton czéheinek, Érsekújvárnak; de viszont vesz is át Komáromtól és Pozsonytól. *Sopron* ad Sárvárnak, Rohoncznak, Körmendnek; *Komárom* Váczнak, Nagykőrösnek; *Pécs* ad Mohácsnak, Eszéknek, a «pétervárádi-sánczbéli» gombkötő czéhnek; de vesz is át pl. Szegszárdtól, a szíjgyártók, vargák és nyereggyártók czéhszabályait (1788-ban). — *Pozsony* Váczott, Nyitrán, Győrben, Rohonczon, Sopronban, Csepregen, Sárvárt, Modoron, Dömölkön, Körmenden. — *Nagyszombat* Galgóczon, Szereden, Érsekújvárt, Veszprémben, Székesfehérvárt és Csepregen alakít fiókczéheket. *Nagyszeben* az erdélyi szász és magyar városoknak; *Kolozsvár* Torda, Szamosújvár, Dés város czéheinek kölcsönöz czéhszabályokat.

Tudtommal azonban a legkiterjedtebb czéhszövetkezése, a legtöbb fiókczéhe *Kassának* volt, a mely nemcsak a közeli abaúji, sárosi és zempléni kisebb városokat látja el czéhszabályokkal, de kiterjeszti hatáskörét Gömör s a távolabbi Bereg és Szatmár megye némely városaira is, *Szepsi* városának összes czéhei: a csizmadia, tímár, fazekas, gombkötő, asztalos, szűrszabó, magyar szabó, kerék-

[1] Ugyanott.

gyártó és kovács együttes czéh — a lakatosok, mészárosok külön czéhei mind Kassától kölcsönzik szabályaikat Szintúgy a *kis-szebeni* gombkötők; s a legtöbb *jászai* czéh. — Kassától kértek czéhszabályokat a *szikszai* asztalosok, melyhez a lakatosok, kerékgyártók, kovácsok. bodnárok és kőmívesek is tartoztak, egy czéhet alkotva. Továbbá ugyanott a szabók, a kikhez a szűrszabók, szappanosok, suszterek, sisakkészitők, a csizmadiák, szűcsök, szíjgyártók és mészárosok tartoztanak. Kassától nyerték a *gönczi* bodnárok, csizmadiák, szabók, kerékgyártók és kovácsok, a *meczenzéfi* kovácsok, asztalosok, bodnárok és csizmadiák, a *jolsvai* szűcsök, lakatosok, csizmadiák, vargák, gombkötők, a *csetneki* gombkötők, a *rimaszombati* takácsok, a *tokaji, liszkai, beregszászi* és *nagymihályi* csizmadiák, a *sárospataki* czéhek (1578-ban) a *szatmári* szíjgyártók, a *rozsnyai* czéhek közűl a legtöbb, pl. a takácsok, szíjgyártók, bodnárok, nyereggyártók, kardcsiszárok, timárok stb. stb. czéhszabályaikat.[1]

Kassa példája mutatja, hogy az anya- és fiókczéhek viszonya nemcsak a czéhlevelek kikölcsönzéséből állott, de hogy a fiókczéhek némi függésben is állottak az anyaczéhtől.

A jászai szabóczéhben pl. finomabb szabómunkát csakis az 1596 óta Jászón székelt egri püspök szabója készíthetett, de annak is csak egy esztendőre adták meg e kiváltságot s évről-évre kellett ezen engedélyért a kassai főczéhhez fordúlnia.

A fiókczéhek peres ügyeikben a főczéhhez felebbeztek. Így 1700-ban a «rozsnyai becsületes vargaczéh tanquam filialis recurralt a kassai főczéhhez, mint az anyához» — és Kassán eldöntötték, hogy «kerekded orrú, egy-varrású csizmákat varrni» a rozsnyai vargáknak szabadságukban

[1] Tóth Lőrincz a kassai czéhekről id. m. 90. l.

áll.[1] A kassai takácsok ítélnek 1669-ben a rozsnyai és rimaszombati takácsok között fennforgó viszály ügyében.

A fiókczéhek rendesen kötelezték magukat, hogy engedelmességgel fognak viseltetni az anyaczéh, «mint az jó fiakat szárnyára bocsátó édes atyjok iránt» s hogy a tőlük nyert czéhlevelet tovább nem adják, sem városra, sem egyéb helyekre, sem pénzért, sem kedveskedésből.

Vagy a mint a kisszebeni gombkötők 1677-ben magokat kötelezik: «Mi is ezek után minden tisztességes czéhbeli dolgokkal és mí-szokással való rendtartásokkal az ő kegyelmek (t. i. a kassai gombkötők) articulusok és szokások s tetszések szerint akarunk élni *és ő kegyelmektűl akarunk függeni és mindenekben ő kegyelmeket hallgatni;* kiválltképen ő kegyelmek engedelmek nélkűl czéhet máshova semmi úton-módon ne adhassanak.»[2]

Ha ez ellen vétettek, régebben a czéhlevél visszavétele, később 100 magyar forint birság (óvadék, vinculum) szabatott ki rájok. Ha olyan «czégéres vétek» követtetett el a czéhben, melyet magok közt el nem igazíthattak, tartoztak azt a kassai magistratusnak és anyaczéhnek itélete alá bocsátani.[3] — Viszont az anyaczéh is vállalt némi kötelezettséget s biztosított némi előnyöket a fiókczéhekkel szemben. Mindenekelőtt igérték a védszárnyai alatt lévő mestereket és «czéhüket igazságában impetitorok (t. i. háborgatók) ellen oltalmazni, mint filialisokat», ha hozzájuk folyamodnak. Azonkivűl engedtenek esztendőnként pl. egy-két «sokadalmat», — azaz megengedték, hogy egy-két, esetleg minden vásárra behozhassák munkáikat, «és kassai uraimékkal együtt árúlhassanak». — Ezért néha «bizonyos megalkutt summát is» fizettek a fiókczéhek, mint pl. 1698-ban a rosnyóbányai gombkötők.[4]

[1] Mikulik: Magyar kisvárosi élet. 62. l.
[2] Tóth Lőrincz id. m. 59. l.
[3] U. o. 42. l.
[4] U. o.

Az anya- és fiókczéheken kivűl voltak az iparos társúlatok között egymással egyenjogúság alapján *szövetkezett czéhek* is, a milyenekkel szintén elég gyakran találkozunk a századok folyamán. Legrégibb példa erre még a XIII. századból az, a midőn 24 szepesi város kézműi és kereskedelmi egyesűletbe, szövetségbe lépett egymással, — a melynek szabadalmait V. István király megerősíti. — Az erdélyi szászok között is létesített némi szövetséges viszonyt az 1376-iki együttes czéhrendszabályozás. Közös felettes hatóságuk a «szász egyetem», a hét szász szék előljárói voltak. Midőn a czéhek közöttük erősen elszaporodtak s a falvakra is kiterjedtek, a szász egyetem 1550-ben kimondja határozatként, hogy újabb czéhek csak az ő beleegyezésével állíthatók fel. Báthory István király is megerősíti 1583-ban a szász nemzetet azon jogában, hogy a szász falvakban lakó mesteremberek csak a szász nemzet belegyezésével alakúlhatnak czéhekké, «mert a mesterember városba és nem falura való». Ugyancsak a szász egyetem 1559-ben egyezséget hoz létre a perlekedő barczasági és a többi szász szabók között; 1578—79-ben szabályozza a kovácsczéheket és czéhlevelekkel látta el őket és másokat.[1]

Az erdélyi szabó-czéhek érdekszövetsége nyilvánúl meg abban a Nagyszebenben 1574 nov. 24-én tartott gyűlésen is, melyet érdekeiknek a kontárok ellen megvédelmezése és a «váltómíves» és a «vásári» szabók munkafelosztása ügyében tartanak.[2]

Ilyen czéhszövetkezetet alkotnak a XVI. század folyamán (valószínűleg már előbb s később is) némely szepesi városok, mint pl. a bélai, leibitzi, durandi, ruszkinóczi és menhárdi posztócsinálók, mészárosok, szabók és var-

[1] Zur Geschichte des siebenbürg. Handels. Archiv für Siebb. Landeskunde. III. k. 272. l.

[2] L. az Okírattárban közölt erre vonatkozó leveleket.

gák, a kiknek közös, magok alkotta régi törvényeik voltak.[1]

Közös czéhet alkottak a győri, komáromi, érsek-újvári és esztergomi aranyművesek 1529-ben, közös törvények s a négy városban együttesen választott czéhmester igazgatása alatt.[2]

Ilyen több városra vagy helységre kiterjedő közös czéhek alkotásának oka legtöbbször egyszerűen a mesteremberek kevés számában keresendő, úgy hogy magokban nem tudván czéhet alkotni, kénytelenek voltak a szomszédokkal szövetkezni.

Így alakítanak Somogymegye 10 községében lakó mészárosmesterek 1726-ban közös czéhet.[3] A *vegyes czéhek*, melyben különböző iparosok egyesűlnek, szintén abból az okból keletkeztek.

Némely mesterségűzés a dolog természeténél fogva erre volt utalva, így pl. a kisebb folyóvizeken és helyeken működő molnároké, a kik vidékek szerint állnak czéhbe. Így a Répcze, Csáva, Ikva, Köris, Metőcz és Rába folyó menti molnárok egy czéhet alkotnak 1613-ban; egyet a nyitravármegyeiek 1848-ban; majd két vármegyebeliek szövetkeznek együtt, a gömöriek és hontiak 1698-ban;[4] — s még előbb (1669-ben) nem kevesebb mint *öt*, ú. m «Abaújvár, Zemplén, Borsod, Torna és Gömör vármegyékben lakozó molnár-mesterek» alakítnak közös «társaságot».[5]

Az ilyen szövetkezés néha csak ideiglenes volt, vagy csupán kizárólagos, és külön meghatározott czélból köttetett.

[1] Zsigmond Ágost I. király megerősítő privilegiuma a N. Muz. czéhlevelei között 1551-ből.

[2] Lipót megerősítő levele 1681-ből az Egyet. könyvtár czéhlevelei között.

[3] Valentényi Gáspár; A somogymegyei czéhek 28. l.

[4] Mind a bp. egyet. könyvtárban.

[5] A kassai czéhekről id. h. 48. l.

A kassai és eperjesi gombkötő czéh pl. 1625-ben egyezségre lép és közös megállapodásra jut némely, a mesterséget illető ügyekre nézve. Így pl. 6 forint büntetést szabnak arra a mesterre, a ki az egyik városból a másikba «az mesterlegént titkon vagy nyilván több fizetéssel hívogatná».[1]

Az ilyen szövetkezéseknek az érdekközösség volt alapja; inditó okát pedig részint a mohácsi vész után, a török hódoltság s a XVII. századi mozgalmak következtében a mesterségűzésben s azzal járó kereskedésben beállott zavarok, részint a czéhek között keletkezett versengés, a vásárok alkalmával történt czivódások képezték. — Együttes erővel, mintegy véd- és daczszövetséget kötve, inkább megóvhatták közös érdekeiket s eligazíthatták a mesteremberek között keletkezett peres ügyeket.

Olyan hatalmas és kiterjedt városi és kereskedelmi szövetséget, mint a külföld több államában találunk, mint pl. a lombard városoké (I. Frigyes alatt — 1153-ban), vagy a Hanza városok hatalmas szövetsége (1239 óta), vagy rajnai városoké (1255.): hazánk szerényebb ipar- és kereskedelmi viszonyai között természetesen hiába keresnénk; nálunk nem is volt arra szükség. De hogy hazánkban is kötöttek a városok ipar- és kereskedelmi érdekeik védelmére kiterjedtebb szövetséget, mutatja *Kassa*, *Lőcse*, *Bártfa*, *Eperjes* és *Kisszeben* sz. k. városoknak 1635-ben Kassán alkotott és 1656-ban Eperjesen megújított szövetkezése, közös, főkép iparos érdekeik védelmére, s «az jó szomszédságnak, szeretetnek, békességnek és egyességnek egymás között tovább való megtartásáért».

Az öt királyi városnak Kassán 1635-ben összeült küldöttei (Kassáról négy, a többi városból kettő-kettő) végzést hoznak, hogy egymás vásárain kölcsönösen meg-

[1] Tóth L. id. m. 95. l.

jelenhetnek; «minek utána a sokadalmi vásároktól való tilalmazás nagy egyenetlenségre adott okot». A fiókczéhek e szövetségbe nincsenek belefoglalva. — Rosnyó városát pl., «kik az ő czéhbeli privilegiumokat Kassáról vették», csupán a kassai vásárok látogatására szorítják; «ha mit vétenek is, csak a kassaiak által büntetődjenek, a több városnak ne legyen semmi közük ő hozzájok».

Eme szövetkezett városok küldöttei végzést hoznak a mesteremberek között általánosan elterjedt fényűzés, pazarlás és költséges lakmározások megszűntetésére is. «Mivel a *ruházatban való nagy kevélség* az mesteremberek között annyira eláradott, hogy már ő közöttök és a nemes emberek között ez iránt majd semmi különbség nem láttatik; *a nusztok, kamoka ruhák, drága köntösök, sárga csizmák ő nálok felettébb nagy abususba, rossz szokásba jöttenek* közönségesen: azért egyenlőképpen végeztük, hogy ezután ezen rossz szokás és *felettébb való kevélség* a ruházatban e becsületes városokban teljességgel megtiltassék és minden ember, a mint az ő rendihez, állapotjához illik, úgy viselje és tartsa magát.» Eltiltatnak «a menyekzőkben, keresztségekben, egyházba-iktatásokban, mesterebédekkor» szokásossá vált «felettébb való költségek».

Eme végzések végrehajtását az illető városok tanácsára bízzák, hogy azokra a magistratusok kemény vigyázással legyenek, az beszármazott rossz szokásokat megtiltsák, és a kik ez ellen cselekednének, keményen megbüntessék.

Külön is eltiltják a lőcsei vargákat, hogy «*az ő cziffrán kivarrott kápás sarujokat*, mivel immár a szolgáló leányok is olyan formán csinált sarukat viselnek . . . a becsületes városok vására» ne vihessék. — Így rendszabályozzák meg a női divatot is.

A felső-magyarországi szabad királyi városok eme szövetsége, s a szövetségesek ama tanácsa, mely a váro-

sok kiküldött képviselőiből összeült — egyszersmind *felebbviteli ítélő bíróság* volt az olyan peres kérdésekben, melyeket a czéhek és városok otthon vagy nem tudtak, vagy nem akartak eldönteni. S ezt úgy látszik gyakran vehették igénybe, mert az 1635-ben jun. 19-én Kassán tartott szövetségi gyűlésben «oly büntetést vetnek, melyet jól megérezzenek» azon mesteremberekre, kik a köztök támadt egyenetlenséget otthon jó móddal el nem intézik, s «ha az becsületes városoknak azok miatt kelletik egybegyűlniök».

A czéhek, úgy látszik, szívesebben felebbeztek a szövetséges tanácshoz, mint saját városi tanácsukhoz. Ennek korlátozására hozzák azt a végzést, hogy a czéhek ezután «következendő veszekedések és egyenetlenségeknek eltávoztatására az ő magistratusoknak consensusa (egyetértése) s akaratja nélkűl legkisebb dologban is semmit ne cselekedjenek».

Fogalmat alkothatunk magunknak arról is, hogy mi mindenféle ügyekben kellett ítélnie ennek az öt városi, hogy úgy mondjuk *czéh-bíróságnak,* — mert néhány itéletről szó van az 1635-iki kassai gyűlés végzéseiben.

A bártfai vargaczéh pl. «jövendő bántódástól félve egy vargalegényt azért nem mert a czéhbe felvenni, mert oly feleséget vett vóna, kinek a nagyatya *baromnyúzó* volt. Kérdik azért: felvehetik-e?» A szövetségesek tanácsa azt az ítéletet hozta, hogy mert a legény, úgy felesége és annak apja tisztességesen és jámborúl viselték magokat, tehát «az ő nagyatyjoknak conditiójára s állapotjára semmit sem hajtván», bevehetik.

A kassai csapók azt panaszolják, hogy «noha ők az ő szabadságokat az ő magistratusoktól nyerték, mindazonáltal több becsületes városi mesterektől nem tartatnának oly becsületeseknek . . . s azért a többi városi mesterek tiltanák az ő cselédeket (t. i. a vándorlólegényeket) idehozzájok jönni. — Erről ily végezés lett, hogy ezen dol-

got az becsületes négy városban kellessen referálni és mindenik magistratus az otthon valókat előszólítsa, és kérdőre vonja, hogy miért lött légyen az?»

A kassai erszénygyártók azért felebbeztek, hogy noha ők egy rozsnyói legényt vétke miatt megbüntettek: a lőcseiek és eperjesiek azzal a büntetéssel (enyhének, szerintök lágynak tartván), meg nem elégednének és mind azon legényt, mind magokat a mestereket nem akarnák tisztességeseknek tartani. Erről azt végezték, hogy a kassai erszénygyártók menjenek Lőcsére és Eperjesre s idézzék a törvény elibe «az ellenző pártokat». *A kassai és lőcsei süvegesek* villongása ügyében azt határozták, hogy mindkét részről Eperjesre együvé jöjjenek és ott egymás között alkudjanak meg.[1]

E példák mutatják, hogy nemcsak a mesterségeket illető nagyobb és általános érdekű dolgokban határozott e szövetség-gyűlés, hanem kicsinyes viszálkodásokban is bíráskodott. Egy személyben ipar-szabályozó, becsület-, béke-, és erkölcsbíró, divattiltó forum — szóval amaz ötvárosi czéheknek legfőbb itélőszéke volt.[2]

[1] Dr. Tóth Lőrincz id. m. 93. l.

[2] A felsőmagyarországi városokéhoz némileg hasonló szövetségben állott egymással az «alsómagyarországi» hét bányaváros, élükön Körmöczbányával, mely az ottani czéhek között is némi érdekközösséget, közös czéheket és időközönként szövetkezést hozott létre. Az itt szövetkezett czéheknek rendesen Körmöczbányán van a központjuk.

VI.

A czéhek belső szervezete és életmódja.

A czéhek élén az ú. n. *czéhmesterek* állottak, a legtöbb czéhnél *egy*, de gyakran *kettő*, sőt némelyeknél *négy*.

Egy czéhmestertől (vagy dékánról) szólnak Mátyás király czéhlevelei (Pestnek, Varasdnak, Zágrábnak); *két-két* czéhmester igazgatja az erdélyi szászok czéheit a XIV. században; a kassai czéheket pedig a XV. század folyamán mindvégig *négy* mester (Viermeister).[1] *Kassán* némely czéhek élén még a XVI. és XVII. század folyamán is négy mester áll, kik közűl az elsőt *főczéhmesternek* nevezik. Így a szabóknak (1621.) a csizmadiáknak (1526—1564.), a kovácsoknak (1642—1648.), a szűcsöknek (1650.) «négy czéhmesterek» van. De némely czéhek ekkor már Kassán is csak *két* czéhmestert választanak, mint a szíjgyártók 1629-ben (egy fő- és egy második czéhmestert), a gombkötők (1603. és 1677-ben), a borbélyok (1665.).

A székesfehérvári, sárvári, csepregi és lajta-szentmiklósi szabók (1617—1644.) Szent-György nap után való vasárnap választanak «*két tudós jámbor mestereket*» a czéhnek és abban levő mestereknek gondviselőjéűl. A debreczeni és nagykárolyi szíjgyártók (1599—1799.)

[1] Így a szűcs, az erszénygyártó, szíjgyártó, kocsigyártó, esztergályos, asztalos, szabó és tímár czéhet. A mészárosok négy mestere 1452-ben: Rüppicher Krisztán, Fleischer Jost, Habermann Lazarus és Lebesch Miklós. (Id. h.)

Vízkereszttkor választják a *főczéhmestert*, a ki azután maga mellé választ egy «*collateralis czéhmestert*». — A debreczeni szűcsöknek (1569. és 1584.) úgy a miskolczi csizmadiáknak is két czéhmesterök volt *(öreg és kisebb)*.

De a legtöbb czéh élén országszerte rendesen csak *egy* czéhmester állott (magister cehæ, egy helyen «seu præfectus *simposii*,[1] Zechmeister.)

A czéhmestereket a czéh tagjai, a felavatott mesterek évenként (néha két évre) választják szavazattöbbséggel az ú. n. *czéh napján* (évfordúló napján), a mely a legtöbb czéhnél különböző időre esik, hol újévre, vízkeresztre, úrnapjára, úrnap utáni vasárnapra, hol husvét másodnapjára, szent György napra, vagy az utána való vasárnapok valamelyikére, vagy szent Mihály és más szentek ünnepére, vagy karácsony másodnapjára; — hol még épen csak általánosságban akkorra tűzik ki a czéhmesterválasztást, «mikor új bíró és tanács tétetődik».[2]

A megválasztott czéhmestert legelőbb is a város bírája és a tanács elibe vitték, a hol esküt tett le, hogy kötelességét pontosan fogja teljesiteni.[3] — Az alsó-körösi, zágrábi és szombathelyi lakatosok (1510—1689) a választás után a biró és tanács elibe vezették az új czéhmestert, hogy «az istennek evangeliumára testi kezét tartván, megesküdjék azon, hogy ő szorgalmatos légyen, hogy a mesterséget minden mesteremberekkel híven és minden

[1] A nagyszombati lakatos czéhnél 1584-ből. Alább még egyszer «præfectus simposii seu cehæ.» (Bp. egyet. kvtár.)

[2] Szombathelyi lakatosok 1621. (Bp. egyet. kvtár.)

[3] A győri szabók 1568—1697.) czéhlevelében következő a

«*Czéhmester hiti.*

Isten kegyelmedet úgy segélje, teljes szent háromság, boldogasszony és az kegyelmed körösztény hiti, hogy kegyelmed az böcsületes czéhnek igazságos törvényt szolgáltat tehetsége szerint, kinek-kinek érdeme szerint, Isten kegyelmedet úgy segélje s boldogasszony, az kegyelmed körösztény hiti.» (Bp. egyet. kvtár.)

csalárdság nélkül munkáltatja».[1] A debreczeni szíjgyártók czéhmesterei arra esküdtek, hogy ők «a czéh szabadságinak tehetségek szerint mindenben igazán gondját viselik, az czéh, *ecclesia*, és *schola* jövedelmét beszolgáltatják, *az igazat nem hamisítják, a hamisat nem igazítják*». A győri, komáromi, újvári és esztergomi ötvösök megválasztott új czéhmesterét a tanácsházánál egy «esküttt polgár kezén» eskették meg, hogy az ő munkájokhoz való ezüstben valami hamisság avagy csalárdság ne találtassék és hogy a mestereket minden két hétben megvizsgálja és az ezüstnek tisztaságát és mérő szerszámának igazságát megpróbálja.

Mi volt a czéhmesterek tiszte és kötelessége? Egybefoglalva azt mondhatjuk, hogy ő volt a czéh főgondviselője, vezetője, érdekeinek védője, pénztárnoka, a gyűléseken és lakomákon elnöke; de egyszersmind a mesterek ellenőrzője, munkáik bírálója, a czéh törvényeinek őre s az ellene vétők bírája. Másrészről kifelé ő volt a czéh képviselője; a hatósággal és a vásárló közönséggel szemben legalább is erkölcsi felelősséggel tartozott a czéh ügyeit s a mesterek műveit illetőleg.

Különösen kötelessége volt a czéhmesternek a czéh tagjait minden évben legalább *négyszer* (az évnegyedi ú. n. kántor-napokon), de némely czéhnél *minden hónapban egyszer* saját házához gyűlésbe összehívni, a hol a czéh ügyeit az ő elnöklete alatt tárgyalták, a felmerült panaszokat meghallgatták és elintézték, vagy a mint a lévai csíszárok (1741.) levelében áll: «az egész czéhben történt akadályokat, dolgokat és fogyatkozásokat eligazították».

Az úrnapi körmenet után is összegyűltek volt a czéhmester házához, «hogy ott a czéh dolga és állapotja felől beszélgessenek s arról is, ki hogy viselte magát és micsoda

[1] U. ott.

fogyatkozás esett vagy botránkozás a czéhben». Utána nagy ebéd következett a czéhmesternél; régebben a czéh pénztárából; Mária Terézia óta a mesterek adtak össze arra egy-egy forintot. Kötelessége volt a czéhmesternek minden *hónapban*, néhol minden *két*, sőt *egy hétben* egyszer «kettőt vagy hármat a vének közűl magához vévén» a mesterek műhelyeit bejárni, munkájokat megvizsgálni s a rosszúl dolgozókat megbüntetni. «Minden mesterembernek látogassa és vizsgálja házát, boltját és komoráját, hogy mindeneket jól és igazán munkálkodjanak, semmi gáncs bennek ne legyen, kinek-kinek az ő mesterségek szerint.»[1]

Erre a munkavizsgálatra főkép vásárok előtt viseltek különös gondot. A kassai szíjgyártó czéhből senkinek sem volt szabad addig vásárra menni, míg műveit két mester meg nem nézte. A kassai nyereggyártó czéhben (1461.), a mely mester hat nyeregnél többet adott el, mindig tartozott megnézetni a czéhmester és még egy «látó-mester» (schaumeister) által. A susztereknek sem volt szabad (1480.) «bizonyos summa» czipőt a czéhmesterek előzetes megtekintése nélkűl eladni. Később az ilyen munka-szemlét ú. n. *míválátó-mesterek* végezték. Rendesen ketten voltak ezek, a kik (pl. a miskolczi csizmadiáknál) a czéhmesterrel együtt választattak. A vizsgálatnál pontosan és részrehajlás nélkűl kellett eljárniok, különben őket büntették. A rossz munkát megbirságolták vagy elvették és megsemmisítették — vagy mint az állott húst, a kisebbre sütött zsemlyét, kenyeret szétosztották a szegények közt. — Az ötvösök magok tartoztak ezüst- s arany-műveiket a czéhmesterhez «próbára» vinni, a ki azokat jónak találván, ráütötte a czéh pecsétjét.[2]

A czéhmester volt a mesteremberek peres ügyei-

[1] Lévai csiszárok és szíjgyártók 1741., Nagyszombati stb. lakatosok 1584—1692. (Bpt egyet. kvtár.)
[2] Győri stb. ötvösök 1529. (Bp. egyet. kvtár.)

nek első fokú bírája. Nemcsak egymás között folytatott, de minden a mesterségből, pl. a vevőkkel támadt pereiket a czéhmester ítélete alá kellett előbb bocsátani s csak azután felebbezhették más bírák eleibe. Mátyás király 1480-iki czéh-kiváltságlevelében benne van, hogy választhassanak czéhmestert, a ki a társaság törvényeit megtekintse és elvégezze, «hogy senki űket vagy valamelyet ő közűlök semminemő okkal az ő mestersígek és munkájokon kivűl az város bírája és esküttje avagy akármely bírák eleibe is ne kénszeríthesse különben, hanem mikor ez ilyen dolgok az ché-mester által megitéltetnek».[1]

Némely czéhnél még akkor is koczkázattal járt a felebbezés, mert ha ott is elvesztette perét, bírságot fizetett a czéhmesternek. *Sárvár* tanácsa pl. ezzel a ponttal toldja meg a lakatosok czéhlevelét 1677-ben: «Hogy ha a fölülmegírt mesterek, szolgájok avagy tanítványok közűl valamely az ő czéhek törvényével az ő mesterségök szerint megbüntettetnék, afféle avval a törvénynyel meg nem elégedvén, ügyeit az város bírája elibe appellálván (amint törvény szerint meg is cselekedheti), ha az város bírája is a törvényt azon szerint találja és ítéli, a mint a czéhmester találta és ítélte volt: tehát akkor afféle appelláló tartozik a czéhmesternek és annak alattvalóinak fizetni 3 frtot. A czéhmester azonban — teszik hozzá — más törvényeket az ő mesterségek kivűl ne ítéljen, hanem ha mi rágalmazások, zajdúlások és szitkok támadnak közöttök avagy útczán, avagy tulajdon házokban, ezeket magok közt elvégezhetik és az vétkeseket megbüntethetik; egyebeket pedig magunknak tartunk (t. i. a bírónak) a mi sárvári szabad városunkban.»[2]

[1] Sárvári stb. lakatosok czéhlevele 1480-ból, 1659—1677. fordításban. (Bp. egyet. kvtár.)

[2] A sárvári lakatosok czéhlevelének 1677-iki pótlása a várostanács részéről. (Bp. egyet. kvtár.)

Némely czéhlevélben pénz értékben van kifejezve, hogy mily összegig bíráskodhatik a czéhmester (4—12 frtig), a mi körülbelől megfelel a mai bagatel-bíróság mértékének.[1] A komáromi szíjgyártóknál pl. (1692.) «a czéhmesternek szabad hatalma volt az többi mesterek között minden adósságot 12 frtig elvégezni az bíró uram bántása nélkül».[2]

Nagyobb, ú. n. «czégéres vétket» — a pataki borbélyok szerint (1610), «szarvas vétket» — (lopást, gyilkosságot stb.), a mit ma bűnügyeknek mondanánk, tartozott a város bírájának, a vármegyének vagy más illetékes hatóságnak bejelenteni. Az ilyenek elkövetőjét kizárták a czéhből.[3]

[1] A székesfehérvári stb. szabóknál 4 frt.

[2] Bp. egyet. kvtár.

[3] Erre igen érdekes és jellemző példa olvasható a függelékül mellékelt Okírattárban: a *nagyszebeni* városi tanácsnak harmadfokú ítéletlevele egy *kolozsvári* szabómester becsületügyi perében, 1493-ból.

A kolozsvári szabó-czéh egyik mestere, keresztszegi Nyírő György beperelte a hasonló nevű kolozsvári polgár Nyírő Györgyöt a kolozsvári bíró előtt, hogy róla azt mondotta az összes szabómesterek jelenlétében a czéhben, hogy őt az akasztófáról vágták volna le, melynek a nyoma is meglátszik a nyakán. Az alperes azt felelte, hogy ő tényleg meg akarta akadályozni czéhbe fölvételét, mert becstelen ember, kiről nem azt mondta, hogy az akasztófáról vágták le, hanem azt, hogy már készítették a «verőfát» (a karót) számára, melyben Czegléden nyársra húzni akarták, de jó emberek könyörgése megmentette a halálos büntetéstől. Továbbá levélhamisítással, csalással, izgatással, lopással stb. vádolta, a mit kész bebizonyítani.

A bíró erre a felperest letartóztatta, de a szabó négy czéhmesterének jótállására kieresztette, azzal az föltétellel, hogy a tárgyalás idejére előállítják.

Elérkezvén a terminus, a szabómester nem jelent meg, a helyett a négy czéhmester valamely bizonyítványát küldötte, a mit azonban a bíró elégségesnek nem fogadott el. Az alperes pedig hiteles bírói levelekkel bizonyította be állításait. A bíró erre a

A czéhmester ügyelt fel arra, hogy nem czéhbeli mesterek ú. n. *kontárok* vagy *himpellérek* ne dolgozzanak a város, vagy a czéh hatósága területén. Az ilyenek munkáját és műszereit rendesen elkobozták, a czéh javára.

A komáromi szíjgyártók, nyergesek, csíszárok és paizsgyártók czéhlevele szerint: «ha idegen mester jönne a városba és valamely házban titkon mívelne, az czéhmester tartozik először a bírónak tudtára adni és azután bíró akaratjával minden mívét és szerszámát elvegye és az czéhládában az többiek közönséges szükségekre és hasznokra eltegye».[1]

A czéhmester előtt történt az inasok fogadása, felszabadítása. Ő őrizte házánál a czéh ládáját s abban a czéhlevelet, jegyzőkönyveket, a mesterek és legények okíratait s a pénzt. A láda rendesen két kulcscsal záródott; egyiket a czéhmester, a másikat más (pl. a pozsonyi pékeknél[2] a legfiatalabb mester) tartotta magánál.

A czéhmesternek tehát széles hatásköre és meglehe-

négy czéhmestert elitélte 10—10 márkára, a miért őt a czéhbe fölvették, figyelmeztetés ellenére; azért pedig, hogy a perbe avatkoztak s a felperest helyettesítették, őket a perköltségben is elmarasztalták.

A négy czéhmester a bíró ítélete ellen a kolozsvári tanácshoz felebbezett. Ez a 10—10 márka birság alól a czéhmestereket fölmentette, de a perköltségben elmarasztalta.

Ezzel az ítélettel egyik fél sem elégedvén meg, mindkét fél felebbezett a nagyszebeni tanácshoz.

Ez pedig úgy ítélt, hogy mivel keresztszegi Nyírő György a kezdett perrel saját becsületét és nem a másét kereste, tehát a czéhmestereket felmentette úgy a birság, mint a perköltség fizetése alól.

(Megjegyzendő, hogy a kolozsvári tanács ítélete felebbezés útján úgy került a nagyszebeni tanácshoz, mert akkor még Kolozsvárt is a szász városok közé számították, melyeknek feje és feljebbviteli törvényszéke a szebeni tanács volt.)

[1] Bp. egyet. kvtár 1692-ből.

[2] 1791. articulusok a bp. egyet. kvtárban.

tős elfoglaltatása volt. Hosszas távollétét nehezen nélkűlözték. Azért hozták a miskolczi csizmadiák azt a végzést, hogy «ha valahová útjok lenne a czéhmestereknek, tartoznak magok képekbelit hagyni az öreg mesteremberek közűl, 1 frt büntetés alatt». Ilyen a czéhmestereket távollétükben helyettesítő «hites öregek» (kettő) választását az 1807-iki erdélyi kormányszéki czéhszabály-minta is kötelezővé teszi.[1]

A czéhmesternél tartattak a lakomák (azért méltán nevezik őt a nagyszombati lakatosok: *czéh* vagy *lakomamestereknek).* Az ezeken való előlülés (a szó igazi értelmében!) a legkellemesebb és nem a legritkább hívatalos foglalkozások közé tartozott. Hívataloskodása is ezzel kezdődött, a midőn megválasztatása után megvendégelte a czéhet, s ezzel is végződött, midőn az évforduló napján más czéhmestert választván, ahoz vitték át nagy ünnepséggel, zene, öröm-ujongás és versek szavalása mellett a ládát s ott csaptak nagy áldomást De joguk volt a czéhmestert újra megválasztani; az új választásnál mellette (némely czéhszabály értelmében[2]) még két mester volt jelölendő. Ha nem választatott meg újra, tartozott elszámolni s a czéhládát és a czéh vagyonát utódjának átadni.[3] Mária Terézia tette kötelezővé a rendes elszámolást és azt, hogy a számadás és czéhmesterválasztás a városi tanács vagy vármegye kiküldöttje (commisariusa) jelenlétében történjék.[4]

Végűl megjegyzendő, hogy czéhmester csak *nős* ember lehetett.[5]

A czéheknek a czéhmesteren kivűl más tisztviselői

[1] Ld. az Okírattárban.

[2] Szentkirályszabadja és Vörösberény takácsczéhe 1769-ből. (Bp. egyet. kvtár.)

[3] Miskolczi csizmadiák 1754. (U. ott.)

[4] A pesti halászok 1775. czéhlevelében. (U. ott.)

[5] A székesfehérvári szabók czéhlevele szerint (1617.) U. ott.

is voltak: ú. m. *az atyamester, két bejáró mester, két míviátó mester, szolgáló* vagy *ifjú mester, kulcsos-mester es néhol a czéh notariusa;* végűl a legények *dékán*ja, vagy *«öreg legény»*.

Az *atyamester* a legények felett atyáskodó mester, a legények társaságának elnöke.[1] Kötelességét és hívatalát a győri szabók 1744-iki czéhlevele így írja körűl:

«Tartozik az atyamester minden hónapban a legényeket maga házához beszólítani és ha új legények találtatnának közöttök, mindannyiszor az ő articulusaikat előttök elolvastatni, hogy senki magát ne menthesse azzal, hogy nem hallotta és nem értette azok elméjét és valóságát. Tartozik azonban azon alkalmatossággal minden mesterlegény az ő közönséges ládájokban bétenni: az társpohároslegény négy pénzt, az apró béres mesterlegény pedig két pénzt, hogy t. i. ha közűlök betegségben esik, annak táplálására és szükségeire valót onnéd kölcsönözhessenek nyavalyásnak, méglen megtérétteti azon társaságnak.»

A legények ládáját és «pörsölyét», tehát az atyamester őrizte és kezelte; de a láda kulcsa a dékánnál állott.[2]

Hozzá, «a kit atyjoknak mondottak», szállottak a vándorló legények, s ő kerestetett nekik munkát s addig (de legfölebb csak három napig) ellátta őket a legények ládája terhére étellel-itallal. A munkakeresésben segédkezett neki a *legények dékánja*, a ki sorba járta kor sze-

[1] «*Atyamester hiti.*
Isten kegyelmedet úgy segélje, teljes szent háromság, boldogasszony, és az kegyelmed körösztény hiti, hogy az nemes czéhnek javát, hasznát és igazságát mindenben igyekszik megtartanyi és oltalmaznyi, és az kegyelmed tisztiben és hivataljában igazán eljár személyválogatás nélkűl. Isten kegyelmedet úgy segélje, boldogasszony és az kegyelmed körösztény hiti.» (Bp. egyet. kvtár.)

[2] Kassai csizmadiák. Dr. *Tóth* L. id. m. 18. l.

rint a mestereket[1] s a kinek szüksége volt reá, ahoz beszegődtette. A veszprémi tobakmestereknél (a tímárok egyik faja: «alutarii vulgo tabakones, tobakmesterek» 1692-ben) pl. «hogyha valamely tobakmesterlegény a városba jött, jelentkezett az atyamester házánál, a ki tartozott az legények dékánjának megjelenteni, az dékán pedig azt az legényt tartozott a czéhmester házához vinni és a czéhmester azt a legényt az öreg mesterek közűl annak adta, a ki nála nélkűl jobban szűkölködött». Így jártak el a szentendrei tímárok is.

A mesterek felett előnyt adtak a beszegődtetésnél az *özvegy* mesternének, vagy az olyan öreg mesternek, a ki maga mesterségének folytatására elégtelen volna.[2] Ilyenek nem létében a mesterek jelentkezése sorrendjében helyezték el műhelybe a legényt.

A helyszerzést néhol *munkakereső*, vagy ú. n. «*bejáró mesterek*» végezték,[3] mert ők járták be, a vándorló legénynek munkát szerzendő, a mestereket.

A «*mívlátó mesterek*» vagy egyszerűen «*látó-mesterek*» (Schaumeister) a czéhmesterrel együtt vagy nála nélkűl bejárták időközönként (1—4 hétben) egyszer a mesterek műhelyeit, boltjait és megvizsgálták műveiket. A czéh jó hírnevének és a vevő közönségnek érdekében történt ez, nehogy valamelyik mester rossz munkával megszégyenítse a czéhet és megcsalja a vevő közönséget

Megvizsgálták a vásárra vitt árúczikkeket is, s felügyeltek a vásárban az árúlás rendjére, a vásárjog gyakorlására. A pesti lakatos, órás és púskaműves czéh

[1] «A ki a czéhben legidősebb mester leend, mindeneknek elötte annak rendeltessék az mesterlegény.» A nagyszombati szabóknál 1622. U. ott.)

[2] Győri lakatosok czéhe. 1744. (Bp. egyet. kvtár.)

[3] Ugyanott «atyamestert *és bejáró mestert*» választanak az legények igazgatására, 2. pont.

1701-ben Lipóttól nyert diplomájában tiszta képet nyerünk ezeknek az eljárásáról vásárok alkalmával:

«Minden vásárok idején (igy szól a 13. articulus) *a két látó-mester emberek* a mi mesterségünk részéről valók eladandó munkájokat megvizsgálják azon okból. hogy a vevők ne csalatkozzanak, a kiknek tartoznak a vizsgáló pénzt letenni. Ha rosz munkát találnának a városban vagy vásárban, avagy ha azon vásárt felűlhaladnák, *ha tovább akarnának árúlni, mint a vásár tart,* tehát az olyan munka a magistratus segítségével elvétessék és annak egy harmada a magistrátusé, egy harmada a templomé, egy harmada a czéhé legyen. *A purger-lakatosoknak* (t. i. a városbelieknek) *szabad a vásárelőtt is árúlni, az idegeneknek csak miután már a vásár publicáltatott.* Ha pedig valamely új lakatos, avagy puskacsináló mester elsőbben, a ki még nem volt, a vásárra jő, a czéhrendtartása szerint tartozik 30 grajczárt, u. m. *keresztelő pénzt* letenni.»

Ezek ügyeltek a kontárkodó himpellérekre, a házalókra is, kiknek csak vásárok alkalmával, de akkor is csak úgy volt szabad árúlniok, ha árúikat e látó-mesterekkel megvizsgáltatták.

Erről a mult századi pesti házalókra érdekes világot vető szabályzat intézkedik:

«Minthogy történnek ezen nemes Pestvármegyében *himpellér* lakatosok, a kik ezen városbeli embereket hamissággal meg szokták csalni és Pest városában *házanként* munkájokat szokták hordozni, azért ha olyanok tapasztaltatnának, akárminémű emberek legyenek, *ráczok, czigányok* és *sidók,* vasárnaponkon kivűl eltiltatnak és minden jószágaik elvétetnek, *és vásárra hozott munkájokat is úgy lészen szabad árúlni, hogyha a két deputált látómestereknek eleiben adván megvizsgálják.*»[1]

[1] A pesti lakatosok stb. 1701. czéhlevele, melyet 1742-ben a nagykőrösi mestereknek adnak. (Bp. egyet. kvtár.)

Szolgáló mester vagy *ifjú mester* alatt a czéhbe legutóbb felvett mestert, vagy általában a fiatalabb mestereket értették, a kiknek a czéhben különféle szolgálatokat kellett teljesiteniök. «A mikor a czéhmester parancsol (mondja a miskolczi csizmadia czéhlevél 1754.) a szolgáló mester maga dolgát félretévén, megjelenjék a czéh házánál, ha lopás vagy tűz támad más ifjú mester is, a kinek az czéhmester parancsol.» (9. art.)

Az ifjú mesterek kötelessége volt vasárnap és egyéb ünnepnapokon az oltár előtt a gyertyákat meggyújtani és eloltani, a czéhben gyűléseknél vagy lakomáknál felszolgálni, az öregebb mesterek felett őrködni s ha a bortól eláztanak, őket haza kisérni. Vigyázniok kellett azért magokra, hogy ők józananak maradjanak, ezt a szabályok kötelességévé tették.

«Mikor czéhet hirdetnek (mondja a győri szabók 1568. 9. articulusa) vagy lakodalmat avagy vendégséget tesznek; az ifjú mester az asztalhoz szolgáljon és bort hordjon és minden egyéb szükségre, az hova szükség, az mestereknek elmenjen.»[1] A lévai csíszároknál is (1741.) «midőn a czéhbeli mesterek mulatságnak okáért egyben gyülekeznek, *egy vagy kettő* czéh dolgában fáradozván *az ifjú mesterek* közűl, tartozik italt hordani és egyéb szokott szolgálattal is lenni».[2] A pécsi lakatosoknál (1750.) «midőn a czéhben ebéd adattatik, akkor az ifjabb mesteremberek tartoznak az öregebbeknek *udvarolni és azután haza is kisérni*». — A lévai borbélyoknál tartozik szolgálni és meg nem részegedni, «hogy *az öreg mesterek megborosodván, rájok vigyázhasson* és másnap mindenekről számot adhasson».[3]

[1] U. ott.

[2] Bp. egyet. kvtár. Ugyanígy a nagyszombati stb. lakatosoknál (1584.), midőn «simposio fuerint, potum eis adferre, et in aliis inservire tenebitur.» (U. ott.)

[3] 1700-ból. Bp. egy. kvtár.

Feladataik közé tartozott még a beteg mesterek felett virrasztani, sírt ásni, temetésnél a koporsót vinni stb.

Az ifjú mesterek a czéhben mintegy külön társaságot alkottak, s később külön szabályaik is voltak. A kolozsvári ötvösök 1561-iki szabályai szerint:

«Az sírásás peniglen az ifjú mesterek gondja legyen és ő tisztek; avagy ő magok megássák, avagy pénzért ásatják. Mivel hogy penig ebbe és egyéb szolgálatokban is, kivel az ifjú mesterek az czéheknek tartoznak, valami fogyatkozás ne történjék: *az ifjú mestereknek mindenha egy előttük járó legyen,* az ki őket az sírásásra és egyéb szolgálatra is reá intse. Az testet penig ő magok tartozzanak az ifjú mesterek az sírhoz vinni és abból magát senki meg ne mentse.» [1]

Az ifjú mesterek elöljáróját «*kulcsos-mester*»-nek hívták, mert nála állott a czéhláda második kulcsa.

Az ifjú mesternek meg kellett becsülni az öreg mestereket, hogy azokat «éktelen és alkalmatlan negédes szókkal meg ne bántsa és az czéhbe éktelenűl ne gestáljon».

A marosvásárhelyi ötvösök 1632-iki czéhszabálya egyebek közt így rendelkezik az ifjú mesterek felől:

«Az ifjú mesterek az öreg mesterek ellen ne zúgolódjanak, ellenek ne támadjanak, sőt azok mind az ülésben s mind az szólásban elsők légyenek . . . ne merje az régi idős mesternek szavát szavával avagy magaviseletével megelőzni.»

A kolozsvári *szabók* czéhében *az ifjú mesterek* 1678-ban külön szabályzatot alkottak, melyet 1766-ban megújíttottak. Ennek 44 szakaszából 18 a sírásásról és temetésekről intézkedik. A többi az ő külön társaságuk rendtartásáról szól. Ebből a társaságból «*mesterasztali collatio*», vagy «*kiállo collatio*» adásával vált meg az

[1] Ld. az Okírattárban.

ifjú mester. Ennek megadása után lett belőle *«leült mester»*.[1]

A sírásás és temetés nagy terhet rótt az ifjú mesterekre, sok kellemetlenség is származott belőle;[2] úgy hogy a kolozsvári *ötvös*-czéh 1764-ben szerződést kötött a kolozsvári «kalandos czéh» társasággal a sírásást illetőleg.

Az *«ifjú mesterek»* állását a czéhben érdekesen világítja meg a nagyszebeni szabó czéh válasza a kolozsvári szabók kérdésére az ő czéhük belső állapotairól 1791-ből. A czéh tagok egymáshoz való viszányáról ezt mondják:

«Közöttük most is a három rendbéli classis tartozik. U. m. vadnak *öregek*, 8 személyből állók. Ezek után vadnak a *középrendbéliek*, kiknek számok nincs meghatározva. Ezeket követik a 16 személyből álló *ifjú házasok*, kik is előadandó alkalmatosságok szerént minden apróság dolgoknak teljesítésére köteleztetnek, de nevezetesen az ezek között lévő novitiatust (t. i. újonczságot) töltő 6 utólsók folytatják a szolgálatokat» stb.[3]

A czéhbeli mesterek tehát a XVIII. század végén kor szerint megkülönböztetett rangfokozatban állottak, melynek alsó fokán az *«ifjú mesterek»*, legfelsőbb fokán az *«öreg mesterek»* állottak.

A czéh notariusa a legritkábban előfordúló tisztség.[4] Vezette a jegyzőkönyvet, írta a bizonyítványokat, az inasok tanúló levelét, a vándorló legények erkölcsi és egyéb bizonyítványát, s vezette a czéh levelezését. Régebben ezt az ú. n. *deák* végezte, a kivel külön kellett megalkudni a levelek taksája felett.

A dékán a legények társúlatának élén álló, a legé-

[1] Az 6. szabó ifjú mesteri társaságnak articulusi. Ld. az Okírattárban 1678—1766-ból.

[2] Ld. az Okírattárban a kolozsvári ötvös ifjú mesterek viszályát az ötvös legényekkel 1639-ben egy sírásás alkalmából.

[3] Ld. az Okírattárban az 1791-iki kelet során.

[4] A miskolczi csizmadiák czéhlevelében (1754.) említtetik.

nyek által választott u. n. *«öreg legény»*, a ki a legények és az inasok dolgát igazgatta. Büntető joga is volt a legények felett, ha vétek esett köztök. Igy a debreczeni szíjgyártóknál 2 heti bérrel büntethetett.[1] Dékánnak különben a régebbi (XV. sz.) czéhlevelekben magát a czéhmestert is nevezték. Mátyás a zágrábi varga czéhnek 1466. adott privilegiumában azt mondja, hogy minden évben választhatnak «decanum vel magistrum». (N. Muz.)

E tisztségek nem voltak minden czéhben egyenlő számmal betöltve, a czéh nagysága szerint módosúltak. De a főbb tisztségek a kisebb czéhből sem hiányoztak, pl. a rohonczi gombkötők 1642-ben csak kilenczen vannak és ezek egyike *czéhmester*, másik *atyamester*, a harmadik *bejáró mester*, a negyedik *szolgáló mester* («der Jüngere»). Nagyobb czéhekben minden tisztségre, tán az egyetlen atyamestert kivéve, egynél többet is választanak.

Megismerkedvén így nagyjából a czéhek igazgatásával, vessünk egy pillantást az ő belső életökre. Azt hiszem legtisztább képet úgy nyerhetünk erről, ha egy mesterségbe lépő ifjút végig kisérünk pályafutásán, tanúló inassá (apróddá) felvételétől, legénynyé felszabadúlásán, vándorlásán keresztűl, mesterré felavatásáig, azaz czéhbe lépéséig s azon túl.

Tanúló inast 10—12 éves korában fogadtak fel a mesterek, leggyakrabban 3—4, de némely mesterségnél, pl. az ötvösöknél, úgy a kassai könyvkötőknél (1705.), ha ifjú volt, öt-hat esztendőre, ugyancsak a kassai kalmárok czéhénél (a XVII. sz. elején) «nyolcz avagy hét és legalább hat esztendőre». — Két-három heti próbaidőt engedtek neki előbb a mesternél, hogy lássa, tetszik-e neki a hely és a mesterség. Annak elteltével mestere a czéh-

[1] Bp. egyet. kvt.

mester elibe vitte «atyafiaival avagy egyéb tisztességes emberekkel, a kik meg tudják mondani, hogy micsoda nemzet és hogy igaz ágyból való-e?» Mert arra nagy súlyt fektettek, hogy csak törvényes házasságból származót fogadjanak fel. Fel kellett azért mutatnia *nemzetséglevelét* (keresztlevelet).[1] Azonfelűl «két tisztességbeli személynek» kezességet kellett érte vállalnia, hogy szegődött esztendeit kitöltendi. A pozsonyi pékeknél (1791.) 32 frt erejéig kellett érte két mesternek kezességet vállalnia; — a kassai molnárok- és ácsoknál (1669.) 12 frtig, hogy ha elszökik, legyen kin a bírságot és az esetleges kárt megvenniök.

Az inas a mesterségre szegődtetésnél a czéhládába felvételi díjat fizetett (48 pénzt Kassán, 2 frtot a miskolczi csizmadiáknál, 3 frtot a kolozsvári asztaloknál 1659-ben) és tartozott a szegődtetőknek áldomással, pl. «egy pint borral és egy pecsenyével», vagy másutt az ő mesterével együtt adott az egész czéhnek két tál étket és két pint bort».[2]

Fizetése alig volt, csupán ruházatot kapott, de azt is csak néhol és szűken. A kolozsvári ötvös-czéhben (1561.) az inas az első két esztendőben a sarun kivűl maga tartozott magát ruházni. Az utolsó két esztendőben mestere ruházta. Igy volt ez a marosvásárhelyi ötvös-czéhben is (1632.). 1805-ben az utolsó két esztendőben lábbelit is maga vett az inas.[3] A győri szabóknál (1613.) a *vásármives inas* kapott 3 esztendőre egy végig bélelt morvai vagy szakolczai dolmányt, két nadrágot (akár aba, akár morvai posztóból), egy-egy pár fehér ruhát, lábbelire évenként egy forintot; a ki négy évig szolgált, két dol-

[1] Ld. az Okírattárban egy szász szabóinas születési bizonyítványát a XVI. sz. elejéről.

[2] Kassai molnárok id. m. 51. és gombkötőknél 54. l. Jakab E. Kolozsvár tört. Okl. III. 347.

[3] Ld. az 1561., 1632. és 1805-iki czéhszabályt az Okírattárban.

mányt és két nadrágot. *A váltómíves inas* fizetése volt: két béleletlen morvai *mente* kapocsra, szőrsinórra; félig bélelt morvai *dolmány*, vászonnal, kapocsra; *nadrág*, egy-egy fehér ruha és *lábbeli*. De ezeket aztán nálok nemcsak a műhelyben kellett megérdemelniök, hanem tartoztak nyaranként *részaratással*, mesterök javára.

Ha az inas megszökött, de harmadnap múlva visszajött, birságot fizetett a czéhnek (a kassai gombkötőknél 1 frtot), hogy ha egy negyedév múlva jött vissza, újonnan kellett beszegődnie. Ha pedig a kezesek a szökevény inast teljességgel nem tudták előállítani, őket birságolták meg tíz forintig.[1]

Míg az inas tanúlási idejét, vagy a mint (a nemesi szolgálat legalsó fokán álló ifjak neve után) mondották, «apró- vagy apród-éveit» el nem töltötte, nem volt szabad mesterét elhagynia; legfelebb ha nagy oka volt rá, a mit tartozott jótállója által a czéhmesternek bejelenteni, a ki megvizsgálta az ügyet s ha jogosnak itélte a panaszt, akkor más mesterhez adta (de ez nagy-ritkán történt). A mester elvben tartozott ugyan jól bánni vele, de az inasnak is meghagyta a czéhszabály, hogy «az szidalmat elszenvedje», hozzá tette ugyan, hogy «az gazda is magát megmértékelje, *mert az mód szerint való szitkokért az inas uiát el nem hagyhatja*».[2]

Ha a mester meghalt, az inas az özvegynél maradt, csak tanúló évei utolsó negyedére adták más mesterhez.

Az inas nem csupán a mesterség, de a házi teendők körűl is segédkezett a mesterné asszonyomnak s a háznépnek. Föltétlen engedelmességgel tartozott nemcsak a mester és mesterné, de a legények parancsait is teljesíteni. A pozsonyi pékeknél pl. az inas köteles volt a házi

[1] Kassai gombkötők id m. 54. l.

[2] Debreczeni, nagykárolyi szíjgyártók 1599—1799. (Bp. egyet. könyvtár.)

munkát, mint vízhordást, favágást és behordást, seprést és mindent, a mit a mester és mesterné vagy a legények parancsolnak, megtenni; ellenkező esetben megbüntették.[1] Tisztességtudónak, illedelmesnek és vallásosnak kellett lennie. Reggel és este asztal előtt és után imádkoznia kellett s ünnepnapokon, ha a mester megengedte, templomba mennie. — Az utczán vagy a házban illedelmesen kellett magát viselnie és köszönni kalap levéve minden pékmesternek, mesternének, legénynek s minden tisztességes embernek. A mit a mestertől vagy mesternétől a legényekre hallott, azt nem volt szabad kifecsegnie; de a mit a legények beszéltek a mesterre vagy háznépére, azt kötelessége volt besúgnia, «hogy jó házi béke tartassék».

Főkelléke volt a megbízhatóság. Egy krajczár érőnek eltulajdonítása miatt elcsapták. A komáromi ötvösöknél, ha az inast lopáson érték: inastársai ütöttek rajta kettőt-kettőt s azután békével elbocsátották. Ha a legényekről tudott valami csalárdságot, (pl. hogy a péklegények a zsemlyét a házból titkos helyre hordják) tartozott elcsapatás terhe alatt megjelenteni.[2]

Ha szerencsésen kitöltötte az ő apród-esztendeit, mestere tartozott őt a czéhmester, jótállói és a többi becsületes mesterek előtt a czéhben *felszabadítani*. Ez bizonyos ünnepiességgel, a kinyitott czéhláda előtt történt, a midőn hálát kellett adnia először istennek, hogy kitanúlhatott, azután mesterének a tanításért s a kezeseknek a jótállásért. — A czéhbe ekkor tanúló-levelének[3]

[1] Egyik kolozsvári czéhben az is kötelessége volt, hogy szombatonként a mesterné asszony lábát megmossa («de csak térdig, feljebb ne nyulkálj, mert megbüntetnek érte» — mondja a rendszabály.)

[2] A pozsonyi és nyitrai pékeknél (1791.) az inasokra vonatkozó «Aufdüngungsartickel» (Bp. egyet. kvtár.)

[3] Egy kolozsvári szabóinas tanúló-levelét (inas esztendei kitöltéséről) ld. az Okírattárban 1633-ból. A marosvásárhelyi lakatos-inasok felszabadító-levele u. ott 1800-ból.

kiállításáért s a pecsét ráütéseért bizonyos összeget fizetett. (25 pénz, 1—2 frt.) A pozsonyi pékeknél ennek megváltására még négy hétig ingyen (heti bér nélkűl) kellett dolgoznia.

A felszabadításkor a mester ellátta az ifjú legényt ruhával s itt-ott némi kevés költséggel, s az áldomást is (a mi nélkűl ez sem történhetett) a mester fizette: «az legénynek értéke szerint».

A felszabadúlás fordúló pontot képezett a mesterségre készűlő ifjú életében. — Az volt az ő érettségi vizsgája, a mely után más színben látta ragyogni a fényes napvilágot. Többé nem volt szabad inassal barátkoznia, 1—2 heti bérének elvesztése terhe alatt; később, t. i. félévi *apród-bereság* után, ha társlegény akart lenni (a mi több fizetéssel járt), be kellett lépnie a legények társaságába, azaz ú. n. *társpoharat* adni. Ez Debreczenben és Nagykárolyban a szíjgyártóknál három tál ételből, egy kappanból és tizenkét itcze borból állott.

A felszabadítás csak az inasságból való kilépés, — a valódi legénynyé avatás azonban a *társpohár* elköltése volt. Ez nagy ünnepiességgel ment végbe.

A felavatandó keresztanyát és keresztatyát szokott volt magának választani, a kik a legénynyé avatásnál mellette állottak. A míg az új legény társpoharát itta, két mesterlegény egy tányért tartott kétfelől az álla alatt. A marosvásárhelyi gombkötőknél egy koszorús leány tartott feje fölé egy ezüst kávára kötött virágfűzért, a míg ő ékes köszöntő mellett 3 pohár bort ürített, egyet az ország, másikat a város, harmadikat a czéh jóvoltáért. A ráczkevei ifjú molnár czéhnél (1729.) a társpohár iváskor «az elsőt a koronás királyért, a másodikat Prinz Eugenius kegyelmes földesurokért, a harmadikat a főczéhnek fő czéhmestereért, a következőket az ó czéhmesterért (mert ó és új molnár czéh volt ott), az új és ó atyamesterekért, az új és ó bejáró mesterért, majd a nemes czéhnek meg-

maradásáért ürítette; — magok közül is t. i. mindenik mesterlegényért tartozott egy-egy középszerű klázli bort elkölteni».[1] — Tehát kilencz pohárral addig, míg a legényekre került a sor s legénytársaiért még legalább 10—15-öt. Úgy hogy mikorra a hívatalos társpoharakat végig itta, valószínűleg egészen el volt készűlve s nem sokat bánta már a felavatásnak azt a durva módját sem, melyet a marosvásárhelyi kordoványosok (oláh tímárok) alkalmaztak: három arczúlcsapással tisztelvén meg az ünnepeltet, inas korában elkövetett gonoszságaiért s arra való emlékeztetésért, hogy a czéh ügyéért el kell szenvedni a fájdalmakat is.[2]

A legények a felavatáskor választott keresztszülőkkel a viszonyt tovább is fentartották és újévi ajándékkal tisztelték meg őket. A debreczeni és nagykárolyi szíjgyártó legény a mesterek közűl választott *atyjoknak* egy süveget és egy hűvely prágai kést, *anyjoknak* pedig egy kordovány czipellést és egy prágai hűvely-kést, ha pedig leányuk volt, a *leánynak* egy karmasin sarut, és szintén egy hűvely-kést (zsebkést) tartozott adni. Az ajándék bevitelekor azonban «atyjok és anyjok látván az mesterlegényeknek hozzájok való szereteteket, ők is az ő becsületökért tartoztak a legényeknek egy vacsorát, ú. m. négy tál étket, az mellé a vacsora mellé elégséges bort adni; vacsora után, ha az legény atyafiak még tovább akartak mulatni, magok pénzén kellett bort hozatniok».[3]

Az atyamesternek is adott újévi ajándékot a legények társasága, ú. m. egy aranyat, egy pár karmasin csizmát; s ezért az atyamester is tartozott megvendégelni őket.[4]

[1] *Magdics* István: Ráczkevei Okmánytár, Székesfehérvár. 1888. 213.

[2] Századok 1878. 97. l. Pethelei Istv.: A m.-vásárhelyi czéhek házi szokásairól.

[3] Bp. egyet. kvtár.

[4] Lévai borbélyok 1700. (U. ott.)

A legények a czéh kebelében külön szervezett társaságot alkottak, a kiknek külön szabályaik is voltak már a XVI. század elejétől, melyek meghatározták és körűlírták jogaikat és kötelességeiket.[1] Saját külön elöljárójuk volt, az ú. n. *atyamester* (az atya, der Vater), a ki gyűléseikein elnökölt, a vándorlegényeket elszállásolta a szállóhelyen (herberg), a legények társládáját és íratait őrizte. Ezt a legények, maguk választották az öreg mesterek közűl. Közvetetlen elöljárójuk volt még a két általuk választott «*öreg legény*» vagy «*dekán*», a kiknek engedelmeskedni tartoztak. Volt külön *társládájuk*, pénztáruk (pix), melybe időközönként befizettek s a birságokat gyüjtötték. Ebből aztán betegtársaikat segitették s egyéb czélokra költöttek. Rendes gyűléseket tartottak s némi önkormányzati jogokat gyakoroltak A mesterek is választottak közéjök két ellenőrző mestert, a kik «*leülók*» (Beisitzer) nevet viseltek.[2] 1805-ben ezeket nevezi a czéhszabály «*bejáró mester*»-eknek.[3]

A felavatott, immár ú. n. *társpoharos legény* részt vett a legények gyűléseiben s jogaik gyakorlatában, az atyamester és dékánok választásában. Kötelesek voltak két-három-négy hétben egyszer az atyamester házához összegyűlni s ládájokba mindannyiszor egy-egy meghatározott összeget, pl. egy-egy pénzt betenni. — Fegyveresen vagy késsel avagy csak pálczával is bemenni az atyamester házához, a czéhszabályok felolvasása alatt beszélgetni,[4] vagy durczásan dobni a pénzt az asztalra, vagy

[1] Ld. az Okírattárban a kolozsvári szabó-legények és inasok szabályzatát 1502-ből és 1554-ből: az ötvös-legények és inasok szabályzatát 1532-ből és 1640-ből.

[2] Ld. az Okírattárban a kolozsvári ötvös-legények 1532. szabályában.

[3] Ld. az Okírattárban.

[4] A kassai takácsoknál 1429-ben és a kassai gombkötőknél egy font viaszszal büntették. Id. m. 57. l.

épen az asztalra ütni, az előljárók s mesterek iránt magokat tiszteletlenűl viselni: szigorúan, bírság terhe alatt tilos volt. — «A veszekedéseket, kiáltozásokat és vörsöngéseket okozó legények» s a kik a mestereket meg nem becsülik, 20—40 krra, nagyobb vétekért 2 frtra büntettettek, czégéres vétekért (gyilkosság, paráznaság, hamiseskü és tolvajság miatt) az illetékes bíróságnak adattak át.

A czéhek a tisztességes magaviseletre és erkölcsös életre nagygondot fordítottak A kassai takácsok 1429-iki levele már szigorúan tiltja a legényeknek nemcsak a borozás közben való rakonczátlanságot, de az akkor Kassán már divatozó *koczka- és kártyajátékot is* (Spielkarten oder Würfl).[1]

Dologtévő napon tilos volt az utczán való sétálás, másember műhelyébe abból a czélból való ellátogatás, hogy legénytársait korcsmára csalja. Az elcsaló 1 frtra, az elcsábított csak 24 krra büntettetett.[2] Este korán, télen 9, nyáron 10 órakor otthon kellett mindenkinek lennie, az ez ellen vétő először 15, másodszor 30 krra és így tovább büntettetett, a legények ládájába. Szigorúan tiltották «a tisztátalan avagy rossz személyekkel való társalkodást», a házon kivűl való hálást. A lévai borbélyok a legényt, «ha az ura házánál nem hálna, elsőbben egy, aztán két, harmadszor három forintra büntették, s ha többször is cselekszi, elcsapattassék s menjen dolgára».[3] — «Ha valamely legény hálótársat tisztesség nélkűl való módon tartani találtatik, afféle egy mesternél se szolgálhasson, hanem teljességgel eleresztessék a szolgálattól, valamíg meg nem jobbítja életét.»[4] Ha valamely legényt lopáson ér-

[1] A kassai város ltrból a Tört. Tárban közli ifj. Kemény Lajos.

[2] Mária Terézia rendelete szerint a szentkirályszabadjai takácsoknál. (Bp. egyet. kvtár.)

[3] 1700-ból. (Bp. egyet. kvtár.)

[4] Sárvári és kemenesalji lakatosok 1480—1677. (Bp. egy. könyvtár.)

tek: legénytársaival üttettek rá 3—3-at s aztán elbocsátották.[1]

Ha a czéhszabályok egynémely intézkedése mosolyra kelt is a viszonyok és idők változtával bennünket, ha a nagy ivásokat és evéseket, melyek miatt a *czéh* neve méltán «nomen et omen»-né vált, elítéljük is: midőn a *munkálkodásra* vonatkozó intézkedéseket olvassuk s a kötelező munkaidőt a kora hajnaltól a késő estéig látjuk megállapitva, lehetetlen, hogy a tisztelet érzete ne vegyűljön régi iparosainkra való emlékezésünkbe, s hogy el ne ismerjük azt, hogy honfitársaink közűl a legmunkásabb, a legtöbbet dolgozó osztály századokon keresztűl kétségkivűl az iparosoké, a mesterembereké volt.

A komáromi csíszárok reggel három órakor kezdik a munkát s este gyertyavilágnál nyolcz óráig mívelnek; aki az inasok s legények közűl 3 órakor fel nem kél a munkára, annak a mester «fölöstökömmel» nem tartozik.[2] A kassai könyvkötőknél a legény nyáron négy órakor kél fel a munkára és dolgozik kilencz óráig, télen pedig három órakor felkelvén, estvéli tíz óráig munkálkodni tartozik. — Mária Terézia rendelete enyhíti némileg e szerfeletti erőfeszítést, elrendelvén «hogy a mesterlegények egész esztendő által, nem várván azt, hogy mestere felköltse, világot gyujtson, vagy tüzet éleszszen, az munkához reggel *öt órakor* hozzá kezdjen és azt ebéd után is nem előbb, hanem estvéli *nyolcz* órakor félben hagyni köteleztetnek.»[3]

Az egyedüli pihenő a vasárnap és más ünnep. — «*Korhely-hétfőt*» (Blau Montag, a mit a magyar czéhek «ploven vagy plabun-montag»-nak is hittak) tartani, a műhelyben heverészni: szigorúan bírság alatt tiltatott. (30—

[1] A győri ötvösöknél. (U. ott.)
[2] 1692-ből. (U. ott.)
[3] Szentkirályszabadjai takácsok. 1772. pótlás. (U. ott.)

40 kr. büntetés s harmadszor a czéh előtt bevádoltatás mellett.) Fizetésök pedig nagyon szerény volt s azt a mestereknek önkényesen javítani nem volt szabad.[1]

A legénynek mesterré való előléptetéséhez föltételül szabták a czéhtörvények a *vándorlást.*

A miskolczi csizmadia-mesterektől megkívánták, hogy «elsőbben két esztendeig bujdossanak s azután tartoznak még egy mesteresztendőt kitölteni.»

A legtöbb czéhnél három esztendei vándorlást követeltek. A pozsonyi pékek azt is megkívánták, hogy egy évig az osztrák örökös tartományokban vándoroljon a mesterjelölt.[2] Az erdélyi szászok előnyt adtak annak, a ki Németországban vándorolt.

Némely czéhek nem kívánták meg szigorúan a vándorlást, de az ilyenek a czéhbe felvételnél külön is fizettek a czéh taksán felűl (pl. a győri szabóknál 1613-ban 8 frtot.)[3]

Ha vándorló legény jött a városba, a hol szállóhely (Herberg) volt, oda ment; a hol nem, ott az atyamesterhez, a ki 1—3 napig magánál tartotta s azalatt a dékán által helyet kerestetett számára. Elszegődvén, tartozott ott legalább két «*látó hetet*» szolgálni s azután, ha úgy tetszett, más mesterhez szegődhetett tetszése szerint, de attól aztán odébb nem állhatott *két heti felmondás* előtt. Sátoros-ünnep vagy vásár előtt 3—4 héttel nem hagyhatta el mestere műhelyét. — Ha munkát talált, tartozott a legények legelső gyülekezetében «*a legények számában könyvben magát beíratni*, letevén a legények ládájában

[1] Kassán pl. a XVII. században a gombkötő legények heti bére 48, a csizmadiáké 25 pénz, az erszénygyártók évi bére 25 frt volt.

[2] «Dass er in den k. k. Erblanden durch ein Jahr gewandert.»

[3] Bp. egyet. kvtár.

11 krt.»[1] Ezt felvételi pénznek («Auflag-geld»-nek) nevezték. Ha még meg nem adta volna másutt a társpoharat, itt kellett megadnia: ha azonban arról bizonyságlevele volt és igaz czéhben tanúlt, neki tartoztak a legények *«tisztelő pohárral»*. [2]

A mesterek ládájában összegyűlt pénzből régebben nemcsak a betegek segélyezésére és más jótékonysági czélra áldoztak, hanem lakomákat is rendeztek. Ezt Mária Terézia megtiltotta s azóta a ládának, nem mint azelőtt kettő, de három kulcsa volt, egyik a czéh commissariusánál, másik a czéh- vagy atyamesternél, harmadik a legöregebb legénynél állott.

Beteg legény felett 2—2 társa felváltva őrködött s ha meghalt, temetésén nemcsak a legények, de a mesterek is mind megjelentek.

Sok aprólékos intézkedések foglaltatnak még ezeken kivűl a legényekről a czéhszabályokban és a legények külön szabályaiban, a mesterségek külön ágai szerint; de azokra kiterjeszkedni nem lehet feladatunk. E helyett ide iktatunk egy a maga nemében páratlan rendszabályt, a mely érdekesen megvilágít a felszabadúlt inas, illetőleg legény kötelességét, bepillantást enged a legény és mestere között fennálló viszonyba s nagyon érdekesen írja le a vándorló legény fogadtatásának s munkakeresésének ceremoniáját.

A sárvári lakatosoknál (1677.)

Az czéhbeli inasoknak fölszabadétásokban való mód- és rendtartás.

Im az Isten, úgymond, te neked az te esztendődet ki engedte töltened, elsőben azért mi légyen az te hívatalod ezután, vedd eszedben. Legelsőben, hogy inassal barátságodat

[1] Mária Terézia rendelete szerint.

[2] Lévai gombkötők 1700. (Bp. egyet. kvtár.)

ne tartsad, hanem míves legénynyel, mert ha inassal tartod barátságodat, hát legelsőben egy heti bérrel, másodszor két heti bérrel büntetnek, hanem ha szegény leszen is az te társod, meg ne utáld, hanem az kit lácz jó erkölcsben és jámbor életben foglalta magát, azzal tarts az te barátságodat, tisztesség szerint is járj együtt vele; az ki pedig feslett erkölcsű lészen, barátságodat ne tartsad vele, se ne járj együtt vele; mert ha ezt meglátják az legének, két heti bérrel büntetnek meg.

Továbbá az is kivántatik tűled, hogy mikor urad otthon nem lészen, pusztán az házát ne hadjad. Ha inassa nem lészen uradnak, tehát az míszert szépen helére rakjad, és ha mikor munka leszik *(így!)* és látod az munkálódó míszert széllel heverődni, minduntalan fölvegyed; mert ha föl nem veszed, az te urad igen bánja azt.

Azért ez is az te hívatalod: mikor innep esik, az prædicatiórúl hazajösz, akármikor legyen, vagy ebéden, vagy vacsorán, otthon megvárjad az ebídet és vacsorát, mert neheztel az mester házonként kerestetni és útczánként.

Más az, hogy ételben válogató ne légy, mert néha lehet az főzelík, s néha nem, hanem egygyügyű és szófogadó légy.

Az hol pedig ismerő és jó mester embernél léssz, tehát türj, ha kevesebbet fizet is az heti bérnél, ne gondolj véle, csak tanúlj.

Ha valami olly marhát hoznak az te uradnak házához, tehát el ne küldjed onnénd, hanem az uradnak megmondjad: Uram ilyen marhát hoztanak, ha kegyelmed megveszi. Ha pediglen urad otthon nem lészen, tehát asszonyodnak tartozol megmondani. Ha az asszonyod azt mondja, hogy nincsen itthon az uram, hanem vedd meg, és ha urad haza megyen, mond meg néki: illyen marhát vettem Uram, ha kegyelmed magának akarja venni, az én pénzemet kegyelmed adja meg; ha pedig az urad meg nem adja az árát, tied légyen.

Ha mikor uradat el akarod hadni, búcsú vétel nélkűl uradtúl el ne menj, hanem így következzél el az te uradtúl: Uram kegyelmed én nékem megbocsásson mert én míh-szokás szerént két hétig búcsút veszek kegyelmedtűl, azért valahonnénd találkozik valamely jámbor atyafi kegyelmedhöz,

megfogadgya kegyelmed, mert én eligyekezem és kegyelmedet elhagyom. Azért az két hét eltelvén, tartozol az te uradnak illyen mondással: Uram kegyelmedhöz válaszom volna, kegyelmed én nékem megbocsásson, ha úgy nem szolgálhattam volna kegyelmedet, mint az kegyelmed kivánsága lett volna, vagy asszonyomnak ő kegyelmének, vagy az kegyelmed gyermekinek, kegyelmed én nekem megbocsásson.

Továbbá ez is az te hivatalod atyámfia, hogy mikor el akarsz menni az te uradtúl, az te tarisznyádbúl kitöltsd az te portékádot az asztalra, ezt mondván: im látja kegyelmed az mi az én tarisznyámban vagy *(így!)*, enyim; — annak utánna is igyekezem kegyelmeteknek szolgálni.

Az meg levén, az te uradnak és asszonyodnak kezét fogd és az hová más jámbor mesteremberhez mégy, tehát elsőben az *atyamesterhöz* szállj, tisztességes köszönettel bemenj az atyamester házához, kezét fogd az atyamesternek és feleséginek, mondván: kegyelmed én nékem szállást adgyon egy kevés ideig, míg mívet kereshetek, mert illyen míves legén vagyok. Azért ha szolgája van az atyamesternek, küldgyö(!) el az *dékánhoz* és az dékán eljön tehozzád, és az dékánnak illyenképpen szólj, de föl ne kelj előttö, mert ha föl kelsz, egy heti bér lészen büntetése annak. Az dékán megkérdi illyen szóval tetűled, hogy mellik az az atyafi, az ki minket az mi jámbor mester urunk házához hívott, és jött, ki volna az a jámbor atyafi? Te arra azt feleled: én vagyok. — Továbbá ismeg az dékán azt mondgya: mégis az jámbor atyafiak én velem egyetemben azt kérdik; hogy mely városban tanúlt atyafiúságot? Te meg mondgyad erre az dékán szavára így felelvén, az helet mondgyad az hol tanúltál. Az dékán megint azt kérdi: tisztölendő jámbor atyafi! mégis azt kérdik az jámbor atyafiak én velem egyetemben: micsoda míves legényekkel vándollottál? — Te azt feleld arra: tisztölendő jámbor atyafiakkal és tisztességbeli jámbor atyafiakkal. Mégis azt kérdi tovább az dékán: tisztölendő jámbor atyafi! mégis azt kérdetik az jámbor atyafiak én velem, hogy mért hivattál bennünket ide? Te azt feleld: jámbor atyafiak azért, hogy az ti mívszokástok szerént én nékem mívet keressen kegyelmetek. És az a szó meglévén, mindgyárt fölkelj, és azoknak kezeket

fogd, és mondgyad e szót, és hozass egy meszel bort és egy pénz árra pereczet. Azonközben elmennek míhet keresni, és ha hozzád vissza jönnek, ismeg megköszönynyed nekik.

Azért mikor uradhoz bémégy, tisztességes köszönyettel menj be, kezit fogd uradnak elsőben, annak utánna asszonyodnak és szolga-társadat ajánlod mint király városon lakózóknak.

Ha penig olly szemíllel esik vándollásod, az ki nem azonbeli czéhöz tartozandó, tehát az városban be ne menjetek egyszersmind az kapun, hanem vagy hátra maradj, avagy más kapun menj az városban, mert ha észreveszik az legények, hogy különb (t. i. más) rendbéli legény volt útitársod, kétheti bírrel büntetnek meg.

Továbbá ha uradnak marhája meghalna, akármi legyen az, hozzá ne nyúlj; se ne vonnyad meg, az kötelihez se nyúlj, mert az czéből kivettetődől ilyen dologért.

Ha pediglen ebet meghajtasz, vagy macskát megütnél, és azok kezed miatt megdöglenének, ezért is kivettetöl az czébűl. Ha embert visznek akasztani is, s ha reá hajtanának, semmihöz ne nyúlj, csak nézd, mert ha hozzányúlsz, kivettötöl az czébűl, semmi heled és böcsületed nem lészen, etc.

A mesterlegény, ha vándorló éveit eltöltötte s mesterségét kitanúlta, kérhette mesterré avatását s a czéhbe való felvételét. E czélból a czéhmesternél kellett jelentkeznie, bizonyítványai (keresztlevél, tanúló levele, vándorló könyve, erkölcsi bizonyítványa) előmutatásával, azután a városban a magistratustól polgárjogot kellett szereznie,[1] mezővárosban vagy falun a földesúrtól letelepedési jogot kérnie;[2] azután *remeket* készítenie, végűl két mesterebédet adnia: egyikét a remek készítése után a czéhbe való felvételkor *(kis mesterasztal)*, a másikat

[1] A kolozsvári ötvös-czéh 1635. jegyzőkönyvét ld az Okírattárban.

[2] Tolnai halászok 1775.

egy év mulva (öreg vagy *nagy mesterasztal*). Végűl a a czéhtaksát, mely nagyobb összeget tett (hat—harmincz frtot) tartozott egy vagy két részletben lefizetni.[1]

Ezek voltak az általános kivánalmak. A részletekre nézve felvilágosítást nyerhetünk a *nagyszombati* szabó czéh 1622-ből való levelének 19. articulusából, a mely szerint: —

«*Midőn valaki az mesterlegények közül az czéhben akarná magát iratni*, mindeneknek előtte kívántatik, hogy először váras tagjává legyen: annak utánna az czéhmester tartozik neki egy bizonyos napot hadni, mely napon jelen legyen minden igasságával és bizonságival. *Az czéhbe menetelben való szokás penig és törvény imez*, hogy legislegelőször az ő mesterségének bizonság-levelét megmutassa, és megbizonyítsa, hogy az czéhnek bizonyos helyén és jámbor tökélletes mesternél tanúlta az ő mesterségét, és hogy az ó apró-esztendeit éppen és teljességesen jámborúl kitöltötte, és hogy mind nemzetségének, s mind penig atyjának és anyjának tisztességbeli voltokat megbizonyítsa, annak utánna az czéh ládájában hat forintot, mely az társaság pénzi, és négy funt viaszat adjon; ezeknek utánna tartozik *remeket* készíteni. — Az mesterek penig mindaddig az czéhmester házánál tartoznak lenni, valamíg az az ifjú mester az ő mesterségének megmutatását mindenképpen el nem végezi, kiknek ugyanazon új mester ételt és italt tartozik adni.»

A *lévai* gombkötő-czéh levelének 13. articulusa így folytatja:

«A mester-remek csinálása után, váltsa föl a czéhet, és ha föladják neki a czéhet, tartozik a czéhben két forinttal, és két pint borral, és ugyanakkor tartozik a czéhnek *egy collatióval, a melyben három tál étek legyen*, az ő szabad akaratja szerint és ehhez adjon nyolczvan pénzt, és egy pint bort;

[1] Megkívánták legtöbb helyen azt is, hogy *nőtlen* legyen: — Körmöczön, a kovács czéhnél azt is, hogy «*von rechter Deutscher Nation geborn sei*». (Nemz. Muz.)

az ifjú mester pedig tartozik a czének minden szolgálattal. valamiben kévántatik, ugymint *kapu-állással, és halott-hordással* etc.»

«Annakutánna *egy esztendő alatt feleséget venni, és az mestereknek tisztességes ebédet tartozik adni, mely ebédre az mesterek feleségestől menjenek.* Az asztalnál penig az ifjú mesterek tartoznak forgolódni, és minden jó szolgálatnak tisztit megmutatni, valamíg az ebéd el nem végeztetik. Ha penig az új mester egy esztendő alatt meg nem házasodnék. tahát mesterségének munkája megtiltassék. Ha penig az mesterek közűl valaki ez ilyen ebédet haragból avagy nem jó akaratból adná, tehát az több mesterektől ugyan mégis reá erőltessék, de ilyen okkal. hogy valamenni számú mester leend akkor jelen, *anni számú szegény avagy koldús költse el azt az ebédet.*»

A főgondot tehát két dologra fordították: a *mesterremekre* és a *mesterebédre*. És a czéh mérlegén nem tudom nem ez utóbbi nyomott-e többet?! Legalább az ebéd körűlírásánál sokszor nagyobb gondot a legaprólékosabb részletekig menő figyelmet fejtettek ki; a remeknek fogyatkozásait pedig néhol pénzzel is engedték megváltani. Igaz, hogy az ebédet is; de ennek borsosabb volt a taksája, s míg amaz a czéhládába folyt, ezen mégis legtöbbnyire lakomát készítettek.

A remekekről szóló szakaszok a legtanúlságosabb részei a czéhleveleknek s bizonyára külön tanúlmányt is megérdemelnének, mert azok a legbiztosabb fokmérői egy-egy korszakban az ipar és mesterségek fejlettségének.

A remekelést már a XV. századi czéhszabályok megkövetelik. A kassai erszénykészítők (1439.) 3, majd (1459) 4 darab, a szíjgyártók (1450.) 4 db mesterremeket készítenek; a kassai *lakatosok* (1461.) egy jól záró, hat pántos lakatot, egy «galamb lakatot» (thauben schloss) s egy cseh kupát (behemischen krieg), a *sarkantyúsok* egy pár csiszolt sarkantyút, egy úti és egy pap-sarkantyút; a *fegyverkovácsok* három puskát; a *kocsigyártók* (1571.)

egy kocsit (rennwagen) és egy kereket; az *asztalosok* egy fiókos szekrényt, egy szárnyas asztalt és egy sakktáblát csinálnak mesterremekűl. — Ezeket a négy mester vizsgálta meg, hogy jók-e?[1]

Az alsó-körösi és zágrábi *lakatgyártok* (1510—1521.) egy fejérmíves vagy tisztított, úrnak való *kengyelvasat*, egy réz-forrasztás nélkűl való *buzogányt*, ezüstből, koczkásan reszelve ki, s egy pallérozott lánczos *fék-zablát* készítettek. Ugyanott a puskamíves egy ötödfél arasznyi puska-vasat kovácsolt ki, ahhoz csinált egy belső kerekű puska-aczélt, sima táblára, dupla tengelyszegre, réz-forrasztás nélkűl, és puskakulcsot. — A mester-remeket 20 frttal megválthatta.[2]

A dunamenti (győri, komáromi, ujvári, esztergomi) *ötvösök* (1529—1681.) egy bokor (t. i. egy pár) kupát, egy helymes pecsétet és egy arany gyűrűt, 6 vagy 8 szegű kővel készítve, úgy hogy a kő alatt való folium alá víz ne hatolhasson.[3]

A debreczeni és nagykárolyi *szíjgyártóknál* (1599—1799) négy lóra való minden szerszámot csinált a remeklő. A mellett tartozott adni a bírónak 50 pénzes féket, a két czéhmesternek pedig egy-egy öt újjú keztyűt

A rohonczi gombkötők remeke (1642.): 1. Felső ruhára való két pár *szüves gomb*, közepén arany fonállal, szederjes karmasin selyemből, a két széki mandola formájú, az végén csillagos vitézkötések legyenek. 2. Dolmányra való 12 gomb, szüves formára, aranynyal, ezüsttel és vörös selyemmel szőve. 3. Csillagos gomb, mint egy tikmony, akkora, 7 körösztre. 4. Kamukás somgomb, 3 színű selyemből. 5. Egy dupla jancsár-gomb. — A pécsi *gombkötők* remeke volt (1699.) vont aranyból vörös gomb,

[1] A kassai levéltárból id. h.
[2] Bp. egyet. kvtár.
[3] U. ott.

duplaszíves gomb, csillagos gomb, tiszta szíves gomb, csigás gomb, fecskefarkú gomb, 8 keresztes ablakos gomb, tiszta szíves habos és kamukás gomb.[1]

A kassai és jolsvai *lakatosok* között (1668.) a *pléhmíves* csinált egy boltra való s egy ládára való pléhet (négy hering-orral) és egy öreg lakatot, mindeniket körülírt bonyodalmas szerkezettel. Az *óragyártó* egy órát, mely mind az derék órákat s mind az fertályokat ütötte, sőt az holdnak járását is mutatta. *A fejérműves* egy bokor (t. i. pár) sarkantyút, egy tisztított zabolát, zománczost, avagy rézzel borítottat és egy jó bokor kengyelt. — A *puskagyártó* egy jó kézipuskát, borított kerékkel, egy másikat kinn lévő kerékkel, és egy katona puskát. Mindezeket a többi mesterek jelenlétében tartozott kovácsolni.[2]

Érdekes a *pesti órások* remeke 1701-ből: *A nagyóra csináló* tartozott egy almáriumra állító órát csinálni, német és cseh betűkre, a melynek repetálni kellett; egész órákat és minutákat vernie; a mely óra kalendáriumot és holnapszámi napokat, holdvilágot, fogyatkozást és holdtelést és az ugró planétákat is mutassa: egyik mutatója legyen fertályok mutatására. A második remek volt egy ébresztő óra. A harmadik falra függesztő óra egy táblára, a mely óra fertályt mutasson és repetálja, annak pedig egy ébresztője legyen.

Mivelődés-történeti szempontból egyike a legtanúlságosabbaknak a borbélyok és a hozzájok tartozó sebészek (chirurgusok) és fürdősök czéhe, a mely az orvostudomány akkori gyarlóságára is következtetést enged vonnunk. *A sárospataki borbélyoktól* pl. 1607-ben a következőket kívánták a czéhbe felvételkor: «hogy megtudjon orvosolni oly nyavalyákat, melyeknek gyógyítása az ő mesterségéhez illik, azaz tudjon sebet és fakadékokat

[1] Bp. egyet. kvtár.
[2] U. ott.

gyógyítani, tudjon fogat kivonnia, szépen eret vágnia, megtört csontokat összeforrasztania, kimenyűlt (t. i. kimarjúlt) tagokat helyére állatnia, kelevényeket és különb-különféle daganatokat meggyógyítania, kenő íreket jól csinálnia. Annak felette az több borbélymesterek előtt csinálja és főzze meg ez íreket: t. i. szürke íret, camphorát, diaquillont, zöld íret és méregvonó íret, dealteát, veres íret, populeont, az egyiptomi íret, görög íret, azaz diacoriomot és öklelő íret. — Az több borbély-mesterek peniglen híven és jól megkérdezzék az borbély-mesterré leendőt mindazokról az dolgokról, melyeket szükség megtudnia efféle mesterembernek. Végezetre a próbák mellé tisztességes étel és ital legyen. Az medenczét (t. i. a borbélyságot jelző tányérokat penig az próbafőzés után tegye ki.»[1]

A *mesterremekre* a mult század elején reformált czéhszabályok nagy gondot fordítottak. A kolozsvári szabóktól 1805-ben *hat évi vándorlást* kívántak s még egy «*remek esztendő*» eltöltését valamely kolozsvári szabó mesternél, «hogy azon mester erkölcséről és tudományáról bizonyságot tehessen a nemes czéh előtt». A *remekező napon* aztán «minden módú ruhát maga önön kezével szabja meg bizonyos czéhbeli *regiusok* előtt.» Az ilyen felügyelőűl kirendelt «*látómester*» «*regius*» bírálta meg a remeket.[2]

Az erdélyi 1807-iki czéhszabály-minta szerint a felszabadított inas tartozott azon czéhnél «még *egy* esztendeig dolgozni», azután «*három* esztendeig vándorolni; hazajövén pedig egyik becsületes mesterembernél *félesztendeig* lakni... hogy azalatt külső helyekről hozott

[1] A sárospataki borbély-czéh 1607. leveléből. A sárospataki főiskola könyvtárában. Kiadta a Tört. Tárban Zoványi Jenő. Ld az Okírattárban a marosvásárhelyi borbélyok czéhlevelét 1628-tól.
[2] Ld az Okírattárban az 1805. és 1807. czéhszabályokat.

erkölcse megesmértethessék» és azután kérheti csak a czéhbe való felvételét. «Köteles lészen jelentése után egy, a czéhtől kinevezendő műhelyben *egy egész remek-esztendeig*, mesterember gyermeke félesztendeig dolgozni.» Azután kérheti a remekmunka kitűzését «a mire *látómesterek* fognak vigyázni.»[1]

A *remekcsinálás* és *mester-asztal:* mint ikertestvérek elválhatatlanúl követik egymást. Még a remeklés, a mesterjelölt vizsgája javában folyik s már a régebbi időben a czéhbeli mester uraimék ott lakmároznak az izzadó vizsgázó felett. Ezt még csak szerényen «*uzsonnának*»,[2] vagy «*fölöstökömnek*» nevezik, de a félreértés kikerülése végett hozzá teszik, hogy «*melyben bűvösen négy tál étek legyen és két vödör bor*».[3]

Hát azután, ha a remek sikerült s az ifjú mester a czéhbe felvétetett: akkor, s meg újra egy év mulva következett aztán az igazi áldomás «*a mester asztali vendégség*»,[1] előbb a *kis* s aztán az ú. n. «*nagy mesterasztal*», egy «*jó böcsületes ebéd*»,[2] melyen bíró uram harmad magával volt jelen s a czéhbeli mesterek rendesen feleségeikkel jelentek meg. Kivéve, a hol a mesterek egész szabadon akartak mulatni, és kikötötték mint a sáros-pataki borbélyok, hogy az ifjú mester «az mester asztalt nem az borbélyok feleségének, sem egyéb asszonynépeknek, sem az borbély legényeknek adja, *hanem önnön magoknak az borbély mestereknek*».[4]

Állott pedig ez az ebéd, hol négy, hol «*het* tisztességes tál etel»-ből,[5] hol *nyolcz* tál étekből és borból, a

[1] Az 1510-iki Perényi Imre nádor-féle czéhlevélben. (Bp. egyet. kvtár.)

[2] Székesfehérvári, sárvári, csepregi és lajta-szt.-miklósi szabók 1617–1644. (U. ott.)

[3] Kassai, jolsvai lakatosok 1668. (Bp. egyet. kvtár.)

[4] A Perényi-féle 1510. czéhlevél. (U. ott.)

[5] Győri szabók 1568. (U. ott.)

mennyit megihatnak;[1] hol pedig mint a marosvásárhelyi csíszároknál *hat* tál étekből az *ebéd*, és utána még *négy* tál étekből a *vacsora;* mellé mindkét alkalommal 3—3 veder bor.[2] De olyan czéh is volt, a hol nem kevesebb, mint 20 tál ételt adtak a mesterasztalra. — A sáros-pataki borbélyok «hogy az keresztyéni mértékletesség megtessék ez ily vendégségben is, *csak hét tál tisztességes étkeket*» — kívánnak.

De hogy az étkek megszabott száma nem határozott s négy tál étel alatt lappangott tizennégy is, azt jelesen illustrálja a lévai gombkötők négy tál étele Így adja azt elő a

«14 art. Annak utánna tartozik esztendő mulva a több mestereknek egy *mesterasztallal, a melyben négy tál étek legyen,* ez szerint a mint következik· *Első tál étek:* tiszta borssal két kappan, avagy két tyúk, pár konczczal és riskásával; *második tál étek:* sült legyen, úgymint egy töltött malacz, egy lúd, s egy kappan, négy töltött tyúkfi, nyolcz funt disznóhús pecsenye, nyolcz funt tehénhús pecsenye, és egy nyúlnak az utolsó része; *harmadik tál étek:* káposztás hús; *negyedik tál étek:* riskása, téjjel, trágyával (t. i. tepertővel); ezek után *gyümölcsöt* adjon, a mineműt talál, és ezek csak egy asztalra való készűlettel legyenek, és valamint akarják, úgy oszszák föl, és e négy tál étek mellé adjon két forint ára bort, és annak utánna utoljára mutasson föl egy pint bort. — Hogyha penig ezeket mind nem akarná megadni, tehát adjon tizenkét forintot, s ugyan a mesterek készétsenek egy mesterasztalt véle.»

Néhol csak általánosságban írták körűl, hogy az ebéd miből álljon, de ez sem állott amazok megett. A veszprémi tabakmesterek (tímárok) így határozták meg. «Az ebéd pedig legyen jól elkészítve *tehén* húsból, *őz* húsból, *borjú* és *bárány* húsból, *nyúl* húsból sült, és sült *malacz* hús-

1 Székesfejérvári szabók. (U. ott.)
2 Századok. 1878. 98. l.

ból, *ludakból, kappanyokból, polkákból* álló, és mentől jobb bort talál a városon, olyat vigyen elegendőt azon mesterebédre.» Itt a vígasság megkoronázására kívánták hogy «*musikási is legyenek*». Ha pedig mindezt nem akarta megadni, tartozott az ebédért a czéhládába 30 frttal.[1] A mi 1692-ben több volt, mint mostan 100 frt.

Az ebédnek pedig tisztességesen el kellett készítve lennie, mert gondoskodtak arról is, hogy előbb megvizsgálják. Arra valók voltak a «*két kóstoló mesterek, a kik az ételnek savát és borsát meglássák*, hogy az a mester, a ki az ebédet adja, a miatt kárt ne valljon és máskor ne kellessék hozzá készűlnie».[2]

Ha az ebéd a kóstoló mestereknek, vagy mesterné asszonyoméknak nem tetszett, ott hagyták és másat kellett készíteni.

A lakomáknál különösen vigyázni kellett arra, hogy a bort el ne öntsék, mert a ki «Istennek ajándékát a bort elöntené, melyet a tenyerével be nem födhetne, egy garasra megbüntetődött»,[3] Másutt annyi garasra, a hány arasznyira elöntötte.

Az ilyen gazdag lakmározásra évenként gyakran volt alkalom (titulus bibendi). Nemcsak az új mester felavatásakor, de a czéhmester választása után, a négy kántor napokon (a negyedévenként tartott czéh-gyűlések alkalmával), a processiók után, a czéh védszentjének ünnepén, újévkor stb. Ha idegen mester jött a városba és czéhbe akart állani, tartozott az is *köszöntő poharat* adni. Mindezeknek véget vetett Mária Terézia ama rendelete, hogy «minden vendégeskedések és idogálások megtiltatnak, nem is lészen szabad a czéhnek az új mestereket vagy ebéd vagy italadással akármely szín és fogás alatt terhelni.»[4]

[1] Bp. egyet. kvtár.
[2] Székesfehérvári stb. szabók 1607. (U. ott.)
[3] Szombathelyi asztalosok 1703. (U. ott.)
[4] Szentkirályszabadjai és vörösberényi takácsok czéhlevele 5. p. 1769-ből. (U. ott.)

A czéh tehát ezután kivetkőzött régi formájából, visszaszoríttatott ősi medrébe, a honnan kiindúlt s most már a mesterségek űzése mellett ismét a vallásos ceremoniákra fordították a legfőbb gondot.

Mária Terézia czéhszabályai értelmében minden czéh tartozott egy zászlót csináltatni, a mely alatt az úrnapi és annak nyolczadján tartott körmeneten mindnyájan megjelentek, mesterek, legények és inasok.

A mestereknek «*kinek-kinek közöttök koszorú lévén a fején, a mesterlegényeknek pedig bokréta süvegekben, avagy kezekben.*» A processióról elmaradót megbirságolták.

Minden esztendőben a négy «kántor napokon» (mikor évnegyedi gyűléseiket tartották), továbbá a czéh önként választott védőszentje ünnepén «királyné asszonyunk szerencsés országlásáért, és a czéhben megholtak lelkiüdvéért» tartoztak miséket mondatni, melyen minden mester feleségestől, legényeivel egyetemben, egy font viasz büntetése alatt megjelenni tartozott.

A negyedévi gyűlésekre is el kellett mennie minden mesternek (50 kr) büntetés alatt s ugyanakkor mindenki betett a ládába (12 krt). Az ilyen gyűléseken felolvasták a czéhlevelet, feleskették az új mestereket,[1] ítéltek a be-

[1] «*Közönséges mester hiti.*

Isten téged úgy segéljen, teljes szent háromság, boldogasszony és az kegyelmed körösztény hiti, hogy kegyelmed az nemes czéhnek igaz és hű leszen, javát, hasznát és igazságát igyekezik megtartanyi és oltalmaznyi ; az mit az czéhben hall, az ki az czéhnek ellene vagyon, azt ki nem mondja ; az kit pedig kivűl hall, mely az czéhnek igazsága ellen volna, tartozik megmondanyi és mindenben hiti szerint engedelmes lennyi. Isten kegyelmedet úgy segélje, teljes szent háromság, boldogasszony és az kegyelmed körösztény hiti.» (A győri szabó czéh által a szentmártoniaknak 1697-ben adott 1568. és 1613-iki articulusok végén. Bp. egyet. kvtár.) A kolozsvári szabómesterek esküformáját 1807—1822-ből ld. az Okírattárban.

jelentett peres ügyek felett, a melyek elintézésére külön is hívathatott össze gyűlést a mester (80 pénz, néhol 1 frt 50 kr), a legény (42 pénz) külön díj mellett. A gyűlésen a czéhmester elnökölt, a kinek megsértését szigorúan büntették. A gyűlésben mindenkinek tisztességesen kellett magát viselnie. «Esküvést, szitkot, becstelenítést, asztalverést (t. i., ha valaki az asztalra ütött) annál inkább verekedést (2 frt) birsággal büntettek.[1] «Ha a czéhgyűlésben valamely, bortól avagy egyéb italtól megrészegedett ember találtatnék — így szól a rimaszombati asztalosok 4. articulusa — és annak lármája miatt a rendeléseknek csendes folyamatja megháboríttatnék, az ilyen garázda ember el nem csendesíttethetvén, *a gyűlésből kiigazíttassék.*»[2]

A czéhbe fölvett és feleskedett mesterek között is volt rangfokozat: a kor és időrend szerint. Első rend volt némely czéhben az «*öregek*», második a «*középrendbélik*», harmadik az «*ifjú mesterek*» osztálya.[3] Az ifjabbaknak az öregebbeket, de ezeknek is az ifjakat meg kellett becsülniök. Az ifjú mesterségből kiválás és a «*leült mesterek*» közé lépés néhol szintén lakomával *(kiálló collatio)* járt régebben.[4]

A mesterektől szigorúan megkövetelték a tisztességes és erkölcsös életet. «*Hogy ha egy mesterember gyilkosságban vagy paráznaságban esne, vettessék ki a czéhből, mint egy rothadt ág*», rendeli a lévai csiszárok és szíjgyártók 1741-iki czéhlevele.[5]

A mester és legény szidalmazásért, becstelenítő szóér

[1] Szentkirályszabadjai takácsok, 1769-ből. Bp. egyet. kvtár.

[2] 1761-ből. U. ott.

[3] Ld. az Okírattárban a nagyszebeni szabóczéh levelét 1791-ből.

[4] Ld az Okírattárban a kolozsvári szabóczéh ifjú mesteri rendtartását 1678–1866.

[5] U. ott.

1—2—3—4 frtig büntetődött. «Azt pedig, ki nagyobb vétekben, ú. m. házasságtörésben, paráznaságban, lopásban, verekedésben és megsebesítésben tapasztaltatott», a czéhmester és dékány 12 frt birság alatt az illető magistrátusnak mindig bejelenteni tartozott.[1]

Némely czéhek büntetést szabtak nemcsak a mesterek, de a mesternék erkölcsi kihágásaira is.

A pécsi fazekas czéh 1718-iki, ugyancsak az ozorai, dombovári és kaposvári fazekasok 1747-iki czéhlevelében ezt a szabályrendeletet olvassuk:

(9.) «Ha az mesterember nyilvánságos isten s világi törvények ellen *paráznaságban* tapasztaltatnék, ezentúl a czéhtűl eltiltassék, nem különben mesterséginek szabad űzetísitűl, méglen újabban czéhünket meg nem követi és újra az taxáját le nem teszi, az mesterebéddel együtt, tudnia illik fl. 60, sine ulla exceptione.

(10.) Ha ellenben az mester-ember *hütvöső férjének ágyát világosan megszeplősítené,* olyankor fél taxával, azaz harmincz forintokkal beérné (a czéh); de méglen ezt be nem füzeti, addig nem líszen szabad mesterségit űzni és társaságunkban járni.»[2]

Mint curiosumot felemlítjük még a *körmöczi* kovácsok ama végzését: hogy ha egy mester vagy legény egy oktalan állatot pl. kutyát, vagy macskát szándékosan megölne vagy agyonütne, avagy elhullott ló patáiról a patkót leverné és effĕle tisztességtelen dolgokat elkövetne: az nem elég jó a czéhnek, s mint haszontalan ember vettessék abból ki.[3]

[1] Pécsi lakatosok 1750.

[2] A bp. egyetemi könyvtárban őrzött czéhlevelek között.

[3] «VII. Wo ettvan ein Meister oder Knecht mit Willen ein unvernunftiges Thier umbrecht oder erschlüge, als ein Hundt, oder Khacze, item der ein todtes Ross-schunde hueffeisen abbreche, u. dergleichen unerbare sachen fürnembe, der ist der Zech nicht guett genug, sonder soll als ein untüchtiger verworffen sein.» (N. Muzeum.)

Egyik legszebb intézkedése a czéhszabályoknak az, midőn az *özvegyet* meghagyja a mesterség gyakorlatában mindaddig,[1] míg férjhez nem megy és jó munkás legényeket rendel mellé, szintúgy mint az elaggott mesterek mellé. Megkönnyíti az özvegyek ismét férjhez menetelét is az által, hogy az olyan legénynek, a ki özvegyet vagy mester leányát veszi el, csak fél czéhtaksát kell fizetnie. Ugyanezen előnyt biztosítják a mester fiának. Ha pedig mester fia más hasonló mester leányát veszi el, az a mesterremeken kivűl csak egy *köszönő pohárral* tartozik.[2]

Alighanem a mesterek leányaira való tekintetből hozatott az a törvény is, hogy a czéhbe lépni akaró mester nőtlen és teljesen szabad legyen, sem asszonynyal, sem leánynyal jegyben ne járjon.[3] Másutt azonban (de ritkán!) ez intézkedésnek ellenkezőjét találjuk, pl. a nagykőrösi kovács czéhben «minden legénynek házasnak kelletik lennie, minek előtte az remekcsinálás reá bízattatnék».[4] Azt a legtöbb czéh megkívánta, hogy az ifjú mester mesterré felavatása után egy év alatt megnősűljön. Egy év múlva megbirságolták, újabb év elteltével még érzékenyebben s később esetleg mesterségétől is megfosztották.[5]

A legnemesebb és leghumanosabb intézkedése a czéhnek a betegek segélyezéséről és ápolásáról való gondoskodás. — A szegénysorsú beteg mestert és legényt költ-

[1] A körmöczi kovácsok csak egy esztendeig.

[2] Debreczeni szíjgyártók 1599. (Bp, egyet. kvtár.)

[3] A modori lakatosok 1620. szabályzatában: «2. Soll ein jeder, der da *Meister* werden will, zuvor *frey und ledig* sein, dass weder mit einer Frauen, noch Jungfrauen nicht *verliebet*, noch versprochen sey.» (N. Muzeum.)

[4] 1750-ből. (Bp. egyet. kvtár.)

[5] Erre nézve érdekes példa olvasható a Corpus Statutorum V/2. k. 518. l.

séggel látták el a czéh pénztárából, azon reményben, hogy ha felgyógyúl, visszafizeti. Ha szüksége volt rá, ápolót is rendeltek mellé. Pl. a sárvári szabóczéhben (1618.) a mester mellé, ha háza népe «elégedetlen» (t. i. nem elegendő), tartoznak két mesterembert őrizetére rendelni, a kiknek jár minden éjjelre egy pint bor és gyertyára két pénz. A beteg legény mellé két mesterlegényt adnak, a kik éjjelre egy itcze bort és gyertyára két pénzt kapnak. Inas mellé két inast rendelnek betegségében, s ezeknek egy meszely bort és gyertyára két pénzt adtak.[1]

Ha a beteg felgyógyúlásához többé reménység nem volt, hogy gyónás nélkűl meg ne haljon: a mesterről a czéhmester, legényről és inasról gazdája tartozott hírt adni a plébánusnak, 2 frt büntetés terhe alatt.[2]

Ha mester, vagy mesterné, legény, inas, vagy bárki a mester családjából meghalt, tartoztak a czéhbeli mesterek feleségeikkel, legényeikkel a halottat kikisérni, egy-két font viasz büntetés terhe alatt.[3] És «minden meghalt mesterembernek lölkeéért tartozott az czéh egy szent misét szolgáltatni», melyen a mesterek feleségeikkel s a legények is jelen lenni tartoztanak.

Ezek főbb vonásokban a czéhek belső életét szabályozó intézkedések, a melyekhez iparosainknak a mult századok folyamán alkalmazkodniok kellett.

Ha tán különösnek tetszik is egy s más rendelkezés, s némely czéhszokás: mivelődés-történeti fontosságát a czéhszabályoknak tagadni nem lehet. Mert hiszen ezekből és jegyzőkönyveikből ismerjük meg, hogy miképen

[1] Bp. egyet. kvtár.
[2] Szentkirályszabadjai takácsok 1769. (Bp. egyet. kvtár.)
[3] A kassai tímár czéh 1482-iki szabályzata így részletezi.

éltek, dolgoztak, mulattak, védték városaikat, gyakorolták jogaikat mesterembereink, nemzettestünk annyi ezrei és százezrei, — a kik sok száz éven át legfőbb képviselői voltak a szorgalomnak és munkának hazánk határain belűl.

*

A végtelenbe nyúlna, ha a czéhekről mindent s azok minden aprólékos intézkedését elő akarnók sorolni. Szólhatnánk a czéhek kebelében űzött különböző mesterségekről, azok nemzetgazdasági fontosságáról, szerepéről; a czéhek jótékony, s majd gátló hatásáról az ipar fejlesztésében. Tárgyalhatnók *nemzetiségi szempontból* hazánk régi iparosait és talán a városi polgárok magyarosodása tekintetében kedvezőbb képet nyernénk, mint a hogy általánosan hinni szoktuk. Utalhatnánk Kassa vagy Kolozsvár példájára, hol a XV. században mind *német* vagy *latin* a czéhek szabályzata s a XVI. század közepétől és a XVII. században már mind *magyar*. Elősorolhatnók, hogy melyek a *magyaros* mesterségek s melyek inkább a főként németek által űzöttek. De ezekre itt az általános szabályok megállapítása keretében nem lehet kiterjeszkednünk. E helyett összeállítottam a legjellemzőbb és tanúlságosabb czéhlevelekből és íratokból egy *Okírattár*-t (1307-től 1848-ig) a fennebb elmondottak igazolására, bővebb megvilágítására és kiegészítésére. Függelékűl közlöm továbbá az általam ismert czéhlevelek táblázatát városok és czéhek szerint csoportosítva, megjelölve az éveket, a mikor a czéhlevelet nyerték s kitűntetve, hogy milyen nyelven vannak írva. (A nagyobb rész bizony német, de szép számmal vannak a magyarok, kevesebb a latin s csekély számú a tót, horvát stb.) — E táblázatból sok tanúlságot meríthet, a ki a czéhek iránt érdeklődik s bizonyára jó hasznát veendik a városi monografusok is.

Végűl összeállíttattam az ipartörténelem könyvészetét, főtekintettel a czéhekre, mely az irodalom ez ágáról nyujt tájékoztatást.

A külföldön az újabb időben nagy figyelmet fordítanak a czéhek tanúlmányozására. Azt hiszem nálunk is itt az ideje, hogy művelődésünk történetének ez érdekes és tanúlságos fejezetét megmentsük az enyészettől, míg nem késő, míg a czéhek írott emlékeiből (melyeket a czéhek feloszlatása után font számra árúltak), még annyi a mennyi megmenthető.

E tekintetben legtöbbet tehetnek a czéhek legközvetlenebb örökösei az ipartestűletek, melyeknek erkölcsi kötelessége a czéhiratokat lehetőleg biztosítani a tudomány, illetőleg az ipartörténelem számára.

Az ipartörténelem iránt a tudományos társúlatok nálunk eddig is elég érdeklődést tanúsítottak. De mennél inkább meggyőződéssé válik az iparfejlesztés szükségszerűsége, annál inkább ébredez az érdeklődés a magyar ipar multja iránt is.

Ebben az irányító és vezető szerepet a szépmúltú *Országos Iparegyesűlet* vette át, mely újabban ipartörténeti szakosztályt is alakított kebelében. Méltóképen saját multjához is, mely a nemzeti reformkorszak 1840-es évek elejére nyúlik vissza s alapítói között újabb történelmünk legnagyobb neveit tisztelheti, élükön Kossuth Lajossal, kinek lelkesítő szavára hozta létre az ébredő nemzeti közszellem.

Az Országos Iparegyesűlet nem rég ünnepelvén alapítása hetvenedik évfordúlóját, annak érdemekben gazdag igazgatója méltán írhatta, hogy «ez alatt a hetven esztendő alatt mintha kétszáz évnek a haladását pótoltuk volna . . . Mindezekről köteteket lehetne írni És fognak

is írni a hívatottak. Hisz *ez az új korszak kulturhistoriájának a legvonzóbb témája.*»[1]

A jelen és a jövő a multak emlékeiből meríti tanúlságait.

Ezekhez a tanúlságokhoz kíván adalékokkal szolgálni ez a könyv és a magyar ipar multjából. Mert «a multhoz kegyeletes emlékek fűződnek». Csak ezeket megbecsülve lehet meg bennünk az a «meggyőződés, hogy ennek az országnak a jövője, hatalma és küldetésszerű hívatása attól függ: tudunk-e életképes, virágzó ipart teremteni; tudjuk-e nyersterményeinket magunk földolgozni s a dologra hivatott népek millióinak állandó, jutalmazó foglalkozást biztosítani».

«Áldjuk apáinkat, a kik előttünk a göröngyös útat megtörték, de buzdítsuk fiainkat, hogy az ő nyomdokaikat követve, emeljék szeretett hazánkat gazdaságilag is európai színvonalra.[2]

[1] Gelléri Mór: Az Országos Iparegyesület hetven éve (a Budapesti Hírlap 1912 máj. 17. számában.)

[2] U. ott.

